

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

türkçe ibadet

Yüksek Lisans Tezi

selahattin kavak

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KÜTÜPHANE VE DOKÜMANTASYON
DAİRE BAŞKANLIĞI

Yer No (DDC) : R 374
48

Kayıt No : 1486

Geldiği Yer : Fen Bilimleri Enst.

Tarih : 01.04.2003

Fiyat : 2.650.000 TL.

Fatura No : X

Aynivat No : 1/1

Etk : X

**YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ**

TÜRKÇE İBADET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan : Selahattin KAVAK

Tez Danışmanı : Doç.Dr. Gencer ÖZCAN

İSTANBUL, 2001

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KURULUŞ SÜRECİ VE REJİMİN GÜÇ KAZANMASI SORUNU.....	5
1.1. KURULUŞ AŞAMASINDA SİYASAL YAPILANMA SÜRECİ.....	5
1.1.1. Ulusal And (Misak-ı Milli).....	6
1.1.2. B.M.M. Hükümeti.....	9
1.1.3. Birinci Meclis.....	10
1.1.4. Saltanatın Kaldırılması.....	11
1.2. DEVLETİN DEĞİŞEN YAPISI.....	13
1.2.1. İkinci Meclis.....	13
1.2.2. Lozan Antlaşması.....	14
1.2.3. Şeriye ve Evkaf Vekaletinin Kaldırılması.....	15
1.2.4. Cumhuriyet.....	16
1.2.5. Hilafetin Kaldırılması.....	18
1.2.6. Devrimler.....	20
1.3. REJİMİN GÜÇ KAZANMASI.....	23
1.3.1. Takrir-i Sukun Dönemi: Muhalefetin Denetim Altına Alınması.....	23
1.3.2. Şeyh Said İsyanı.....	23
1.3.3. İstiklal Mahkemeleri.....	24
1.3.4. Gündümlü Demokrasi Deneyimi: T.P.C.F.....	25
1.3.4.1. Kuruluşu.....	25
1.3.4.2. T.P.C.F.'nin Kapatılması.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

II.CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMDE İSLAMA ULUSAL KİMLİK

KAZANDIRMA GİRİŞİMLERİ.....29

2.1. OSMANLI DÖNEMİNDE ERKEN ARAYIŞLAR.....29

2.1.1. İlk Arayışlar.....29

2.1.2. İlk Arayışlara Tepkiler.....31

2.2. İMPARATORLUĞUN DAĞILMA SÜRECİ VE DİNDE REFORM

ARAYIŞLARI.....32

2.2.1. İttihat ve Terakki Döneminde Dinde Reform Girişimleri.....32

2.2.1.1. Dinde Reform Arayan Öncü Düşünürler.....34

2.2.2. İttihat ve Terakki Partisinin İdeolojisi ve Dinde Reform.....43

2.2.2.1. Cemiyetin Kuruluşu.....43

2.2.2.2. İttihat ve Terakki'nin Yapısal Özellikleri.....44

2.2.2.3. Jön Türkler'in İdeolojisi.....45

2.2.2.4. İttihat ve Terakki'nin Denetleme İktidarı Dönemi.....48

2.2.2.5. İttihat ve Terakki'nin İktidar Sorunu.....50

2.2.2.6. İttihat ve Terakki'nin Sonu.....51

2.2.3. Cumhuriyetin Devraldığı Miras.....51

2.3. CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA DİNDE REFORM.....54

2.3.1. Kuruluş Sürecinin Sorunları ve Dinde Reform.....54

2.3.2. Cumhuriyet İdeolojisi ve Dinde Reform.....55

2.3.3. Karşı Eğilimler ve Direniş.....59

2.3.4. Girişimler.....61

2.4. DİNDE REFORM ARAYIŞLARI VE DEVRİMLERİN NİTELİĞİ.....62

2.4.1. Harf Devrimi ve Dinde Reform.....62

2.4.2. Dil Devrimi ve Dinde Reform.....65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. DİNDE REFORM VE TÜRKÇE İBADET SORUNU.....	70
3.1. KURANIN TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ.....	70
3.1.1. İdeolojik Gerekçeler.....	70
3.1.2. Amaç ve Beklentiler.....	72
3.1.3. Cumhuriyet Öncesi Girişimlere Tepkiler ve Tartışmalar.....	73
3.1.4. İlk Uygulamalar ve Tepkiler.....	77
3.1.5. İlk Tepkiler.....	84
3.1.6. Ocak-Şubat 1932 Uygulaması.....	85
3.1.7. Tepkiler.....	89
3.2. EZANIN TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ.....	90
3.2.1. İdeolojik Gerekçeler.....	90
3.2.2. Amaç ve Beklentiler.....	91
3.2.3. Tepkiler ve Tartışmalar.....	92
3.2.4. İlk Uygulamalar.....	94
3.2.5. İlk Tepkiler.....	96
3.2.5.1. Yasal Soruşturma ve Önlemler.....	100
3.3. NAMAZIN TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ.....	101
3.3.1. İdeolojik Gerekçeler.....	101
3.4. DİNSEL TÖRENLERİN TÜRKÇE YÖNETİLMESİ	102
3.4.1. İdeolojik Gerekçeler.....	102
3.4.2. Amaç ve Beklentiler.....	103
3.4.3. İlk Uygulamalar.....	104
3.4.4. İlk Tepkiler.....	105
3.4.5. Şubat 1932 Ayasofya'da Türkçe Teravi.....	106
3.4.6. Dini Törenin Ankara'da Yansımaları.....	108
3.4.7. Şubat 1932 Süleymaniye'de Türkçe Hutbe.....	110

3.5. UYGULAMAYA SON VERİLMESİ.....	111
3.5.1. Tepkiler.....	111
3.5.2. Uygulamaya İlişkin Değerlendirmeler.....	119
3.5.3. Arapça İbadete Dönüşten Beklentiler.....	121

SONUÇ

KAYNAKLAR

GİRİŞ

Konu Seçimi: Genel olarak bütün sosyal bilimler özel olarak sosyoloji veya alt disiplinlerinin her biri, toplumu zaman ve mekan boyutunda parçalara bölerek ayrı ayrı incelerken, cevap aranılan temel sorulardan birisi sosyal ve kültürel değişimin nasıl gerçekleştiği sorusudur. İlk dönem sosyologları gibi, bugün de gittikçe artan oranda hız kazanan sosyal değişim toplumun ana sorunu, toplum bilimcilerin de ana konusudur.

Genel olarak sosyoloji, bir taraftan toplumsal gerçeği sosyal ve kültürel (vb.) birtakım parçalara bölmekte, sosyal değişmeyi de genel olarak dayanışmacı ve çatışmacı kuramların kavramları ile tanımlamaktadırlar. Ancak son yıllarda daha nesnel bir bakış açısı kazanmak gayreti içine giren sosyolojinin, yozlaşma, çözülme, çöküş, çatışma, ilerleme, gerileme gibi belli bir risk payı taşıyan ve değişmeyi öznel bir bakış içinde belli bir değer standardına göre tanımlayan bu tartışmalı kavramlardan uzaklaştığı gözlenmektedir. Bunun yerine belli bir yön ifade etmeyen, daha objektif bir kavram olan sosyal değişim kavramının daha sık ve yaygın olarak kullanıldığı ileri sürülebilir. Bunun yanında toplumsal gerçeğin bir bütün olduğu noktasından hareketle, sosyal ve kültürel ayrımların yapay olduğu bunların yerine sosyo-kültürel ifadesinin, gerçeği daha iyi anlatan bir kavram olduğu görüşü de sosyolojiye yerleşmiş bulunmaktadır.

En genel ve basit haliyle sosyal değişim bir toplumun önceki şeklinden farklı, başka herhangi bir şekle geçmesi veya değişmesi olarak tanımlanabilir. Şüphesiz bu değişim toplumun yapısını oluşturan ilişkiler ağı ile bu ilişkileri etkileyen ve büyük oranda belirleyen kurumlar ile bunların üstünde yer alan anlayışın –kültürün- değişmesiyle gerçekleşmektedir. Karşımıza çıkan kültürel değişim ise değer, örf, adet, norm, düşünce ve anlayış boyutundaki değişimleri ifade eder. Sosyal değişim ile kültürel değişim arasındaki ilişkiyi veya ayrımı kesin olarak belirlemek mümkün değildir. Bu tür ayrımlar sosyal gerçeği anlama amacı ile yapılmış ayrımlar olmakla birlikte gerçeğin bir bölümünü dışta bırakma riski taşıdıkları da unutulmamalıdır. Bütün bilimsel objektifliğe rağmen insan varlığının ortaya koyacağı eylem ve düşüncenin belli bir sübjektiviteyi taşıyacağı da bilimsel bir gerçektir. Literatürdeki birçok sosyal değişim tanımı kültürel değişmeyi, yine birçok kültürel değişim tanımı da sosyal değişimi kapsamaktadır.

Sonuç olarak sosyo-kültürel değişim, sosyal ve kültürel yapılardaki değişimleri ifade etmektedir. Sosyal yapıdaki maddi kültür-teknoloji ve üretim ilişkileri- ile toplumsal kurumlar-aile, eğitim, din, siyaset, ekonomi- ve grup, sınıflar arası ilişki ve yapıların değişmesi; insan toplum ve evren hakkındaki düşünce, duygu, bilgi, inanç, değer ve eylemleri ile ilgili algı kalıp ve kabullerinde görülen bütün değişimler sosyo-kültürel değişimin içine girmektedir.

Türkiye'nin sosyo-kültürel açıdan yaşadığı değişim Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde önemli farklılıklar sergilemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu bozulan kurumlarını yeniden kurmaya çalışırken, amaç, devlet olarak eski gücüne kavuşmakla sınırlandırılmış; böylelikle eski toplumsal yapının varlığı büyük ölçüde korunmuş, değişme sosyal ve kültürel alanlara yansımamıştır. Buna karşılık sosyal ve kültürel yapıyı da içine alan Cumhuriyet dönemi "değişme" programı tam anlamıyla bir sosyo-kültürel değişme örneğidir.

Çalışma konumuz kısaca Cumhuriyet dönemi siyasal yapılanma olayının tarihsel ve yapısal analizini yaparak, bu yapılanmanın merkezinde yer alan genel olarak din olgusu, özel olarak ise Türkçe ibadet ile karşılıklı ilişkilerini ve bunun çeşitli toplumsal birim ve gruplar açısından toplumsal bütünleşme çerçevesinde sonuçlarını tespit etmektir. Cumhuriyetin başlangıcında siyasal yapılanma, modernleşme programı, din olgusu ve Türkçe ibadet ile ilişkisi, ideolojik, tarihsel ve sosyal yönlerinin anlaşılmasına ışık tutacaktır. Gerek Cumhuriyet döneminde yaşanan siyasal yapılanma, gerekse genel olarak din olgusu, özel olarak ise Türkçe ibadet hakkında yapılan çalışmalar ya belli bir "ideolojik" karakter taşımakta veya kronolojik ve istatistiki bilgiler vermekten öteye gidememektedir. Özellikle siyasal yapılanma ile Türkçe ibadet arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlayan çalışmalar söz konusu olduğunda ideolojik karakter ön plana çıktığı gibi, iki olgu arasındaki karşılıklı etki tepki ilişkisini tarihsel gelişim çizgisi içinde ortaya koymaya çalışan çalışmaların azlığı da konu seçiminde önemli bir özellik olarak görülebilir.

Çalışmanın Amacı: Bu çalışmanın özel olarak amacı Türkiye Cumhuriyeti Devletinin yapılanma sürecinde din olgusunun etkisini, Türkçe ibadete geçiş sorunu çerçevesinde gözlemlemek ve çözümlemektir. Bu özel amacın gerçekleşmesi, konuyu tarihsel derinliği içinde daha geniş bir bakış açısıyla ele almayı zorunlu kılmaktadır. Genel amaç ise Türkiye Cumhuriyeti Devletinin yapılanma süreci içinde çeşitli şekillerde tartışma konusu olmuş, siyasal sistem ile belli toplumsal birimler arasında gerginlik konusu oluşturan Türkçe ibadet olgusunun Cumhuriyetin başlangıcında yaşanan siyasal yapılanma süreci ile olan karşılıklı ilişkisini toplumsal bütünleşme ve toplumsal hareketler açısından, tarihsel gelişim çizgisi içinde ortaya koymaktır.

Çalışmanın Kapsamı: Yukarıda açıklanan amacın gerçekleştirilmesi görünürdeki kolaylığına rağmen, konunun derinlik ve genişliği göz önüne alındığında hiç de kolay olmadığı görülecektir. Akademik çalışmalarda konunun sınırlandırılması çalışmanın sağlığı bakımından bir zorunluluktur. Fakat özellikle sosyal bilimler söz konusu olduğunda, bunun da birçok zorluklar ve riskler taşıdığı bilinen bir gerçektir.

Cumhuriyetin başlangıcında yaşanan siyasal yapılanma, bir modernleşme programı olarak değişik disiplinler açısından ele alınabilir. Ancak, her çalışma bu değişimin Osmanlı dönemine sarkan oldukça uzun bir tarihi arka plan ile bir şekilde ilişkili olmak durumundadır. Çalışmanın kapsamı, çalışmanın amacı bölümünden de anlaşılacağı üzere, dinin en çok tartışılan alan olması nedeniyle Türkçe ibadet olgusunun, tarihsel gelişim çizgisini, Cumhuriyet devrimleri ile olan ilişkisi içinde incelemekle sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın Önemi: Sosyoloji literatüründe sosyo-kültürel değişimin iki türü vardır:

I) Serbest kültürel değişimler, II) Zora dayalı kültür değişimleri. Gerek serbest kültür değişmesi, gerekse zora dayalı kültür değişmesi hakkında literatürde yeterli derecede bilgi ve açıklama mevcuttur. Cumhuriyet dönemi yaşanan siyasal yapılanma, sosyo-kültürel değişme zorunlu kültür değişmesine bir örnek olarak alınabileceği gibi, bu sosyo-kültürel değişime bir tepki olarak ortaya çıkan ve çeşitli şekil ve şiddetler de günümüze kadar varlığını koruyan sosyal hareketler de tez konusu içinde arka planda ayrı bir yer ve öneme sahiptir. Tez konusu Cumhuriyet dönemi siyasi yapılanma ile genel olarak din özel olarak ise Türkçe ibadet olmakla birlikte konu bu süre içinde ortaya çıkan sosyal hareketler ile karşılıklı ilişki içinde incelenmeye çalışılacaktır. Sosyo-kültürel değişme ile din arasındaki toplumsal ilişkiyi, sosyal hareketler verecektir.

Sosyal ve kültürel yapı ile ilgili devrimler, modernleşme programının, Din olgusu konularında toplumsal yapı ve kültürel sistemi çeşitli toplumsal birimlerin sosyo-kültürel değişmeye karşı eleştirel tavır geliştirmeleri, toplumsal bütünleşmeye katkıları nedeni ile incelenecektir.

Çalışma Planı: Çalışma, üç ana bölüm ile sonuçtan meydana gelmiştir. Birinci bölümde Cumhuriyet döneminin kuruluş aşamasında siyasal yapılanma sürecinin tarihsel, kurumsal bir analizi yapılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde, Cumhuriyet öncesi dönemde İslama ulusal kimlik kazandırma girişimleri ve yapılan yenilikler incelenmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde, dinde reform ve Türkçe ibadet sorunu, Kuranın Türkçeleştirilmesi, ezanın Türkçeleştirilmesi, namazın Türkçeleştirilmesi, dinsel törenlerin Türkçeleştirilmesi ve uygulamaya son verilmesi başlıkları altında incelenmiştir.

Yöntem: Konu ile ilgili çalışmalar da özellikle Türkçe ibadet konusunda yeterli düzeyde sosyolojik analizler yapılmadığı bilinen bir gerçektir. Cumhuriyet devrimlerinin yürütülmesinde aktif görev almış birçok yönetici bürokrat ve aydınların hatıraları, kaynakçada adı geçen eserlerden özellikle Cemal Şener'in eserleri olaylara yaklaşımın yön ve sınırının bilimsel çerçevesinin tayininde gerek kavramsal düzeyde model gerekse analitik çözümlemelerde kılavuz olmuştur. Kaynakçada yer alan eserlerin yanı sıra akademik çevrede ve çeşitli kişilerle yapılan görüşme ve tartışmalar da aynı şekilde ifade edilebilir. Öncelikle

Cumhuriyet Gazetesi olmak üzere, konu ile ilgili gazeteler taranarak çalışma zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KURULUŞ SÜRECİ VE REJİMİN GÜÇ KAZANMASI SORUNU

1.1. KURULUŞ AŞAMASINDA SİYASAL YAPILANMA SÜRECİ

Temelleri çökmüş, ömrünü tamamlamış, “teokratik” nitelikteki Osmanlı Devletinin yerine, millet egemenliği temeline dayalı, bağımsız yeni bir Türk devletini kurma kararı, Mustafa Kemal’in Samsun’a çıkarak Anadolu’ya ayak bastığı andan itibaren uygulamaya geçtiği bir karar olmuştur.

İslam ülkeleri tarihinde, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşuna kadar, gerçek anlamda sivil yönetim ve Anayasalcı demokratik gelişme hiçbir dönem de kendisini gösterememiştir. Teokratik devlet anlayışından demokratik devlet anlayışına geçiş diye bir şey görülmemiştir. Mustafa Kemal’in kurduğu laik, sosyal hukuk devleti ile birlikte Türk toplumu, İslam tarihinde ilk Müslüman toplum olarak demokrasi çağına adım atmıştır.

İslam dinini benimsediği andan itibaren Türk toplumu, egemenliğin tanrıya ait olup o’nun yeryüzündeki temsilcisi sayılan Halife tarafından sorgusuz sualsiz kullanılan bir güç olduğu inancına saplanmıştır. Bu inanış İslam’ın temel ilkelerinden köklenmekte idi. İslam tarihi içerisinde bu inanışa karşı ilk kez Mustafa Kemal, “hayır” diyerek egemenliğin gökten inme değil, millettten gelme olup, kayıtsız şartsız millete ait olduğunu, milletin bu gücü hiç kimse ile paylaşmaksızın kullanacağını söylemiştir.

Egemenlik kavramını mutlak ve üstün kabul ederken, bunun millet temsilcileri aracılığıyla uygulanacağı fikrini kafalara yerleştirmeye çalışırken, milletin iradesini, yani egemenliğini onun üstünde başka bir güç bulunmayan organ olarak tanımlamış oluyordu. Böylece T.B.M.M. egemenlik hak ve yetkilerini Türk milleti adına ve hiç kimse ile (Halife ve Padişah ile) paylaşmaksızın uygulayacak bir kurum oluyordu.

Mustafa Kemal’in girdiği savaşım, sadece dıştan gelen işgale karşı değil aynı zamanda iç tehlikelere, yani Osmanlı hanedan ve saltanatının varlığına ve hilafetin kaldırılmasına karşı idi. Bunu gerçekleştirebilmek için Misak-ı Milli sınırları içerisinde Büyük Millet Meclisini kurduktan sonra meclisi kendi amaçları doğrultusunda şekillendirerek, saltanatın kaldırılmasını gerçekleştirmiştir. Devletin değişen yapısı içerisinde Kurtuluş savaşı kazanıldıktan sonra Lozan Antlaşmasıyla güçlenen rejim Şeriye ve Evkaf Vekaletinin kaldırılması ile güç kazanmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile devrimlerin peş peşe gerçekleşmesi muhafazakar eski düzen taraftarlarını örgütlü bir yapı içerisinde muhalefete zorlamıştır. Şeyh Sait isyanı ile varlığını hissettiren muhalefet İstiklal Mahkemeleri aracılığı ile baskılanarak TPCF’nin kapatılmasıyla, rejim sağlam temeller üzerine kurulmuştur.

1.1.1. Ulusal And (Misak-ı Milli)

Misak-ı Milli çok uluslu imparatorluktan ulusal bir devlete dönüşüm projesinin ilk somut belgesi niteliğindedir. Ulusal hareket böylelikle “irridentist” politikalara yönelmeyeceğini; Anadolu dışındaki bölgelerde herhangi bir topraksal istemlerini olmadığını açıklığa kavuşturmuştur. Misak-ı Milli’de “self determinasyon” hakkının uygulamaya konulmasına ilişkin talepler dışında toprak isteği yoktur. Aynı yaklaşım Lozan’da da sürdürülmüştür. “Cemaatten cemiyete, mekanik (birörnek,) dayanışmadan organik (çok yönlü) bir dayanışmaya, geleneksellikten çağdaşlığa, din kökenli milletten laik ulusa, tebaa olmaktan kurtulup yurttaşlığa, Osmanlıdan yola çıkıp Cumhuriyete geçiş serüveninin”¹ din ve soy esasına dayanan, yeni bir ulus yaratma anlayışı, Misak-ı Milli ile ilk yazılı ifadesini bulmuştur.

Heyet-i Temsiliye, Meclis-i Mebusan’ın nerede toplanması gerektiği konusunda Amasya’da, İstanbul temsilcileri ile anlaşılmıştı. Mustafa Kemal Paşa, anlaşma devletlerinin kontrolü altında bulunan İstanbul’da Meclis-i Mebusan’ın toplanmasının sakıncalı olduğunu söyleyerek Erzurum’dan Refet Paşa’nın bu konuyla ilgili bir telgrafına yanıt verirken: “Meclis toplanmalı; ama İstanbul’da değil, Anadolu’da!” “Ben Meclisin İstanbul’da toplanması kadar mantıksız ve amaçsız bir iş düşünemiyordum. Ancak bu konuda yetkili olanlara da ve kamu oyunu bu gerçeğe inandırmadıkça düşüncemiz gerçekleşemezdi.”² diyerek, izlenmesi gereken stratejinin yöntemlerini ortaya koymuştur. “İstanbul’da toplanmanın sakıncalarını açık olarak belirtmek gerekiyordu. Bu amaçla, ulusal isteklerimizi Rumlara ve yabancılara, Hıristiyanlara karşı imiş gibi göstermek için Ali Kemal ve Mehmet Ali beylerin çalışmaları ile Ermeni Patrikhanesinde yapılan toplantılar ve Hürriyet ve İtilaf Partisinin girişimleri üzerine Harbiye Nazırı ile İstanbul hükümetinin dikkatini çektik.”³ böyle bir kentte çok önemli ulusal kararların alınmasının zorluğunu Bahriye Nazırı Salih Paşaya anlatmış ve bu düşüncelerini kabul ettirmiştir. Ama Salih Paşa İstanbul’a döndüğü zaman bu kararı hükümete onaylattıramamıştır. Padişah ve hükümeti, ulusun temsilcileri İstanbul’dan başka yerde toplanırsa aralarında bir kopukluk olacağı gerekçesini ileri sürerek böyle bir olaya izin vermemiştir. Asıl gerekçeleri çok daha farklıydı. İstanbul Hükümeti, İstanbul’un dışında çalışan bir parlamentonun, kendi kontrollerinden çıkıp tam anlamıyla Heyet-i Temsiliye’nin etkisi altına gireceği endişesindeydi. Mustafa Kemal Paşa Ankara’ya gelmeden önce Sivas’ta yapılan bir üst düzey komutanlar toplantısında bu konuda İstanbul Hükümetiyle aynı düşünceleri paylaşmadığını ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın bütün itirazlarına rağmen

¹ Nuri BİLGİN, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik, 1997, İstanbul, s.28

² Gazi Mustafa KEMAL, Söylev, 1981, Ankara, s.175

³ Gazi Mustafa KEMAL, Aynı eser, s.175

İstanbul Hükümetinin isteğine uyulması kararlaştırılmıştır. Meclis-i Mebusan İstanbul'da toplanacaktır.

Bu arada seçimler başlamıştır. Hemen her yerde yapılan yoğun çalışmalar sonucu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin adayları kazanmıştır. Mustafa Kemal Paşa da Erzurum Milletvekili seçilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın da İstanbul'a gitme konusunda endişeleri vardı. Koşulları gereği kendisi İstanbul'a gidemezdi. İstanbul Hükümeti Mustafa Kemal Paşaya bir şey yapamasa bile İngilizler mutlaka tutuklardı. Uzun süren tartışmalardan sonra Meclis-i Mebusanda, "Müdafaa-i Hukuk Grubu" oluşturulmasına karar verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa muhalif görüşleri eleştirerek tepkisini şu şekilde ifade etmiştir; Meclis-i Mebusanda "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Grubu diye bir grup kurulduğunu işitmedik. Niçin? Evet, niçin? Buna bugün cevap isterim! Çünkü baylar, bu grubu kurmayı vicdan borcu, ulus borcu bilme durum ve yeteneğinde bulunan baylar inançsızdılar... korkaktılar... bilisizdiler."⁴ Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a gelmemesine rağmen meclis başkanı seçilecekti. Bu çalışmalarla Anadolu'da başlayan ulusal hareketin, Meclis-i Mebusana egemen olduğu herkese çarpıcı biçimde anlatılacaktı. Böylece, "Müdafaa-i Hukuk Grubu" nun öncülüğünde ülkenin kurtulması için gereken önemli kararlar özgürce alınabilecekti. Anlaşma Devletleri, Meclis-i Mebusanın toplanmasına karışmayıp bekle-gör politikasını uygun bulmuşlardır.

Bütün hazırlıklar tamamlanınca Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra 21 Aralık 1918 de padişah tarafından dağıtılan Meclis-i Mebusan "12 Ocak 1920 tarihinde İstanbul'da toplanmıştır."⁵ Yıkılma ve yok olma duygularını yaşayan bir halk için önemli bir olaydır bu. İstanbul'da ertesi gün Türkler'in katıldığı yaklaşık 150 bin kişilik coşkulu büyük bir miting yapılmıştır. Bu arada 28 Ocak gününe kadar Meclis-i Mebusan'da başkanlık seçiminin yapılmadığı ve Müdafaa-i Hukuk Grubunun oluşturulmadığı görülmektedir. Yaşanan olaylardan anlaşılıyor ki Mustafa Kemal Paşa ve mensup olduğu dernek İstanbul Hükümetince pek hoş karşılanmamaktadır. 28 Ocak günü yapılan bir gizli toplantıda Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığı önerilmiş ama bu öneri görüşülmemiştir. Aynı gün Ulusal And anlamına gelen, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışından itibaren yürütülen çalışmalardan oluşan bilinç son Osmanlı Parlamentosunda Misak-ı Milli kabul edilmiştir. Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen Meclis-i Mebusanda Mustafa Kemal Paşa'ya duyulan güvensizlik egemendir. Nitekim birkaç gün sonra Müdafaa-i Hukuk Grubu yerine "Felah-ı Vatan" (Vatanın Kurtuluşu) Grubu oluşmuştur. Mustafa Kemal Paşa, "Erzurum'da Sivas'ta söylenmiş ve saptanmış bir unvanı (yani Müdafaa-i Hukuk Grubu adını) olduğu gibi kabul etmek, küçüklük olmaz mıydı?!... O addan daha anlamlı ad mı yoktu?!... Evet, işittik baylar;

⁴Hıfzı Veldet VELİDEDEOĞLU, Gazi M. Kemal ATATÜRK Söylev, c.1-II,1999, İstanbul,s.180

⁵Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, 1993, Eskişehir,s.76

varmış “fellahı⁶ vatan grubu”⁷ diyerek tepkisini ifade etmiştir. Meclis-i Mebusan başkanlığına da Reşat Hikmet Bey seçilmiştir.

Meclis-i Mebusan Misak-ı Milliye kabul ettikten sonra bazı çevrelere hoş görünmek için Anadolu direnişini anımsatan, tehlikeli olarak gördüğü isimleri unutma eğilimi içerisine girmiştir. Ama bu anlayış da sorunları çözmeye yeterli olmamıştır.

Misak-ı Milli Erzurum Kongresi sıralarında şekillenmeye başlamış, Mustafa Kemal Paşa’nın sistemli çalışmaları sonunda bütün millet vekillerine ulus adına bu andın içilmesi açık veya gizli anlatılmış ve sonunda bu istek gerçekleşmiştir.

Osmanlı Mebuslar Meclisince 28 Ocak 1920 tarihinde kabul edilen “Misak-ı Milli”; ile devlet ve ulus bağımsızlığının; ancak haklı ve sürekli bir barışa kavuşmak için göze alınabilecek ödünlerin en son sınırı çizilmiştir. Mustafa Kemal bu konuda “baylar, ulusun istek ve ereklarının de kısa bir programa temel olabilecek biçimde topluca yazılması görüşüldü. Ulusal and (Misak-ı Milli) adı verilen bu programın ilk karalamaları da bir fikir vermek amacıyla, kaleme alındı. Mebuslar Meclisinde bu ilkeler gerçekten toplu olarak yazılmış ve saptanmıştır”⁸ diyerek bu kararın görüş birliği içerisinde alındığını ifade etmiştir.

Osmanlı Millet Meclisi (Meclisi Mebusan) üyeleri Devletin bağımsızlığının ve ulusun geleceğinin sürekli bir barışa kavuşmak için katlanılabilecek özverinin en fazlasını gösteren aşağıdaki ilkelere ödünsüz bir şekilde uyulmasıyla sağlanabileceğini aksi taktirde sağlam bir Osmanlı saltanatı ve toplumun varlığının sürdürülmesinin olanak dışı bulunduğunu kabul ederek, tamamı altı madde olan özetle şu kararları onaylamışlardır.

1. “Osmanlı devletinin, özellikle Arap çoğunluğunun yerleşmiş olduğu, 30 Ekim 1918 günkü Silah Bırakışmasının (Mondros Mütarekesi) yapıldığı sırada, düşman Ordularının işgali altında kalan kesimlerinin (O sırada Hatay ve Musul Bölgesi Türk egemenliği altında idi) geleceğinin, halklarının serbestçe açıklayacakları oy uyarınca belirlenmesi gerekir; söz konusu Silah Bırakışımı çizgisi içinde, din, soy ve amaç birliği bakımlarından bir birine bağlı olan, karşılıklı saygı özveri duyguları besleyen soy ve toplum ilişkileri ile çevrelerinin koşullarına saygılı Osmanlı-İslam çoğunluğunun yerleşmiş bulunduğu kesimlerin tümü, ister bir eylem, ister bir hükümle olsun, hiçbir nedenle, bir birinden ayrılamayacak bir bütündür.

2. Türkiye ile yapılacak barışa değin ertelenen Batı Trakya’nın hukuksal durumunun belirlenmesi de, halkının özgürce açıklayacağı oya göre olmalıdır. ”⁹

⁶ Mısırlı çiftçilere verilen bir sıfattır.

⁷ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Aynı eser, s.181

⁸ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Aynı eser, s.179

⁹ İsmail Soysal, Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları, c.I.1983, Ankara, s.16

“Bu kararlardan anlaşılması gereken şu dur ki; Osmanlı İmparatorluğu içindeki Türk unsurunun bütünlüğü esastır ve “*Türk Milleti, hiçbir şarta tabi olmadan yeni bir devlet kurmaya*” karar vermiştir. Misak-ı Milli, milliyet ilkesini temel edinerek millet niteliğine sahip Türk toplumunun ulusal varlığının kutsal ve parçalanmaz özgürlüğüne sahip kendi adına,kendi iradesine göre yönetme kararında olduğunu ortaya koymuştur.”¹⁰

Misak-ı Milli bir parlamento kararıdır. Mondros Ateşkes antlaşmasının imzalanmasından sonra on beş ay geçmiş, Osmanlı Devleti hala barış dönemine geçememişlerdi. Anlaşma devletleri barış için çaba harcamadıkları gibi ülkeyi türlü biçimlerde işgal etmişlerdir. Yeniden toplanıp barış koşullarını belirleyen Meclis-i Mebusan kısaca “Türklerin ana vatanı parçalanamaz”¹¹ kararını almıştır.

Misak-ı Millinin kabul edilmesinden bir ay sonra 18 Mart 1920 tarihinde güvenlik gerekçesiyle Meclis-i Mebusanın toplanması güvenli bir zamana kadar ertelenmesi kararı alınmıştır. Böylece de yaklaşık 600 yıllık Osmanlı İmparatorluğu tarihe gömülmüştür. Yaklaşık bir ay kadar sonra 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara’da T.B.M.M. toplanmıştır. Böylece yeni bir Türkiye devleti doğmuştur.

1.1.2. B.M.M. Hükümeti

Yıkılan Osmanlı İmparatorluğunun toprakları üzerine kurulan ve sınırları Misak-ı Milli ile çizilen yeni yapılanmada, B.M.M. halkın gücünü merkezi bir teşkilatla birleştiren yasal bir kuruluştur. Tüm yetkileri elinde tutan B.M.M.’si ülkede en büyük güç durumundadır. Batılı anlamda kurulan çağdaş bir devletin ilk siyasal gücü olan Meclis, rejimin oluşumu ve şekillenmesinde en büyük rolü oynayan bir siyasi yapılanmadır.

23 Nisan 1920’de en yaşlı üye Sinop Milletvekili Şerif Beyin başkanlığında açılan mecliste Ankara Milletvekili Mustafa Kemal’in Meclisin hangi üyelerden oluşacağına dair açıklaması dinlenmiş ve kabul edilmiştir. İkinci gün Mustafa Kemal Nutukta “temel amacı saklı tutan önergemizi yazılı olarak Meclise sundum” şeklinde ifade ettiği teklifinde meclis hakkında şu esasları getirmiştir.

1. Ülkenin milli gücünü merkezi bir teşkilatla birleştirmek gerekir.
2. Osmanlı Anayasasına değil Meclisin yapacağı kanunlara bağlı bir hükümetin kurulması gerekir.
3. Yasama ve yürütme yetkileri meclistedir.
4. Meclise karşı sorumlu bir icra heyeti kurulmalıdır.
5. Meclis başkanı icra heyetinin de başkanıdır. Meclise karşı sorumludur.

¹⁰ İlhan Arsel, Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına, 1993, İstanbul, s.565

¹¹ Ahmet Mumcu, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anadolu Üniversitesi, 1993, Eskişehir, s.77

6. Amaç Halife Padişahı kurtarmak olduğundan bir hükümet başkanı veya padişah vekili tayin etmek uygun değildir.

7. Meclisin üstünde bir güç yoktur.

Halife Padişahın baskı ve zordan kurtulduğu zaman Meclisin kuracağı yasal kurallar doğrultusunda durumunun tespit edileceğini de içeren önerge çeşitli tartışmalardan sonra kabul edilmiş. Meclis birinci başkanlığına Mustafa Kemal, ikinci başkanlığına Meclis-i Mebusan son başkanı Celalettin Arif seçilmiştir. Aynı gün Meclis-i Mebusandan devralınan bir tasarı ile Meclisin ilk kanunu çıkarılmış, İcra vekilleri heyetinin teşkili hakkında kanun hazırlamak üzere bir de komisyon kurulmuştur.

29 Nisan günü Meclisin iki no.lı kanunu olarak "Hıyanet-i Vataniye Kanunu" kabul edilerek, 2 Mayısta çıkarılan 4 maddelik "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun"la 11 milletvekilinden oluşan ilk İcra Vekilleri heyeti kurulmuştur. Vekiller Meclisin içinden mutlak çoğunlukla seçilecek. "İcra Vekilleri arasında çıkacak ihtilafı da Meclis çözümleyecekti." Ancak bu durumun uygulamada aksaklıklar göstermesi ile 4 Kasım 1920'de icra vekilleri üyelerinin B.M.M. başkanının göstereceği adaylar arasından mutlak çoğunlukla seçilmesi kabul edilmiştir. "Hükümet başkanı durumunda olan Mustafa Kemal B.M.M. Başkanı seçilerek ve aynı zamanda hükümet başkanı olarak da kabineye başkanlık etmiştir.

Kurulan yeni yönetim, fiilen bir devlet olarak fonksiyon üslendiği halde kendisinin çıkardığı bir Anayasasının olmaması, 5 Eylül 1920'de çıkardığı Nisab-ı Müzakere Kanunun birinci maddesi gereği hukuken geçici bir nitelik taşıyordu. Bunun yanında bir diğer konu B.M.M. ve hükümeti kurulmasıyla Anadolu ve Rumeli Müdaa-i Hukuk Cemiyeti ülkenin tek yasal gücü haline gelmiş, Temsilciler Heyeti de İcra Vekilleri Heyetine dönüşmüştür.

Yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplayan Meclis, ayrıca kendi dışında bir gücü de tanımamakla beraber, yapısal sorunlardan ve muhafazakar kitlenin tatmin zorunluluğundan dolayı, Hilafet ve Saltanatın kurtarılması da belirlenen amaçlar arasındadır. Ancak doğal olarak öncelikle kendi yasal ve meşru konumunu ilan edip pekiştiren Meclis, çıkardığı iki nolu kanunla da otoritesinin tesisi için yasal dayanakları oluşturmuştur.

1.1.3. Birinci Meclis

T.B.M.M. üyelerinin büyük bir çoğunluğu Müdafaa-i Hukuk Derneği mensuplarıdır. Bu nedenle ilk günlerde, Meclis üyeleri arasında tam bir görüş birliği bulunmaktadır. Ama unutulmaması gerekir ki, Müdafaa-i Hukuk Derneği bir siyasal parti değildi. Çeşitli dünya görüşlerine sahip vatandaşlar, bir araya gelmişlerdi. Böylece T.B.M.M. üyeleri arasında kısa süre sonra gruplaşmalar başlamıştır. Hepsi Müdafaa-i Hukuk Derneği üyesi olmalarına

rağmen, özellikle Mustafa Kemal Paşa'ya türlü kişisel nedenlerle yerli yersiz itiraz edenler kendi aralarında bir ayrı grup oluşturarak ve buna "ikinci Müdafaa-i Hukuk Grubu" demişlerdir. Böylece, bu grup mensupları Mustafa Kemal Paşa'yı her konuda destekleyenlerden ayrılmış bulunuyorlardı. Onu destekleyenler de kendilerine zorunlu olarak "Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu" adını vermişlerdir. Kısaca "Birinci ve İkinci Grup" denilen bu kümeler bunalımlı anlarda birleşmişler, vatanın kurtuluşu hedefini hiçbir zaman unutmamışlarsa da, İkinci Grubun bazen çok aşırı muhafazakar istekleri Meclis Başkanı zor durumlara düşürmüştür. Ancak Meclis Başkanı, Birinci Grubun da yardımı ile, demokratik yollardan ayrılmayarak bu zorlukları yenmesini bilmiştir.

T.B.M.M. bir yandan gücünü her yerde gösterebilmek için yurt içinde otorite sağlayacak önlemler almaya başlamış, bir yandan da İstanbul'daki hükümeti yasal olmayan bir kuruluş saymıştır. Alınan kararlarla, bu hükümetin yaptığı her işlem yok sayılmış; buyruklarına uyan memurların cezalandırılması kabul edilmiştir. Böylece T.B.M.M. gerçekten bir yeni devlet organı gibi davranmıştır.

T.B.M.M hükümeti, yeni bir varlık olduğunu dünyaya kabul ettirmek çabası içine girmiştir. T.B.M.M. Başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa dünyadaki devletlere başvurarak yeni doğan bu varlığı tanımalarını istemiştir. Kuşkusuzdur ki, dünya çapında tanınabilmek kolay değildir. T.B.M.M. hükümeti bu yolda büyük çabalar harcamıştır. İlk olarak Rusya'daki yeni rejimin hükümeti ile temasa geçmiştir. Ancak bu henüz bir tanıma ilişkisi değildir. Bundan sonra 30 Mayıs 1920'de T.B.M.M. hükümeti ile Fransız Hükümeti arasında yirmi günlük bir ateşkes antlaşması imzalanmıştır.

T.B.M.M. hükümeti ile savaş durumunda olan ve üstelik onu tanımayan bir devletin, ufak bir ateşkes için bile olsa, Ankara hükümetiyle antlaşması, T.B.M.M.'nin varlığını yavaş yavaş kabul ettirme yolunda olduğunu göstermektedir.

1.1.4. Saltanatın Kaldırılması

Ankara'daki meclis hükümeti ilan ettikten sonra, yeni Anayasa ile bir taraftan devlet olma sürecini tamamlamaya çalışırken, bir taraftan da işgal altındaki Anadolu topraklarını kurtarmaya çalışmıştır. Bu dönemde gerek kendi rejimini henüz tam olarak kuramadığı için meclisteki siyasal desteğe, gerekse savaş nedeniyle toplumsal desteğe büyük oranda ihtiyaç olduğu bir gerçektir. Bu dönemde yaşanan olaylara rağmen, Ankara hükümeti İstanbul'daki Halife ve Saltanat kurumunun varlığına karşılık açıktan bir saldırıya geçmemiştir. Ancak kurtuluş savaşının kazanılmasıyla, zaferin getirdiği siyasal ve toplumsal destekle yeni rejim daha da güçlenmiştir. Mustafa Kemal'in ve yeni rejimin gücü ve başarısı Kurtuluş Savaşı zaferi ile siyasal ve toplumsal çevrelerde onaylanmıştır.

İtilaf Devletleri Lozan'da yapılacak barış görüşmelerine Ankara Hükümeti ile beraber İstanbul hükümetini de çağırılmışlardır. Bunun üzerine Sadrazam Tevfik Paşa barış görüşmeleri için ortak bir strateji oluşturmak amacıyla durumu iyi bilen ve güvenilir bir kişinin İstanbul'a gönderilmesini istemiştir. Mustafa Kemal'in buna karşılık verdiği cevapta, barış konferansında Türk Devletinin T.B.M.M. hükümetini temsil edeceğini, iki heyeti kabul etmediğini belirtmiştir. Sadrazam Tevfik Paşa bu kez T.B.M.M.'ye yazdığı telgrafta, İstanbul hükümetinin barış konferansına katılmamasının devletin altı yüz yıllık kimliğini yıkmaya mahkum etmek olduğunu bu sorumluluğu ne kendilerinin ne de T.B.M.M.'nin kabul etmeyeceğini, ortak strateji tespiti için adam göndermelerinin uygun görülmediği takdirde kendilerinin Ziya Paşayı göndereceklerini bildirir. Bu ve buna benzer gelişmeler Ankara Hükümetinin Hilafeti kaldırma konusunda düşünceler taşımasına neden olmuştur. Siyasal ve toplumsal konjüktür Ankara Hükümeti lehine daha gelişmiş olduğu gibi Saltanatın kaldırılması için koşulların oluştuğu söylenebilir.

Ekim 1922'de mecliste yapılan görüşmelerde Sadrazamın istekleri kabul edilmemiştir. İçinde Mustafa Kemal'in imzası da bulunan Saltanatın kaldırılması konusunda bir önerge Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur tarafından Meclis başkanına verilmiştir. Önerge üzerine Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Paşa, Fethi Okyar, Hüseyin Avni Ulaş Saltanat aleyhine şiddetli eleştiriler getirmişlerdir. Yine Çorum Milletvekili Haşim Bey, Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey, Diyarbakır Milletvekili Fevzi Bey, Hakkari Milletvekili Mazhar Müfit Bey, Menşe Milletvekili Tevfik Rüştü Bey benzer konuşmalarla saltanatın kaldırılması gerektiğini belirtmişlerdir.

Önergede Hilafetin durumu açık olarak belirtilmediği için ikinci grup üyelerinin bir kısmı oylamaya katılmaması sonucu yapılan oylamada gerekli yeter sayısına (161 kişi) ulaşamamıştır. Ayı gün Tunah Hilmi Bey, konunun Şeriye Encümenine, Hüseyin Avni Bey Layiha Encümenine havalesini teklif etmişlerdir. 1 Kasım günü Rıza Nur, teklifindeki Hilafetle ilgili maddesini yeniden düzenlemiştir. Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Ulaş, Saltanatın kaldırılması ve Hilafetin korunmasını içeren ikinci bir önerge vermiştir. Mustafa Kemal'in Hilafet ile ilgili konuşmasından sonra konu Adalet, Diyanet ve Anayasa komisyonlarından oluşan karma komisyona verilmiştir.

Karma komisyon tartışmalarında özellikle Diyanet komisyonu üyeleri Hilafetin geleceği ile ilgili yaptıkları tartışmaların uzun sürmesi üzerine Mustafa Kemal, olayı kesin hatları ile ortaya koyan tarihi konuşmasını yapmıştır. Sorunun Karma komisyonda çözüme bağlanması üzerine çabucak yapılan yasa tasarısı aynı gün ikinci oturumda tek red oyuna karşılık kabul edilmiştir. Kanunun birinci maddesi ile Saltanat kaldırılırken, ikinci maddesi ile

Hilafetin çerçevesi çizilmiştir. Saltanatın kaldırılmasıyla T.B.M.M. yasal olarak gücünü kanıtlamıştır.

1.2. DEVLETİN DEĞİŞEN YAPISI

1.2.1. İkinci Meclis

Hedefi gerçekleştirmek için iç siyaset alanında yapılması gerekli en önemli işler şunlardır:

1. T.B.M.M.'nin alacağı kararları, koyacağı kanunları yurdu işgal altında olmayan her yöresinde uygulanacak bir otorite, dolayısıyla kendine sıkı sıkıya bağlı bir bürokrasi kurmak.
2. Yurdun kurtuluşu için askeri her türlü tedbiri almak.
3. Yukarıdaki iki amacı gerçekleştirmek için mümkün olduğu ölçüde parasal kaynaklar bulmak.

Bu ilk ve yerine getirilmesi son derece zorunlu işleri başarabilmek, o günün koşulları içinde belki de imkansız denecek ölçüde güçtü. T.B.M.M. ve hükümeti bu işleri gerçekleştirmek için olağanüstü çabalar harcamışlar, canla başla çalışmışlardır.

Birinci amacı gerçekleştirebilmek için T.B.M.M., kendisinin üzerinde bir başka otorite olmadığını benimsetmek zorunda idi. Bunun için de mevcut diğer hükümeti, yani İstanbul Hükümetini tanımamak gerekiyordu. Bu nedenle, İstanbul Hükümetinin yapmış olduğu ve ileride yapacağı bütün işlemler yok sayılmıştır. Yöneticilere bu hükümetin kararlarını asla dinlememeleri, kesinlikle uymamaları bildirilmiştir. “Vatan İhanet Kanunu” çıkarılarak, T.B.M.M.'nin varlığını tanımayan, kanunlarına ve kararlarına uymayan kimselerin en ağır biçimde cezalandırılacağı belirtilmiştir. İstanbul Hükümetinin kararlarını ve buyruklarını dinleyenler de vatan haini sayılacaklardı. T.B.M.M.'nin İstanbul Hükümetini kesinlikle tanımaması, onun yeni bir devlet (yapı) kurduğunun ifadesidir.

T.B.M.M., İstanbul Hükümetini tanımamaktadır ama Padişah-Halife için bu konuda kararlarına bir açıklık getirmemiştir. Vatan kurtulunca Padişah ta kurtulacaktı. Egemenlik ise Padişah'taydı. T.B.M.M.'de ulus adına egemenlik hakkını kullanmaktadır. Ayrıca kesin zafer kazanılıncaya kadar Padişaha dokunmamak gerekli idi. Anadolu'daki halkın büyük bir çoğunluğu Padişaha bağlı idi. İşte bu nedenlerle T.B.M.M., yeni bir devlet kurma bilinci içinde davranırken, bir yandan İstanbul Hükümetini tanımamış, diğer yandan ise Padişah-Halife sorununu yukarıda belirtilen biçimde kamuoyuna sunmamış, bu konuda susmakla ve bazen de Padişahın vatanla birlikte kurtulacağını söylemekle yetinmiş ama kurtuluştan sonra Padişah'ın ne olacağını açıklamamıştır. Bu siyasal stratejinin mimarı Mustafa Kemal Paşa'dır. Bu yolla T.B.M.M. geniş çevrelere otoritesini benimsetmiştir.

T.B.M.M hükümeti otoritesini geliştirdikçe, Osmanlı Hükümetine bağlı bürokrasi de onun buyruğu altına girmiştir. Bunun çok kolay yapılabildiği söylenemez. Bürokrasi, bir yandan Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı ordunun çabaları, bir yandan Kuvayı Milliye yandaşı vatandaşların desteği ile T.B.M.M.'nin otoritesi altına girmiştir. Kuşkusuzdur ki pek çok memur bunu isteyerek yaparken, bazıları zorlanmış, bir bölümü ise T.B.M.M'ni reddederek ya İstanbul'a kaçmış, ya da İstanbul Hükümetinin tertiplerine alet olarak sonunda cezalarını çekmişlerdir. Ama bu son grubun sayıca son derece azınlıkta olduğunu söylemek te gereklidir.

İkinci amaç, yeni yurdun kurtuluşu için askeri tedbirler almak T.B.M.M.'nin en çok uğraştığı konudur ve bu da çok doğaldır. Başlangıçta bu yolda Kuvayı Milliye ağırlık verilirken, daha sonra bu tutum bırakılmıştır.

Askeri tedbirleri almak, bürokrasiyi beslemek, devletin her türlü gereğini yerine getirmek için parasal kaynaklar bulmak vazgeçilmez bir koşuldur. En büyük sıkıntı da bu konuda çekilmiştir. Her kaynağı kullanmak gerekiyordu. Ama ekonomik bakımdan çökmüş, hiçbir kaynağı kalmamış bir ülkede bu işi gerçekleştirmek son derece zordur. T.B.M.M.'nin ilk çıkardığı kanun bir vergi artırımını yasası olması tesadüf değildir. Sonuna kadar zorlanan kaynaklara rağmen para bulunamamış, Türk ulusunun fedakarlığına baş vurulmuştur. T.B.M.M. bazı devletlerce tanınınca para ve malzeme bulmak biraz daha kolaylaşmıştır. Ama, o aşamaya gelmek, tahmin edileceği gibi, hiç te kolay olmamıştır.

1.2.2. Lozan Antlaşması

Kurtuluş Savaşında kazanılan kesin başarı üzerine, yeni Türkiye Devleti ile Birinci Dünya Savaşının galip devletleri arasında yapılan Lozan (Lausanne) Barış Konferansı¹² sonucunda, eşit koşullarda, 24 Temmuz 1923'te, Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır. Bununla "Türkiye Devletinin varlığı, Misak-ı Milli ilkeleri çerçevesinde, diğer dünya devletleri tarafından resmen tanınarak uluslararası topluma girmiştir. Lozan'dan sonra Türkiye barışçı bir dış politika izlemeyi kendisine amaç edinmiştir."¹³

Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra geriye barış savaşını kazanmak kalmıştır. Bu iş en yetenekli stratejist büyük asker, 1921'de İnönü'de Yunanlara karşı parlak bir zafer kazanmış olduğu kadar inatçı ve kıvrak zekalı bir diplomat olan İnönü'ye bırakılmıştır. 20 Kasım 1922'de başlayan görüşmeler uzun sürenin sonunda sekiz ay sonra bitecektir. Ancak işler güçte yürüyecektir, çünkü ne Paris ne de Londra, aç gözlülüklerini terk etmiş değillerdir

¹² Lozan Barış Konferansına katılan devletler şunlardı: Bir tarafta Türkiye, diğer tarafta dört Müttefik Devlet yani İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ile bütün görüşmelere çağırılan Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Amerika Birleşik Devleti; Boğazlar statüsü ile belirli konulardaki görüşmelere çağırılan Sovyet Rusya, Bulgaristan, Belçika ve Portekiz.

¹³ Rifat Uçarol, Siyasi Tarih (1789-1994), 1995, İstanbul, s.554

henüz. Bununla beraber İsmet Paşa, sağırlığını her alanda ustaca kullanarak sonunda davasını kazanacaktır.

“24 Temmuz 1923’de Lozan’da imzalanan belge, Sevr Anlaşmasının alçaltıcı durumunu siler”.¹⁴ Bu anlaşma 1920 Ocağında “Misak-ı Milli’de dile getirilen isteklere uygundur. Antlaşma doğu Trakya ile Anadolu’nun tartışmalı bölgelerini (İzmir Bölgesi, Kilikya, Karadeniz Kıyıları, Doğu illeri) içine alan sürekli sınırlar olarak tanımaktadır. Türkiye’ye azınlıklar sorunu tam doyurucu olmasa da, en azından kabul edilebilir bir çözüm (halkların değişimi) getirir. Türkiye’nin boğazlar üzerindeki egemenliğini tanır. Son olarak delegelerin andacında yazılı uyuşmazlıklardan birinin, Osmanlı “düyun-u umumiye”sini gidermenin esaslarını koyar. Ankara hükümeti bazı ödünler vermek zorunda kalmıştır kuşkusuz. Kilikya’dan çekilmek zorunda bırakılan Fransızlar, İskenderun sancağını ellerinde tutarlar yine de; yeni bir emre kadar, İngilizler Musul’da kalırlar; boğazlar, Türkiye’ye geri verilmiştir. Ne var ki uluslararası bir komisyon denetleme hakkını saklı tutar. Kapitülasyonların ortadan kaldırılmasında bile, batı sonunda resmi olarak tanımış da olsa bunu, devletler arasındaki ilişkilerde böylesine köklü bir değişikliğin etkilerini birkaç yıl için sınırlayan geçici hükümler eklenmiştir.

Öyle de olsa bir yerde ayrıntıdır bütün bunlar. Razi olunan özverilere karşın, Lozan Barışı büyük bir başarıdır hiç kuşkusuz. Diğer devletlerle eşitlik temeli üzerinde hareket edecek, bağımsız özgür bir millet olarak kendini ortaya koyma olanağını sağlamıştır Türkiye’ye.

1.2.3. Şerîye ve Evkaf Vekaletinin Kaldırılması

T.B.M.M., kurtuluş savaşı boyunca bir devlet olarak kuruluşunu gerçekleştiremediğinden savaş boyunca din kurumunun ideolojik desteğine büyük oranda ihtiyaç duyduğu için İstanbul hükümetlerine benzer bir tarzda yeni devlet örgütünde din kurumuna bakanlık düzeyinde temsil hakkı vermiştir. Ancak savaştan sonra saltanatı kaldırırken din kurumuna T.B.M.M. olarak gerek hilafetin gerekse dinin koruyucusu ve güvencesi olacağını çeşitli vesilelerle ifade etmiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonra Laiklik doğrultusunda yapılan kamuoyunu hazırlama çalışmaları, genelde din kurumuna bütün birimlere yönelik çok geniş bir proje idi. Bu doğrultuda hilafetin meclisteki yasal uzantısı olan Şerîye ve Evkaf Vekaleti ile medreselerin devlet yapısı içinde yeniden örgütlenmesine gidilmiştir.

3 Mart 1924’te Siirt Milletvekili Halil Hulki Efendi ile arkadaşları tarafından verilen Şerîye ve Evkaf Vekaleti ile Erkanı Harbiye Umumiye Vekaletinin kaldırılmasına dair kanun

¹⁴ Robert Mantran, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II., (Ç. Server Tanilli), 1995, İstanbul, s. 308

teklifi komisyonlara gitmeden meclis genel kurulunda görüşülmeye başlanmıştır. Kanunun esası üzerine söz alan olmamakla birlikte kanun teklifinde geçen bazı kelimelerin anlamları ve kullanım şekilleri üzerinde söz alan Milletvekillerinin birkaç dakikalık görüşmelerinden sonra maddeler okunup kabul edilmiştir. Teklifin ana gerekçesi, din kurumu ile ordunun politika dışına çıkarılması gerektiğidir. Kanunun kabulü ile Şeriye ve Evkaf Vekaleti kaldırılarak yerine Müslümanların inanç ve ibadet işleri ile uğraşmak, din kuruluşlarını yönetmek amacıyla Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığının kurulmasına karar verilmiştir. Bunun yanında Genel Kurmay Başkanlığı da kaldırılıp yerine bütçe sorumluluğu Milli Savunma Bakanlığında olmak üzere görevi ile ilgili konularda bağımsız Genel Kurmay Başkanlığı kurulmuştur. Şeriye ve Evkaf Vekaletine bağlı vakıflar ise başbakanlığa bağlı bir Genel Müdürlük olmuştur.

Genel olarak 3 Mart 1924 kanunları, özelde ise Şeriye ve Evkaf Vekaletinin kaldırılması ile devlet, din bürokrasisinin temsil gücü ve fonksiyonlarını büyük oranda asgariye indirerek yeniden tanımlamıştır. Bu tanımlama da klasik Osmanlı din bürokrasinin alt birimleri durumunda olan medreseler, yargı, şeri mahkemeler, tarikatlarla vakıflar yeni din bürokrasisi içinde yer almamaktadır. Şüphesiz sosyolojik olarak yine din kurumunun alt birimleri olarak fonksiyon görme potansiyeline sahip olmalarına karşılık, vakıflar hariç daha sonra kademeli olarak hepsi kapatılmış veya kaldırılmışlardır.

Din kurumunun bu şekilde dönüşümü devletin laikleşme süreci için şüphesiz büyük bir başarıdır. Şeriye ve Evkaf Vekaletinin kaldırılması sonucu yeniden yapılandırılan din kurumu, günümüz laiklik tartışmalarında nirengi noktasını oluşturmaktadır. 3 Mart 1924 tarihinden günümüze kadar geçen süre içinde uygulama şekli ile bize özgü laiklik anlayışının batıdan farklı olarak Din kurumunun devlete bağlı bir tarzda yönetildiği görülmektedir. Bu olay Din ve devlet işlerinin birbirinden tamamen ayrılması şeklinde değil, Dinin bir kurum olarak devlet örgütü içinde devlete bağlı bir şekilde varlığını sürdürmesi olarak gerçekleşmiştir. Bunun ideal laiklik anlayışı açısından ne derece uygun ve yerinde bir anlayış ve uygulama olduğu ayrı bir tartışma konusudur.

1.2.4. Cumhuriyet

Zaferin kazanılmasından sonra, vatanın geleceğini kestiremeyen büyük çoğunluk artık Mustafa Kemal Paşanın işinin bittiğini düşünmüşlerdir. Vatan kurtulmuştu. Özellikle muhafazakar çevreler, eski düzenin sürüp gitmesini istemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa yapılacak çok iş olduğunu biliyordu. Kurtarılan vatan kalkınmaya, gelişmeye, ilerlemeye muhtaçtır. Eski modeller artık benimsenemezdi. Mustafa Kemal Paşa kendisine bilinçli veya

bilinçsiz inanmış bir avuç aydınla bu yeni mücadelesini yürüterek, hedeflerini gerçekleştirmiştir.

Yeni meclisin çalışmalarına başlaması ile siyasi çatışmalar da yoğunlaşmıştır. Mustafa Kemal Paşa ikinci dönem TBMM. Başkanlığına, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa da ikinci başkanlığına seçilmişlerdir. 14 Ağustosta göreve başlayan Fethi Bey başkanlığındaki icra vekilleri heyeti ise bir siyasi bunalım sonucunda iş başına gelmiştir. İcra vekilleri heyeti başkanı Rauf Bey ile dış işleri vekili İsmet Paşa arasında Lozan Barış Antlaşması konusunda beliren ve gittikçe şiddetlenen anlaşmazlık, sonunda Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'nın yanında yer alması sonucunda çözüme ulaşmış ve bu çatışmanın sonucunda Rauf Bey görevinden ayrılmak durumunda kalmıştır. Fethi Bey de kendisinden önce başlayan bu çatışma sürecinde görev yapmak zorunda kalmıştır. İcra vekilleri heyeti ile meclis arasındaki çatışma azalmamış aksine artma eğilimi göstermiştir. Çünkü o dönemde icra vekilleri heyeti üyeleri yasaya göre meclis tarafından tek tek seçiliyorlardı. Dolayısıyla heyet üyeleri arasında görüş farkları olduğu gibi; halk fırkası grubu içinde yeni hükümete karşı çıkanlar olmuştur.

İcra vekilleri heyetinin işe başlamasından kısa bir süre sonra ilk siyasi bunalım patlak vermiştir. 23 Ekimde TBMM. ikinci başkanı Ali Fuat Paşa görevinden istifa ederek ikinci ordu müfettişliğine atanmayı istemiştir. Hemen ertesi gün de Fethi Bey iç işleri vekilliği görevinden ayrılmıştır. İstifalar üzerine, Mustafa Kemal Paşa'nın kontrolündeki halk fırkası yönetimi tarafından meclis ikinci başkanlığı ve içişleri vekaleti için gösterilen adaylar, Halk Fırkası meclis grubunca seçilmemişlerdir. Aksine 25 Ekimde meclis ikinci başkanlığına Rauf Bey seçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa açısından bu seçimin anlamı çok açıktır: Halk Fırkası Meclis grubu daha önce Lozan Antlaşmasını imzalayan ve halen dış işleri vekili olan İsmet Paşa ile, Lozan Antlaşması sırasında İsmet Paşa ile anlaşmazlığa düştüğü için görevinden istifa etmek durumunda kalan Rauf Bey arasında Mustafa Kemal Paşa'nın da desteklediği adayları seçmemekle bir tercih yapmış oluyordu. Ve bu çatışmada İsmet Paşa'ya karşı Rauf Bey'i tuttuğunu açıkça belli etmiştir.

Halk Fırkası Meclis grubu bu tutumu ile Mustafa Kemal Paşa'ya karşı da tavır almaktaydı. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın desteklediği İsmet Paşa'ya karşı Rauf Bey'i ön plana çıkartıyor ve bunu üstelik Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat aday göstermesine karşı yapıyordu. Halk Fırkası içindeki siyasi anlaşmazlık bu olayla bir kez daha su yüzüne çıkmıştır. 27 Ekimde Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine icra vekilleri heyeti görevden alınmıştır. Yeni bir icra vekilleri heyeti oluşturulması çabaları ise sonuçsuz kalmıştır; çünkü Meclis içindeki değişik siyasi eğilimli gruplar arasında bir uzlaşma sağlanamıyor ve seçilmek için gerekli oy çoğunluğuna hiçbir grubun adayı ulaşamamıştır. Siyasi bunalım yeni icra vekilleri heyetinin kurulamaması üzerine daha da derinleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa

sonuçlara ve çözümünü önceden düşünüp hazırladığı, yeni bir hükümetin kurulamaması gibi derin bir siyasi bunalımı bizzat yaratarak, uzun zamandan beri gerçekleştirmek istediği, fakat bunun için önce uygun bir fırsat yakalamaya çalıştığı siyasal amacına oldukça yaklaşmıştır. Onun görüşüne göre sorun Anayasadan kaynaklanıyordu. İcra vekilleri heyetine girecek olan kişilerin tek tek Meclis tarafından seçilmesi hem her zaman güç olmakta, hem de icra vekilleri heyeti içinde bir görüş birliği yaratılamaması sonucunu yaratıyordu. Ayrıca zaten ilke olarak rejime adını koyma zamanı da gelmişti 28 Ekim akşamı Çankaya’da yapılan toplantıda ertesi gün Cumhuriyet ilan edilmesi kararlaştırılmıştır. O gece Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa birlikte teşkilatı esasiye kanununa ilişkin gereken değişiklik önerisini hazırlamışlardır. Böylece anayasaya “Türkiye devletinin şekli, hükümeti, cumhuriyettir” hükmünün konulması için bir yasa önerisi de hazırlanmıştır.

29 Ekimde toplanan Halk Fırkası Meclis Grubunda önerinin kabulü üzerine, TBMM’de aynı gün yapılan toplantıda Cumhuriyet ilan önerisi benimsenmiştir. Yine aynı gün yapılan seçimde Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Bundan sonra, Anayasaya göre T.B.M.M.. Cumhurbaşkanı kendi içinden bir seçim dönemi için seçecek, Cumhurbaşkanı T.B.M.M.. üyeleri arasından bir başbakan atayacak, başbakan da hükümet üyelerini yine Meclis içinden seçerek hükümeti önce Cumhurbaşkanı’nın, sonra da meclisin onayına sunacaktır. Ertesi gün “Mustafa Kemal Paşa İsmet Paşa’yı başbakanlığa atadı ve aynı gün Cumhuriyet Hükümeti ilan edildi.”¹⁵

“1920-23 yıllarında Türkiye Devletinin ana kuruluşu bir demokratik cumhuriyet karakterini taşıyordu. Bundan sonraki yıllarda rejimin demokratik olma niteliğinden kaymalar oldu, cumhuriyet ise süreklilik gösterdi.”¹⁶ Tek partili dönemler demokratik olmaktan uzaktır. Demokrasinin uğradığı olumsuzluklara rağmen cumhuriyetin gösterdiği süreklilik halk egemenliğinin bir ifadesidir.

1.2.5. Hilafetin Kaldırılması

Cumhuriyetin ilanından önce kaldırılması düşünülen Hilafet uygun ortam ve koşulların oluşmaması nedeniyle kaldırılamamıştır. Muhafazakar çevrelerce Cumhuriyete alternatif olarak düşünülen Hilafet, devrimlerin sırayla gerçekleşmesi sonucu rejimin güç kazanmasıyla kaldırılmıştır.

Cumhuriyetin ilanı bir siyasi bunalımı çözmüştü; ama Cumhuriyet ilanının özellikle kendisi yeni siyasi bunalımlar yaratmaya adaydı. Nitekim 1 Kasım’da meclis başkanlığına Fethi Bey seçilirken, icra vekilleri eski başkanı Rauf Bey, İstanbul basınına Cumhuriyetin ilan yöntemini ve alınan son kararları eleştiren bir demeç vermiştir. Dahası Rauf ve Adnan

¹⁵ Sina Akşin, Çağdaş Türkiye, Cemil Koçak, “Siyasal Tarih”, 1997, İstanbul, s.93

¹⁶ Bülent Tanör, Kurtuluş Kuruluş, 1998, İstanbul, s.187

(Adivar) Beyler ile birlikte Refet Paşa, halife Abdülmecit Efendi'yi ziyaret etmişlerdi. Bu son ziyaret Halk Fırkası Meclis Grubuna bizzat İsmet Paşa tarafından hazırlanan bir önerge ile getirilerek görüşülmüştür.

Türkiye Cumhuriyetinde hilafetin son dönemi gerçekte, Cumhuriyetçiler ile Cumhuriyete karşı bir seçenek gözü ile bakılan ve altından yeni bir saltanat rejimi doğması muhtemel hilafet arasındaki açık çatışma olarak gelişmiştir.

Rauf Bey'in demecinden on gün sonra halifenin istifa edeceği söylentileri üzerine İstanbul barosu başkanı Lütfi Fikri Bey, İstanbul basınında Halifeye açık bir mektup yayınlarak, istifa etmemesini istemiştir. Diğer yandan, yurt dışında da önemli gelişmeler olmuştur: Londra'daki Seyit Emir Ali başkanlığındaki İslam cemiyeti sekreteri Sait S. Muhammet'i içişleri vekili Fethi Beye gönderdiği 2 Eylül 1923 tarihli mektubunda Hilafetin kurulması gerektiğini belirtmektedir; bu mektup 8 Ekimde basında yayınlanmıştır. 5 Aralıkta bu kez de Ağa Han ile Londra'daki İslam Cemiyeti Başkanı Seyit Emir Ali'nin başbakan İsmet Paşaya gönderdikleri mektup, daha İsmet Paşanın eline geçmeden, yine İstanbul basınında yayınlanmıştır. Mektupta özellikle Hilafetin Cumhuriyetin ilanından sonra aldığı hukuki duruma açıklık kazandırılması isteniyor, İslam dünyasında halifenin dini başkan ve Müslümanlar arasında manevi bir bağ olduğu belirtilerek, bu bağın korunmasının önem ve gereğinden söz edilmiştir. Mektubun basında yer alması, Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Cumhuriyetçilerin kendilerine karşı oluşmuş ve güçlenmekte olan muhalefete karşı harekete geçmelerine neden olmuştur.

Milli mücadele yıllarında kurulan İstiklal Mahkemeleri Cumhuriyetin ilanından bir ay sonra yeniden faaliyete geçmiştir. Mektubun basında yayınlanmasından hemen sonra Başbakan İsmet Paşa 8 Aralıkta T.B.M.M. de yapılan gizli görüşmede konunun ele alınmasını istemiştir. Yine aynı gün T.B.M.M. İstanbul bölgesinde faaliyet göstermek üzere İstiklal Mahkemesi kurulmasına karar vermiştir. Hemen ertesi gün 9 Aralıkta mektubu yayınlayan gazetelerin başyazarları (aralarında Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Cevdet ile Velid Ebüzziya'da bulunuyordu) ve sorumluları tutuklanmışlardır; 15 Aralıkta başlayan mahkeme sonunda tüm gazeteciler 2 Ocakta beraat etmişlerdir.

"Ancak İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey, Halifeye hitaben yazdığı ve basında da yayınlanan açık mektubundan dolayı 13 Aralıkta tutuklanarak 19 Aralıkta başlayan mahkeme sonunda 5 yıl hapis cezasına mahkum olmuştur."¹⁷

Birkaç önemsiz dava dışında İstanbul İstiklal Mahkemesinin görevi TBMM. kararı ile 30 Ocak 1924 tarihinde son bulmuştur. İstanbul İstiklal Mahkemesi aracılığı ile hükümet muhalif basına göz dağı vermiş oluyordu.

¹⁷ Lütfi Fikri Bey, 13 Şubat 1924'te TBMM. tarafından af edilmiş ve 6 ay sonrada yeniden İstanbul Barosu yönetim kurulu başkanı olmuştur.

Hilafet sorunu, aslında bir rejim sorunuydu. Mustafa Kemal Paşa, Hilafet sorununu tamamen ortadan kaldırabilmek için 1924 yılı başlarında bir dizi girişimde bulunmuştur. İstanbul basınının, Darülfünun da görevli aydınların, Milli Mücadelenin önder kadrosunu oluşturan yakın çalışma arkadaşlarının ve diğer komutanlarının, kendi düşünceleri doğrultusunda tutum almalarını sağlamaya çalışmıştır. Hilafet sorunu, TBMM.de 1924 yılı bütçe görüşmeleri sırasında bir kez daha gündeme gelmiştir. Sorun daha sonra Halk Fırkası Meclis Grubunda da ele alındıktan sonra bir kez daha T.B.M.M.. gündemine alınmıştır. Bu kez Hilafetin kaldırılması istenmiştir.

3 Mart 1924 tarihinde T.B.M.M. Hilafetin kaldırılmasına karar vermiştir. Aynı gece “halife Abdülmecit Efendi yurt dışına çıkarılmışlardır. Aynı yasa uyarınca Osmanlı hanedanlığı üyeleri de yurt dışına çıkarıldılar”.¹⁸ Yine aynı gün kabul edilen diğer yasalarla da Şeriya ve Evkaf vekaleti ve Erkanı Harbiye-i Umumiye vekaleti kaldırılmış ve yerlerine başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı ile Genel kurmay başkanlığı kurulmuştur.

Cumhuriyetçiler açısından 3 Mart günü iki önemli kazanım sağlanmıştır. Öncelikle Cumhuriyete karşı siyasal bir seçenek gözü ile bakılan Hilafet ortadan kaldırılmış ve halife de yurttan uzaklaştırılmıştır. Böylece, Cumhuriyetin en büyük siyasal rakibi yok edilmiştir. İkinci olarak hiçbir siyasal gücü kalmamış olsa da hala ayakta duran saray mensupları ortadan kaldırılmıştır.

Artık dinsel otorite kalmamıştır. Din kurumunu temsil eden iki vekaletin hükümetten çıkarılması ile önemli bir adım daha atılmıştır. Dini konularla ilgilenmek üzere yeni bir örgüt yaratılmıştır: Diyanet İşleri Başkanlığı. Bu örgüt, bağımsız ya da özerk değildi. Hükümete bağımlı idi. Böylece dini kurum tamamen hükümetin kontrolüne geçmiştir. “Ali Suavi, 1870 yıllarında Hilafetin dinde yeri olmadığını yazma”¹⁹ cesaretini göstermiştir.

1.2.6. Devrimler

Yeni rejimler yeni kurallarla desteklenmedikçe yaşama olasılıkları zayıftır. Türkiye Cumhuriyeti de Atatürk’ün tek tek gerçekleştirdiği devrimlerle, rejimin güç kazanması sağlanmış ve günümüze kadar var olma başarısını göstermiştir. Atatürk, devrimler konusunda düşüncelerini hemen açıklamayı uygun görmeyerek bunu zamanın ve gelişen koşulların ortaya çıkaracağı durumlara göre ayarlamayı uygun bulmuştur. “Başarı için pratik ve en güvenilir yol, her safhası vakit geldikçe uygulamaktır; milletin gelişmesi... için kurtuluş yolu bu idi”²⁰ derken düşündüğü buydu.

¹⁸ Sina Akşin, Çağdaş Türkiye, Cemil Koçak, “Siyasal Tarih”, 1997, İstanbul, s.94

¹⁹ Falih Rıfkı Atay, Baş Veren İnkılapçı, 1997, İstanbul, s.15

²⁰ İlhan Arsel, Aynı eser, s.557

Hilafetin kaldırıldığı gün, “3 Mart 1924 tarihinde TBMM Eğitim ve Öğretimin Birleştirilmesi Kanununu kabul etmiştir.”²¹ Yasaya göre öğretimin birliği kabul ediliyor ve bütün okullar Milli Eğitim Bakanlığına bağlanıyordu. 8 Nisanda dinsel mahkemeler kaldırılarak yargı organlarının birliği sağlanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın 1925 yılı Ağustos ayı sonlarında yaptığı Kastamonu gezisinde halka şapkayı tanıtmaları ve bizzat giymesinden sonra, önce çıkarılan bir kararname ile memurların şapka giymeleri zorunluluğu getirilmiş daha sonra da 25 Kasım'da şapka giyilmesi hakkında yasa kabul edilmiştir. Yasaya göre halkın şapka dışında bir başka şey giyme alışkanlığını sürdürmesi hükümetçe yasaklanmıştır. Şapka giymek ve giydirmek istemeyenler yasağı protesto etmek için bazı illerde gösteriler düzenledilerse de göstericiler İstiklal Mahkemeleri tarafından yargılanarak idama gidecek ölçüler de değişik cezalara çarptırılmışlardır.

Şeyh Sait Ayaklanması'ndan sonra Doğu İstiklal Mahkemesi, görev alanına giren bölgelerde tüm tekke ve zaviyelerin kapatılmasına karar vermiştir. 2 Eylül 1925 tarihinde hükümet, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına, din görevlilerinin kıyafetlerine ve memurların şapka giymelerine ilişkin bir karar almıştır. 30 Kasım'da da TBMM, tekke ile zaviyelerin ve türbelerin kapatılmasını, türbedarlıklar ile bir takım unvanların kaldırılmasına karar vermiştir.

26 Aralık 1925 tarihinde uluslararası saat ve takvim kabul edilmiştir. 17 Şubat 1926 tarihinde Medeni Kanun, 1 Mart'ta Türk Ceza Kanunu, 22 Nisanda Borçlar Kanunu, 29 Mayıs 1926'da Türk Ticaret Kanunu, 28 Mayıs 1928'de Türk Vatandaşlığı Kanunu benimsenmiştir. 24 Mayıs 1928 tarihinde ise uluslararası rakamlar kabul edilmiştir. 18 Haziran 1927'de Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu TBMM'nin onayından geçmiştir.

Cumhuriyet Halk Fırkasının ikinci büyük kongresinde kabul edilen partinin yeni programında, partinin devlet ve din işlerini birbirinden ayırmak amacıyla olduğu açıklanmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası Başkanlık Divanı tarafından hazırlanan ve kongrede kabul edilen bildiride laik kavramı kullanılmıştır. Bununla birlikte, 1924 Anayasasında yer alan ve devletin resmi dininin İslam olduğu yolundaki hüküm, ancak 10 Nisan 1928 tarihinde kabul edilen bir yasa ile kaldırılmıştır. Bu amaçla Anayasada gereken değişiklik yapılmıştır. Milletvekilleri ile Cumhurbaşkanının ant içme metinlerindeki dini yemin kaldırılarak T.B.M.M.'nin dinsel hükümleri yerine getireceği yolundaki hükümde metinden çıkarılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, 8 Ağustos 1928 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkasının İstanbul'da düzenlediği bir toplantı sırasında ilk kez yeni Türk Harflerini açıklamıştır. 1 Kasım'da kabul edilen yasa ile Latin Harfleri benimsenmiştir. 3 Kasım'da yayınlanan yasa

²¹ Sina Akşin, Çağdaş Türkiye, Cemil Koçak, “Siyasal Tarih”, 1997, İstanbul, s.110

gereğince, bu tarihten itibaren tüm kamu kurumlarında, bütün şirket, dernek, ve özel kuruluşlarda Türk harfleri ile yazılmış yazıların kabulü ve işleme konulması zorunlu kılınmıştır. Türk harfleri devletin resmi işlemlerinde uygulama tarihi olarak en geç 1 Ocak 1929 tarihi belirlenmiştir. Ancak bazı işlemlerin istisnai olarak aynı yılın Haziran ayının başına kadar eski harflerle yapılması mümkündür. Fakat bu tarihten sonra bütün işlemler yeni yazı ile yapılmak zorundadır. Yine aynı tarihe kadar eski yazı ile verilen dilekçeler işleme alınabilecektir. 1 Aralık 1928 tarihinden itibaren kitap hariç olmak üzere bütün yayınların Türk harfleriyle basılması zorunlu tutulmuştur. Kitaplar ise 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren yeni harflerle basılacaktır. Kamu ve özel kuruluşlarda bulunan Arap harfli yayınların 1 Haziran 1930 tarihine kadar kaldırılması mümkündür. Her türlü kıymetli kağıtlar ile özel eski belgeler yenileri ile değiştirilmediği sürece geçerli kabul edilecektir. Bütün okullarda Türkçe yapılan eğitimde Türk harfleri kullanılacak ve eski harflerle basılı kitapların eğitimde kullanılması yasaklanacaktı. Harf devriminden sonra, geniş yığınların yeni yazıyı kolayca öğrenmelerini sağlamak amacıyla millet mektepleri açılmıştır.

9 Nisan 1929 tarihinde Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, 24 Nisanda İcra ve İflas Kanunu, 15 Mayıs'ta da Deniz Ticaret Kanunu Kabul edilmiştir.

3 Nisan 1930 tarihinde Türk Kadınlarına belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı tanıyan yasa kabul edilmiştir. 26 Ekim 1933'te ise Türk Kadınlarına muhtar, köy ihtiyar heyetleri seçiminde seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. 5 Aralık 1934'te de Türk Kadınlarına milletvekili seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı tanıyan yasa T.B.M.M. tarafından benimsenmiştir. 8 Şubat 1935 tarihinde yapılan milletvekili genel seçimlerinde kadınlar ilk kez milletvekili seçme ve seçilme hakkını kullanmışlardır. Bu seçimde 18 kadın milletvekili seçilmiştir.

26 Mart 1931 tarihinde ölçüler kanunu kabul edilerek uluslararası ağırlık ve uzunluk ölçüleri benimsenmiştir.

21 Haziran 1934 tarihinde soyadı kanunu kabul edilmiştir. 3 Aralıkta da bazı kisvelerin giyilemeyeceğine ilişkin yasa benimsenmiştir. Ulusal bayramlar ve tatil günleri hakkındaki yasa ise 27 Mayıs 1935 tarihinde T.B.M.M. tarafından kabul edilmiştir. 26 Kasım 1934'te ise Efendi, Bey, Paşa gibi lakap ve unvanlar kaldırılmıştır.

1.3. REJİMİN GÜÇ KAZANMASI

1.3.1. Takrir-i Sukün Dönemi: Muhalefetin Denetim Altına Alınması

Her devrim kendi kurallarıyla varlığını sürdürür. Cumhuriyet ilan edildikten sonra Muhalifleri etkisiz kılabilmek için çok katı önlemler alarak varlığını koruyabilmiştir.

“Fethi Bey düştükten sonra yerine İsmet Paşa gelmiştir ve müteakiben takrir-i sukun kanunu çıkmıştır.”²² Türkiye yakın tarihinin 1920-30’lu yılları ile ilgili çok önemli bir konu, sürekli Kürt ayaklanmalarının yarattığı iç savaş benzeri durumdur. Özellikle iç politikaya yansımaları bakımından bu ayaklanmalar denebilir ki, kurtuluş savaşı kadar etkili olmuşlardır. Büyük askeri harcamalara ve yüksek kayıplara yol açmış pek çok toplumsal acılar doğurmuşlardır. Bu konunun önemi ile orantılı bir biçimde, bilimsel açıdan incelenememiş olması, her halde Kürt sorununun ülkemizde hala kesin bir çözüme ulaştırılmadığı yolunda bir inanişten ileri gelmektedir.

Bu dönemde 18 ayaklanma olayı yaşanmıştır. Bu olaylardan yalnız bir tanesi doğuda geçmemiştir (Menemen); diğerlerinin de yalnız ilki Kürtlerle doğrudan doğruya ilgili değildir (Nasturi Ayaklanması). Anlaşılan Şeyh Sait ayaklanmasının yenilgiyle sonuçlanması üzerine, Kürtler mücadelelerini gerilla savaş yöntemiyle sürdürmeye çalışmışlar, hatta 1927 sonbaharında Ağrı’yı başkent sayarak kendi kendilerine bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Çeşitli bastırma ve temizleme eylemlerinin en önemlisi ise 1937-38 yıllarında olmuştur.

1.3.2. Şeyh Sait İsyanı

Uluslar arası çıkar kavgalarının yoğun olarak yaşandığı bu dönemde İngilizler ve yakın dostları Türkiye’nin kültürel farklılıklarını, kendi çıkarları doğrultusunda kullanma gayret ve çabaları sonucunda, Şeyh Sait İsyanını organize ederek desteklemişlerdir.

1924 yılı sonlarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası T.B.M.M.nin gergin ve elektrikli havası içinde kurulmuştur. Bu partinin ilkeleri arasında “Fırka düşünceler ve dini inançlara saygılıdır”²³ prensibi yer almıştır. İşte bu partinin yarattığı atmosfer içinde ilk olaylar baş göstermiştir. Kurtuluş savaşı sırasında hilafetçi ayaklanma Şeyh Sait İsyanı ile tekrar ortaya çıkmıştır. Nakşibendi tarikatı şeyhi Palu’lu Şeyh Sait’in teşkilatlandırıp silahlandığı kuvvetler 13/14 Şubat 1925 gecesi Genç (Bingöl) il merkezini basmış, Mart ayı başlarında Osmaniye ve Ergani ilçelerine girmişlerdir. Şeyh Sait isyanı, ilk bakışta dinsel nitelik arkasında Kürt milliyetçiliğinin ve bir ölçüde de İngiltere kışkırtmasının izlerini taşımaktadır. İngiliz silah fabrikalarından doğuya silah gönderildiği İsyanla ilgili İstanbul’daki Şeyh Abdulkadir’in İngilizlerle müttefik bir Kürt krallığı kurma peşinde olduğu anlaşılmıştır.

²² Falih Rifki Atay, Aynı eser, s.462

²³ Neşet Çağatay, Türkiye’de Gerici Eylemler, 1972, Ankara, s.26

Bir dinci tepki olarak ortaya çıkmış olan bu isyan, 17 Kasım 1924'te kurulmuş bulunan Terakkiperver Cumhuriyet Partisi tarafından desteklenmiştir. Bu nedenle İttihat ve Terakki Fırkasının bir devamı da sayılan bu parti takrir-i sükun kanununa dayanılarak 3 Haziran 1925 tarihinde kapatılmıştır. Şeyh Sait'in tezgahlayıp teşkilatlandığı isyan büyüyünce, isyanı bastırmak için askeri kuvvet gönderilmiştir, Şeyh Sait ve yandaşları tutuklanıp, yargılanmışlardır. Şeyh Sait ve yandaşlarından bazı suçlular mahkum olup, 29 Haziran 1925 tarihinde asılmışlardır.

1.3.3. İstiklal Mahkemeleri

Anadolu'da bağımsızlık mücadelesi yapılırken son hedef kayıtsız şartsız bağımsızlıktır. Bağımsızlık mücadelesi sürdürülürken buna karşı eski düzen taraftarları sürekli engel olma gayret ve çabalarını sürdürmüşlerdir. Bunu ortadan kaldırmak için de Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları çok sert önlemler almaktan çekinmemişlerdir. Bu da döneme damgasını vuran İstiklal Mahkemeleri aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

İsmet Paşa Hükümeti döneminde doğudaki sıkı yönetim, önce bir ay sonra yedi ay iki kerede birer yıl uzatılarak 23 Kasım 1927'ye kadar sürdürülmüştür.

Sıkı yönetim mahkemeleri ile İstiklal Mahkemelerinin aralarında yaptıkları iş bölümünün çeşitli aşamalardan geçtiği anlaşıyor. Önce sıkı yönetim mahkemeleri bütün olaylara el koymuş, isyan bölgesi İstiklal Mahkemesi Diyarbakır'a gelince, özellikle ayaklanma sanıkları hakkında açılan davalar ona aktarılmış, fakat daha sonraları işlerin çokluğu nedeniyle asker kaçağı gibi kovuşturmalar için yeniden sıkı yönetim Mahkemeleri işletilmiştir.

Bu dönemin İstiklal Mahkemeleri üzerine, çok taraf tutarcasına olsa da ayrıntılı bir inceleme bulunduğu halde, aynı konuda çalışan sıkı yönetim mahkemeleri konusunda ciddi bir araştırma yapılmamıştır. Yalnız bu arada bir yasa çıkarıldığı görülmektedir. Sıkı yönetim mahkemelerinin hükmedecekleri ölüm cezalarının uygulanmasını kolaylaştırarak, Ordu Kolordu, Müstakil Fırka ya da Mevkii Müstahkem Komutanları tarafından derhal infaz edilmeleri kuralını getirmiştir.

Sıkı yönetim uygulaması doğal olarak sansür de koymuştur. Bu sansürün nasıl işlediği konusunda güvenilir bilgiler mevcut değildir. Ancak, sansürün hayli geniş kapsamlı ve uzun süreli bir nitelik taşıdığı görülmektedir.

4 Mart 1925 tarihli Heyeti Umumiye kararı gereğince kurulan iki İstiklal Mahkemesinin üyeleri T.B.M.M.nce 7 Martta seçilmişlerdir. T.P.C.F.li milletvekillerinin Anayasaya aykırılık gerekçesi ile katılmadıkları oylamaya, C.H.F.li milletvekillerinin de bir

bölümünün gelmediği, toplantı yeter sayısının ancak sağlandığı, on beş dolaylarında çekimser oy çıkmıştır. Sonunda mahkemeler kurulmuştur.

1.3.4. GÜDÜMLÜ DEMOKRASI DENeyİMİ: T.P.C.F.

Cumhuriyet tarihinin ilk Muhalefet partisi Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşları tarafından kurulmuştur. Bu parti olağan koşullar içinde işlevini yerine getirebilirdi. Cumhuriyet Anayasasında çok partili düzeni engelleyecek hükümler yoktur. Mustafa Kemal Paşa, demokrat ruhlu bir Cumhurbaşkanı olarak bu gelişmeyi kötülememiştir. 1924 yılı sonlarında İngiliz Times Gazetesi muhabirine verdiği demeçte şöyle diyordu: "Ulusal egemenlik esasına dayanan ve özellikle Cumhuriyet yönetimine sahip bulunan ülkelerde partilerin varlığı doğaldır. Türkiye Cumhuriyetinde de birbirini denetleyen partilerin doğacağına şüphe yoktur."²⁴

T.P.C.F.a Cumhuriyete, Hilafetin kaldırılmasına karşı olan herkes dolmuştur. Bu parti, devrim hareketlerini önleyebilmek için son siyasal umut olarak görülmüştür. Partinin kurucuları, toplumun ihtiyaç duyduğu yeniliklerin birden bire değil, kendiliğinden oluşması görüşündeydiler. T.P.C.F. kurucuları atılan devrim adımlarından hoşnut değildir. Ulusal egemenlik ve demokrasiyi kabullenmekle birlikte, bunların sürekli yenilikler içinde kökleşmesini de evrimsel gelişmeye bırakmışlardır. İktidara geldikleri zaman devrim dönemi kapanacaktır. Parti'nin, dinsel düşüncelere ve inançlara saygılı görüşü altında, evrimsel gelişmenin eskiden olduğu gibi dinsel kalıplar içinde sürüp gitmesinin istendiği sonucuna varılabilir.

1.3.4.1. Kuruluşu.

TBMM'nin ikinci döneminin ilk toplantı yılı boyunca hükümete karşı muhalefet eksik olmamış fakat Halk Fırkası safları içinde kalmıştır. Hatta parti içi muhalefet, 1924 Anayasasının tartışmalarında görüldüğü gibi zaman zaman hükümeti destekleyen kanadı ağır basmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasına kadar gerçekleşmemiş olmakla birlikte ikinci bir partinin oluşturulacağı yolundaki söylentiler çok önceden başlamıştır.

T.P.C.F.nin oluşumuna yol açan siyasal olay 20 Ekim 1924 günü, Menteşe (Muğla) milletvekili Esat Efendinin mübadele, İmar ve İskan Vekili Refet Bey'e yönelttiği bir soru önergesidir. Bu önerge mübadif ve muhacirlerin yerleştirilmelerinde görülen beceriksizlik ve yolsuzlukları eleştirmektedir. Bir hafta sonra ki toplantıda, bakanın verdiği yanıtı, meclis doyurucu bulmamıştır.

²⁴ Ahmet Mumcu, Aynı eser, s.165

O gün Karabekir askeri görevinden istifa ederek Meclise katılmıştır: 30 Ekimde Ali Fuat Paşa istifa etmiştir. Aynı gün Mecliste eleştiriler sertleşince Mustafa Kemal Paşa bir “paşalar komplosu”ndan kuşkulananarak, kendisine bağlı komutanları meclisten çekip Ordu üstündeki denetimini pekiştirmiş, görevlerinden istifa eden Karabekir ve Ali Fuat Paşaların da devir teslim işlemlerini tamamladıkları gerekçesiyle, gensoru görüşmeleri tamamlanıncaya kadar, Meclise katılmalarını engellemiştir. Alınan başka bir önlemlde, yeni toplantı yılı nedeni ile Meclis başkanlık divanı seçilirken zayıf kalan mübadele vekilinin bir başkan vekilliğine kaydırarak o koltuğa da Recep Bey’in vekalet etmesini sağlamak olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa’nın 4 yıl önce sol muhalefet uyguladığı, muhalifleri çoğunlukta görünce onları bölmek ve bir kısmını kendisine çekmek, ötekini de artık toplayıcı olamayacakları bir aşırılıkta örgütlenmeye itmek taktiğini, 1924 sonbaharında yeni muhalefete uyguladığı anlaşılıyor.

Sonunda 8 Kasım 1924 Cumartesi günü hükümete, 19 muhalefete karşı 148 oyla güven oyu verilmiştir. 41 milletvekili oylamaya katılmamış, biri de çekimser kalmıştır. Önerge sahibi Esat Efendi güven oyu verenler arasındadır. Ertesi gün Halk Fırkasından istifalar başlamıştır.

İlk grup olarak 9 Kasımda on milletvekili Halk Fırkasından istifa etmiştir. Ertesi günkü gazetelerde ise, on birinci istifa eden olarak Erzurum Milletvekili Ziyaeddin Efendinin Halk Fırkasından ayrıldığı bildirilirken, 10 Kasım günü yapılan grup toplantısında Halk Fırkasının adının başına Cumhuriyet sözcüğünün eklendiği de anlatılmaktadır.

17 Kasım 1924’te T.P.C.F. resmen kurulmuştur. T.P.C.F.nin kurulduğu gün basına açıklanan Fırka programı, özünde gerek siyasal gerek ekonomik anlamıyla Liberal Demokrasiyi savunan belgelerdir. İttihat ve Terakki ise başlangıçta II. Abdülhamit İstibdadına karşı bir siyasal Liberalizm akımı olmakla birlikte, özellikle ekonomide her halde Liberalizm den yana değildir. Bu yeni fırkaya, prens Sebahattin’in ademi merkezilik görüşleri yansımıştır. Dolayısıyla kişilere karşı olma sorunu bir yana, 1924 sonlarında Türk siyaset sahnesinde bulunan iki partiden, İttihat ve Terakki geleneğine, hiç kuşkusuz, CHF daha yakındır.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, yeni fırkaya kesinlikle cephe almıştır. Muhalefetin programında önemli bir görüş bulunmadığını söyler. T.P.C.F. hakkındaki bu olumsuz değerlendirme solda da paylaşılmaktadır.

T.P.C.F.nin kurulmasından üç gün sonra Fırkasının Meclis grubu toplantısında sıkı yönetim önerisi reddedilince, İsmet Paşa 21 Kasım 1924’te sağlık sorunu nedeniyle başbakanlıktan istifa etmiştir. O gün kabinenin istifasından önce Halk Fırkası idare heyeti Meclis binasında Mustafa Kemal’in başkanlığında toplanmıştır. Mustafa Kemal, bu toplantıda

dinsel gericiliğin bir karşı tehlikesi yarattığını işaret eden bir konuşma yapmış ve kendisinin Başbakan İsmet Paşa'nın istediği, yürütme organının durumunu güçlendirecek bazı yasal değişikliklerden yana olduğunu hissettirdikten sonra üyelerin görüşlerini sormuştur. Diyarbakır Milletvekili Prinççizade Fevzi Bey ve öteki bütün üyeler, olağanüstü önlemlere gerek olmadığını söyleyince, Mustafa Kemal, "benim burnuma barut ve kan kokusu geliyor inşallah ben yanılmışım" ²⁵ diyerek yapılacak hükümet değişikliğini açıklamıştır. Nitekim aynı gün Fethi Bey yeni kabineyi kurmuştur. T.P.C.F. İstanbul basınında geniş destek bulmuştur. Partinin taşra örgütlenmesi hakkında pek bilgi bulunmamakla birlikte, Ankara, İstanbul, İzmir ve Sivas'tan başka, Urfa'dan başlayarak doğu illerinde de büyük çapta örgütlendiği anlaşılmaktadır. T.P.C.F.'nin başkanı Kazım Karabekir'dir. T.P.C.F. milletvekillerinin hiçbirisi bir dahaki dönemde meclise girememiştir. Bunlardan altısı, İzmir suikast girişimi nedeniyle Ankara İstiklal Mahkemesince asılmışlardır.

1.3.4.2 T.P.C.F.'nin Kapatılması

Şeyh Sait ayaklanması nedeniyle Takriri Sükun Kanunundan yararlanarak girişilen genel sindirme eylemi içinde, T.B.M.M.'nde temsilcileri bulunan tek muhalefet partisinin de kapatılacağı belliydi.

Doğu İstiklal Mahkemesinde, ayaklanmayı dolaylı olarak kışkırtmak suçlamasıyla yargılananlar arasında, T.P.C.F. Urfa katibi emekli Yarbay Fethi Bey de vardır. Bu kişi duruşmasında, partisini suçlayacak herhangi bir kanıt bulunmamasına karşın, kendini 5 yıl hapse mahkum edildikten sonra; "mahkeme 25 Mayıs 1925'te görev bölgesi içindeki bütün T.P.C.F. şubelerini kapatmak kararını vermiştir." ²⁶ Bu arada Fırka yöneticilerinin kamuoyu önünde örgütlendiğini savunmaya çalışmaları bir işe yaramamış bu partinin programındaki dinsel düşünce ve inançlara saygı ilkesinin bütün karşı devrimcilere bir çağrı niteliği taşıdığını yazan basın olaya sert tepki göstermiştir.

Ankara İstiklal Mahkemesinde dini siyasete alet ettikleri gerekçesi ile yargılanan Salih Baço ve arkadaşları hakkındaki dava nedeniyle, yine 1925 Nisan ayında bu partinin İstanbul'daki Çağaloğlu Merkez Şubesi ile bütün öteki şubelerinde arama yapılmasına karar verilmiş, bu arama sonucunda Ankara İstiklal Mahkemesine çuvalarla evrak gönderilmiştir. Bu mahkeme söz konusu davanın sanıklarının 5-15 yıl kürek, müebbet hapis gibi cezalara çarptıran kararında, T.P.C.F. programındaki dinsel düşünce ve inançlara saygılı olma ilkesiyle gericiliğin kışkırtıldığının kanıtlandığını kabul ederek gereğinin yapılması için hükümetin dikkatini çekmiştir. Ali Fuat Cebesoy anılarında daha Takriri Sükun Kanunun çıkmadan önce, Başbakan Fethi Beyin Muhalefet Fırkası ileri gelenlerinin kendi kendilerini feshetmelerini

²⁵ Mete Tunçay, Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 1989, İstanbul, s. 106

²⁶ Mete Tunçay, Aynı eser, s. 146

önerdiğini, fakat bunu kabul etmediklerini yazmaktadır. Bu defa, gerek ayaklanma bölgesi gerekse Ankara İstiklal Mahkemesinde görülen bazı davalarla T.P.C.F. üyelerinin ilişkilendirilmesi, hükümete 3 Haziran 1925 günkü toplantısında Takriri Sükun Kanununa dayanarak bu partiyi yasaklama olanağı vermiştir. T.P.C.F., Şeyh Said İsyanını takip eden günlerde çıkan Takriri Sükun kanunu hükümlerine göre kapatılınca, tek parti devri bütün kurallarıyla işlemeye başlamış ve politika seçimden seçime seçmenin sandıklara attığı oylardan ibaret olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

İL CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMDE İSLAMA ULUSAL KİMLİK KAZANDIRMA GİRİŞİMLERİ

2.1. OSMANLI DÖNEMİNDE ERKEN ARAYIŞLAR

2.1.1. İlk Arayışlar

Dünya görüşlerindeki farklılığa karşın Jön Türkler'in siyasi düşüncelerinin yine de bir takım ortak yönleri vardır. Mutlakiyet ve baskı rejimine karşı çıkmak, anayasanın yürürlüğe girmesi ve imparatorluğun bütün halkları için özgürlük istemektir. Jön Türk ideolojisinin asıl amacı; Tanzimat ve meşrutiyette olduğu gibi bütün Osmanlılar'ın kardeşliği fikrinden hareketle Osmanlı ulusu, Osmanlı vatani, Osmanlılık kavramları çerçevesinde amaç, bir kez daha imparatorluğu iç bölünme ve dış müdahalelerden korumak, devleti kurtarmaktır.

Jön Türkler'in asıl hedefi özgürlük değil, imparatorluğun kurtarılması olduğu için, özgürlük kendilerini ancak dolaylı yoldan ilgilendiriyordu. "Özgürlük ve adaletin olduğu bir rejimde, imparatorluktan ayrılmak isteyenler de azalacaktır." ²⁷ Böylece, mevcut yönetime son vererek daha batılı, çağdaş bir yönetim kurmak, Müslüman olan, olmayan herkese siyasi haklar tanımak, asıl amaç olan devletin devamını sağlamanın da tek yolu sayılıyordu. Bu dönemde, Jön Türkler'in Osmanlılık ve Ulusçuluk (Türkçülük) arasındaki bocalayışlarını da ifade etmek gerekir.

Tek tanrılı dinler, eski çok tanrılı dinlerin etkisinden kurtulamamışlardır. Bir yandan çok tanrılı eski inançlara karşı mücadele ederken, bir yandan da o inançları yeni biçimlerde kendi oluşumları içinde taşımışlardır. Bu olgu, İslam dini ve Şamanizm için de geçerlidir. Türkler doğuştan Müslüman değillerdi. Türkler'in eski dinlerinden biri olan Şamanizm, Türkler arasında 13 yüzyıl boyunca en uzun yaşayan din olmuştur. Bilindiği gibi İslam dini Arap kültürünün bir ürünü ve Arap kökenlidir. Şamanların Arap kültürü olan İslam'a karşı direnişi uzun süre devam etmiştir. Türkler ata, gelenek, örf, din ve kültürlerinden yani asırlar süren alışkanlıklarından hemen vazgeçerek bu yeni dini kolay kabullenememişlerdir. "Türkler, M.S. IX.y.y.da İslamiyet'i yoğun bir baskı sonucu kabullenmek zorunda kalmışlardır." ²⁸ İslamiyet Türkler için, Araplar'ın kültür "emperyalizminin" kabul edilmesi anlamını da taşımaktadır. İslamiyet'i kabul eden Ortadoğu'daki bir çok toplumun Araplaştırılması amacıyla din ile birlikte Arap kültürünün en etkili aracı olan alfabe ve dil de kullanılmıştır. Bu durumun doğal sonucu olarak Arapça, İslamiyet'le birlikte günlük sosyal hayatın her alanına girmiştir. Zaman içerisinde Türkler, Arapça'yı din dili olarak ibadet

²⁷ Bülent Tanör, Osmanlı İmparatorluğunda Anayasal Gelişmeler, 1995, İstanbul, s.96

²⁸ Cemal Şener, Ana Dilde İbadet, 1998, İstanbul, s.24

alanında, bilim dili olarak da medreselerde kullanmışlardır. Kuranın yazıldığı dil Arapça olduğu için Arapça'ya bir kutsallık verilir, bu nedenle Osmanlı'da resmi olarak Arapça kullanılmıştır. Kuran dilinin Arapça olması, Farsça'nın da Arap alfabesini kullanması ve gelişkin bir dil olması nedeniyle, zamanla Osmanlı sarayında Arapça ve Farsça'nın hakimiyetini sağlamış ve Türkçe konuşulmaz olmuştur. Türkçe Anadolu'daki köylü Türkmen halkı tarafından konuşulan bir dil olmuştur.

İslam dinini sonradan kabul eden Türkler, eski dinlerinden kalan birçok inanç, gelenek ve ayinleri İslam dinine de taşımışlardır. Türk boylarının çoğu Şaman dinine bağlıydılar. "Gök tanrı"ya, güneşe taparlardı. Türkiye'nin pek çok bölgesinde güneş tutulduğu zaman köylüler davul çalar ve havaya ateş ederler. Çünkü Şaman inancına göre güneş Tanrı kötülüklerle sürekli savaş durumundadır. "Türk bayrağındaki ay ve yıldız da Şamanizmin sembolleridir."²⁹ Tarihçiler, "Türklerle İslam ordularının ilk karşılaşmalarının Kafkasya üzerinden Hazarlar'la, Horasan üzerinden de Göktürkler'le"³⁰ olduğunu yazıyor. Hazar denizi ile Karadeniz'in kuzeyindeki bölgede bulunan Türk boylarının tamamının Şamanist olduğu biliniyor. İslamiyet'in orta Asya'da yayılmak ve hakimiyeti sağlamak için giriştiği mücadele Türkler'in Müslümanlığı kabul etmesiyle son bulmuştur. "Her şeye rağmen Orta Asya Türkleri'nin büyük bir bölümü İslamiyet'i kabul etmişlerdir."³¹ Cemal Kutay'a göre, "Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra, milliyet kavramını II. Meşrutiyetin başına kadar hiç gündeme getirmemişlerdir."³² İslam'da millet bilinci yoktur. "1516 – 1517 Mercidabık ve Ridaniye seferlerinden sonra Osmanlı'nın Mısır'ı alması, hilafetin Osmanlı'ya geçmesiyle sonuçlanmıştır."³³ Böylece Mısır'dan alınan bu sıfatla Osmanlı İmparatorluğu İslam imparatorluğuna dönüşmüştür.

Tarih boyunca Osmanlı İmparatorluğu, ulusal çıkarlarını unutarak din adına şehitlik mertebesine ulaşmak için çalışmıştır. Ama, okuduğu Kuran'ın, kıldığı namazın, yaptığı duanın anlamını kavramadan yapmıştır bütün bunları. Ulusumuz, dini inançlarının kaynağını oluşturan Kuran'ın neleri kapsadığını, yaygın olarak ve gerçek anlamda kendi dilleriyle ancak devrimden sonraki yıllarda okumaya ve öğrenmeye başlamıştır. Türk ulusu dilini, törelerini, örf ve adetlerini, uğrunda canını feda ettiği İslam'ın kutsal emirlerini, Mustafa Kemal'in Cumhuriyetinden sonra kendi diliyle yazılmış Kuran'dan öğrenebilmiştir. Türkler, Şamanizm dinini bırakıp yaklaşık 10.y.y. da Müslümanlığı kabul ettikten sonra "Arapça olan Kuranı kendi dillerine çevirmeye 11.y.y.'da başlamışlardır. Halen eski Kuran'ın tercümesi

²⁹ David Hotham, Türkler, (Ç.Mehmet Ali Kayabal), 1973, İstanbul, s.32

³⁰ Cemal Şener, Türklerin Müslümanlıktan Önceki Dini Şamanizm, 1997, İstanbul, s.66

³¹ David Hotham, Türkler, (Ç.Mehmet Ali Kayabal), 1973, İstanbul, s.33

³² Halki Cevizoğlu, Türkçe İbadet, "Cemal Kutay", 1998, İstanbul, s.27

³³ Cemal Şener, Ana Dilde İbadet, 1998, İstanbul, s.25

Çağatay lehçesinde yapılmış olup bir nüshası Manchester'deki Relyanlds kitaplığında bulunmaktadır.”³⁴

Türkçe'nin, kullanılan dil olmaktan çıkarılarak yerine Arapça'nın kullanılması 19. y.y.'a kadar devam etmiştir. Tanzimat ile birlikte yenilikçi fikir akımlarının, ulusçuluğun etkisiyle batılılaşma tartışmaları da, eğitim konusuyla birlikte Türkçe yeniden gündeme gelmiştir. Osmanlı aydınları bile Arapça'yı o kadar çok kabullenmişlerdi ki; Türk milliyetçiliğini, ulusçuluğunu savunmalarına karşın Şinasi, Ali Suavi, Tevfik Fikret, Ziya Gökalp, Namık Kemal ciddi anlamda Türkler'in eğitim yaptığı Arap alfabesine karşı çıkmamışlar, onun değiştirilmesini savunmamışlardır. İslam dininin savunduğu ahlak anlayışını Arapça öğrenmeye gerek kalmadan veya bir aracıya ihtiyaç duymadan okuyup öğrenen halkımız, kendi kültürel varlığını şekillendiren dini ibadetleri bizzat kendi gözüyle okuyup anlama yeteneğine devrimler sayesinde kavuşabilmiştir.

2.1.2. İlk Arayışlara Tepkiler

Tanzimat'ta yenilikten, gelişmeden, toplumsal değişimden söz eden Osmanlı aydınları sıra alfabeye gelince, Latin alfabesine karşı çıkmışlardır. Arap alfabesini sadece biraz düzeltmeyi savunmuşlardır. Osmanlı aydınlarının Latin alfabesine yönelik tutumu, Ebuzziya Tevfik'in Terakki gazetesinde yayınlanan şu yazısı ile çok çarpıcı bir şekilde ifade edilmektedir.

*“Harfler değişirse, şimdiye kadar yazılan kitapları anlayan kalmaz. Bin yıllık yapıtları yeni yazıya çevirmek gerekir, bu da olanaksızdır. Kuran için başka, öteki bilimler için başka harf kullanılır mı? Bu, bir dili beceremeyen adama iki dil öğretmeye benzer.”*³⁵

Osmanlı yönetiminde okuma-yazma adeta; din adamları, devlet adamları, askerler gibi sınırlı sayıda bir aydın kesim tarafından öğrenilen bir özellik olarak anlaşılmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde yapılan bir araştırmaya göre okuma-yazma oranı %5'leri geçememektedir. Batı ile aramızdaki ekonomik, sosyal, kültürel uçurumların bir nedeni de Arapça'nın zorluğu ve basılı eserlerin azlığıdır. Dini baskılar nedeni ile 1455'de icat edilen matbaa, büyük çalışmaların sonucu 274 yıl sonra 1729'da Osmanlıya ulaşabilmiştir.

*“1729'dan Latin alfabesine dayalı Türk alfabesinin kullanılmaya başlandığı 1928 yılına kadar 200 yıllık sürede toplam 27 bin civarında kitap basılmıştır. Bunların 3066 tanesi 1729 – 1875 yılları arasında, 6827 tanesi 1908 – 1917 yılları arasında, 6450'si ise 1918 – 1928 yılları arasındadır.”*³⁶

³⁴ Süleyman Ateş, Kuran'ı Kerim ve Yüce Meali, 1980, Ankara, s.XII

³⁵ Cemal Şener, Aynı eser, s.26

³⁶ Cemal Şener, Aynı eser, s.27

Ulus bilincinin yeterince oluşmadığı bazı Osmanlı aydınları ise, İslamiyet'i kabul eden ülkeler arasında parola, birleşme işareti olarak, Arapça harflerini görmüşler, yani alfabeyi değiştirmeye kalkmanın Osmanlı imparatorluğunun çıkarlarına uygun düşmeyeceğini savunmuşlardır. Ama her şeye rağmen günümüzde de olduğu gibi, Latin alfabesi değişik yollarla batı ile ilişkileri nedeni ile Osmanlının günlük yaşamına girmiştir. Batılı ülkelerle yoğun sosyal ve ticari ilişkiler yaşanmıştır. Fransızca, Osmanlı sınırları içerisinde kendini adeta ikinci dil olarak kabul ettirmiştir. Tüm ticari yazışmalar, siyasi anlaşmalar, ithalat-ihracat, Latin alfabesiyle yapılmıştır.

2.2. İMPARATORLUĞUN DAĞILMA SÜRECİ VE DİNDE REFORM ARAYIŞLARI

2.2.1. İttihat ve Terakki Döneminde Dinde Reform Girişimleri

Tanör'ün de belirttiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu eşine az rastlanır kozmopolit bir yapı üzerine kuruluydu. "toplumu, 20 kadar "milliyet"ten oluşan , hanedanı Türk, ordusu Türk ve Arnavut , din uleması Türk ve Arap, tacirleri Rum, Ermeni ve Yahudi olan, diplomasisi Ermeni ve Rumlarla yürütülen , üst sosyal sınıfları Farsça ve Fransızca eğitim gören bu devlet bir Türk İmparatorluğundan çok bir uluslararası imparatorluktur."³⁷ Millet kelimesinin ulus anlamında değerlendirilmediği dinsel inanç topluluğu, cemaat anlamına geldiği bu yapıda Türk sözü de ulusal bir kimlik bağı anlamını taşımamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğunun yıkılma sürecinde Fransız devriminin etkisiyle batıdan doğuya doğru esen ulusçuluk rüzgarı Yunan, Sırp, Romen, Bulgar, Ermeni, Arnavut, Arap ve Kürtleri etkisi altına almıştır. Bu düşünceden en geç etkilenen ise Türkler olmuştur. Abdülhamit döneminde aydınlar arasında dil, edebiyat ve tarihte "Türkçülük" eğilimleri ön plana çıkmaya başlamıştır. İlk olarak Anadolu bir Anavatan anlamı kazanmaya başlamıştır. Jön Türkler de bu fikirlerin etkisi altında kalarak yayınlarında Türkçülük ve ulusal kültürün korunması konularına yer vermişlerdir. Jön Türkler, Türkçü ya da ulusçu özlemlerini siyasal bir kalıba sokmaktan kaçınmışlardır. Çünkü amaçları; çok uluslu imparatorluğu yıkılmaktan kurtarıp, geliştirip, korumaktı. Yoksa, bir de onların ulusçuluk politikasını benimsemeleri diğer halkları buna daha çok özendirmekten başka bir sonuç vermezdi. Bu uygulama ise imparatorluğun sonu olurdu. Bu nedenle İttihat ve terakki döneminde Türkçülük, siyasal bir içerik kazanmamıştır. İktidar ve muhalefet birbirinden farklı ama aynı amaca yönelik iki siyasal yol izlemişlerdir. Mevcut yönetim, baskıya dayalı İslamcı bir yol tutturup, imparatorluğun bütünlüğünü korumaya çalışırken, Jön Türk muhalefeti, aynı amaca meşrutiyete dayalı Osmanlıcılık ideolojisi ve siyasetiyle ulaşmaya çalışmaktadır.

³⁷ Bülent Tanör, Aynı eser, s.96

Ekiz'in de ifade ettiği gibi, Osmanlı bilim ve teknoloji üretmedikleri gibi batıyı da yakından takip edememişlerdir. "Kurduğu medeniyetin sağladığı refah ve huzuru içinde yaşayan Osmanlı Türk aydını, kendi dünyasının dışında bulunan, başka dünyalarda meydana gelen bilimsel ve teknolojik gelişmeleri yakından takip edememiş, hatta hiç ilgilenmemiştir. Oysa, yeniçağın başından itibaren batıda önemli gelişmeler olmuş ve bu gelişmeler zamanın akışı içinde doğu ve onun temsilcisi Osmanlı İmparatorluğu ile arasında gittikçe artan medeniyet farkının doğmasına neden olmuştur."³⁸ Ne var ki Osmanlı Türk devleti yöneticileri ve aydınları bu acı gerçeğin farkına gerileme ve yıkılış sürecinde varabilmişlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti (fırkası) ilk olarak 1889 da Osmanlı İttihat ve Terakki (bir süre; terakki ve ittihat) cemiyeti adı ile kurulan gizli siyasal örgüt, zaman zaman yurtiçi ve Avrupa'da örgütlü yapısı ile çalışmıştır."³⁹ "İttihat ve Terakki örgütsel gücünü, yarı askeri yapısından almıştır. Cemiyet, Meşrutiyetin ilanından ve hatta 31 Mart Ayaklanmasının bastırılmasından sonra bile gizli çalışma yöntemlerini terk etmemiştir."⁴⁰

Osmanlı İmparatorluğunun gerileme ve yıkılış sürecinde birçok değişik düşünce ve fikir akımları doğmuştur. Bu düşüncelerin çoğunlukla ana hedefi, var olan devlet ve toplum düzeni veya düzensizliğidir. Mevcut sistemde bir takım düzeltme ya da köklü değişikliklerin yapılmasıdır. Gösterilen tepki kaynakları çok çeşitlidir. İstenen düzeltme yada değişiklikler, tepkileri gösteren kaynağın niteliğine göre değişmektedir. Yani bir tek tepki kaynağı olmadığı gibi, bir tek değişme programı ya da önerisi yoktur. Ülke içinden, dışından gelen değişik çıkar ve eğilimleri dile getiren, zaman zaman birbiriyle çatışan ya da çelişen son derece karmaşık tepkiler yaşanmıştır.

Söz konusu tepkiler ana çizgileriyle şöyle gruplandırılabilir. Halkın tepkisi, feodal tepki, yabancı devletlerin doğrudan baskıları ya da yerli unsurlar aracılığıyla uygulamak istedikleri baskılardır. Özellikle geleceğe egemen olan batıdan etkilenen Liberal, Reformist tepkiler Genç Osmanlılar'ın ve Jön Türkler'in özgürlükçü ve yenilikçi mücadeleleri 20. yüzyılın başlarında kendini gösteren ulusal arayışlardır. Tepkiler birçok defa birlikte ve iç içe geçmiş durumdadırlar. Yani, uygulanan bir yenilik tek bir tepkinin değil birden çok etkinin sonucudur. Gerçekten de belirtmek gerekir ki, Osmanlıdaki değişim yalnızca Türkler'in değil balkan ulusları ile Türk olmayan Müslüman unsurların da yaşantıları ile ilgili bir süreçtir. Bu da doğaldır, çünkü Osmanlı İmparatorluğu çok uluslu yapıya sahiptir. Dolayısıyla gelişmelerin dinamiklerini de bu çoğulcu yapı içerisinde aramak gerekir.

Özellikle batılı halkların ulusal liberal yenilikçi girişimlerinin Osmanlı sisteminin bütünü ve Türkler üzerindeki etkileri özel bir yer tutar. Osmanlı modernleşmesi, matbaanın

³⁸ Osman Nuri Ekiz, Şinasi Hayatı Sanatı ve Eserleri, 1985, İstanbul, s.7

³⁹ Fuat Avcı, Atatürk ve Olaylar, 1998, Ankara, s.1

⁴⁰ Bülent Tanör, Aynı eser, s.116

kurulması, Osmanlı kültüründe ve hayat tarzında batılılaşma ve çağdaşlaşma girişimleriyle mi başladı yoksa ikinci Mahmut'un reformlarıyla mı veya Gül-hane'de okunan Hatt-ı Hümayun'la mı? Bu konuda içe dönük değerlendirmeler ve değişik yaklaşımlar vardır.

“Jön Türkler'in dilde Türkçülük politikalarına karşı bir tepki olarak, özellikle Suriye eyaletinde (Bugünkü Suriye, Filistin, Ürdün, Lübnan) Arap milliyetçiliği hızla gelişmiştir.”⁴¹

Abdülhamit'le başlayan batıya karşı İslam Enternasyonalı yaratma düşüncesi, sonuçta Türk hilafetine karşı İslam ulusçuluğundan başka bir şey doğurmamıştır. İttihat ve Terakki dönemi siyasete ilgi duyan ve siyaset yapan kitlenin genişlemesi tebaa anlayışından vatandaş tipine geçiş siyasal anlamda bir kamuoyunun gelişmesi anlayışının şekillendiği dönemlerdir. İktisadi ve siyasi bağımsızlık fikri ilk olarak açığa çıktıktan sonra ulusal devlet aşamasına bu noktadan ulaşılmıştır. Böylece siyasal ideolojik alanda feodal ideolojiden kopuş ve ulusal laik bir ideolojiye geçiş süreci yaşanmıştır.

2.2.1.1. Dinde Reform Arayan Öncü Düşünürler

Osmanlı yönetimi, eğitimde İttihat ve Terakki Döneminde Türkleştirmeye büyük önem vermiştir. Bunda ulusal uyanışın temel koşullarının birinin söz konusu olduğu görüşündedir çünkü. Türkiye'nin bağımsızlığını sağlamak için Avrupa kapitalizminin baskısından kurtulması, kendi özgür iradesiyle olaylara yön vermesi, yeni bir düşünce değildir. Bununla beraber İttihat ve Terakki döneminde olayların yol açtığı çarpıcı ikilemler bilinçlerde kökleşecektir. Bu tema Ali Suavi, Ziya Gökalp, Namık Kemal, Şinasi, Tevfik Fikret gibi ittihatçı rejimin ideologları imparatorluğa karşı batı nüfuzunun kötülüklerine karşı çıkmakla yetinmeyeceklerdir. Avrupa ailesinin bir parçası olabilmek için uluslaşma davasını savunacaklardır. Akbal'ın vurguladığı gibi, “Bir düşünün Namık Kemal'i, Tevfik Fikret'i onların yazdıkları, topluma ulaşmak istedikleri, o çılgınlıklar, o seslenişler, o uyarılar!.. Elbet bir işe yaradı, bir Mustafa Kemal gerçeğini yarattı. Boşuna mı Mustafa Kemal'in gençlere “Fikret be çocuklar, Fikret be çocuklar” demesi.”⁴² Bu düşünce adamları arasında, geleceğe doğru en çok ışık veren Ali Suavi'dir.

Ali Suavi: Eğitici olmakla beraber zaman zaman, bugün bile birçok insanın dokunamayacağı konular hakkında fikirler ortaya atmıştır. 1870 yıllarında “Latin alfabesi dilimize uygun düşerse yazıyı değiştirmenin şeriatla hiçbir ilgisi olmadığını iddia etmenin kitabına resim koyduğu için kendisine zındık diyenlere karşı peygamberin dahi resmi yapılabileceğini ortaya atmanın”⁴³ üstelik bütün bunları dini gerekçelerine göre açıklayarak

⁴¹ Bülent Tanör, Aynı eser, s.120

⁴² Oktay Akbal, “Zamanı Çürütmek”, Cumhuriyet, 19.09.2000, s.2

⁴³ Falih Rıfkı Atay, Aynı eser, s.15

bütün şeriatçıları kara yobazlar olmakla suçlamanın kolay bir şey olmadığı günümüzde görülmektedir.

Turan'ın belirttiği gibi, hutbelerin Türkçe okunmasını öne süren Ali Suavi'yi Türkçe ibadet konusunda öncü olarak değerlendirmek gerekmektedir. "Hutbelerin Türkçe okunması gerektiğini öne süren ve namaz surelerinin de Türkçe olabileceğini savunan ilk Türk aydını Ali Suavi olmuştur."⁴⁴ 19.y.y.'ın başında ibadetin Türkçeleştirilmesi için ilk girişimler Ali Suavi'den gelmiştir. Suavi, surelerin Türkçe'ye çevrilebileceğini, namaz kılınabileceğini ileri sürmüştür. "İbadetlerin Türkçeleştirilmesi Osmanlı Döneminde 1800'lü yıllarda Ali Suavi tarafından savunulmuştur. Surelerin Türkçe'ye çevrilebileceğini ve Türkçe namaz kılınabileceğini söylemiştir."⁴⁵ Falih Rıfkı Atay ise, Ali Suavi'nin ilk Türkçü, Türkçeci olduğunu belirtirken, görüşleriyle laisizmin temellerini atan düşünür olarak nitelendirmektedir. "Ali Suavi ilk Türkçü'dür. İlk Türkçeci'dir. Hatta laisizm prensiplerini ilk ortaya atan odur."⁴⁶

Tanzimat ve Birinci Meşrutiyet dönemlerinde düşüncelerini her şeyden önemli bulan ve böyle bildiği için de kendi ölümünü eliyle hazırlayan tek şahsiyettir. 1870 yıllarında Hilafetin dinde yeri olmadığını söyleyerek yazmak kolay bir şey değildir. Ali Suavi'nin bir halk çocuğu olduğu görülmektedir. Oysa, 'Osmanlı' da yenilik hareketleri aristokratik bir karakter gösterir. İnkılapçılar sürülseler dahi paşadırlar, vezirdirler. Halk adamlarının bu uygulamalarda yeri yoktur. Batı ihtilaller tarihinde görülen örneklere bizde belki de tek uyan fikir adamı Ali Suavi'dir. Rütbesiz, sırmasız ve aç ölmüştür. Suavi, "Hanefi mezhebine göre görüş belirtme, şahsi yorumun yeri bulunduğunu dolayısıyla dünya işlerinin akıl yoluyla çözümlenmesini"⁴⁷ söylemiştir. Halkı ayaklandırmıştır. İhtilal, kanlar içinde boğulmuştur. Bizzat padişaha, "Eğer yenilik yapmazsanız Osmanlı Padişahlarının sonuncusu olursunuz"⁴⁸ deme cesaretini göstermiştir.

Yazılarında gazetelerin eski, manasız övgü yöntemlerini bozarak memlekete özgürlük getirmeye çalışmıştır. Yazılarında, padişah, vezirler ve paşalar için saygı sıfatlarını kullanmamıştır. Din işlerini, dünya işlerinden ayırmak fikrini ilk defa ortaya atmıştır. Rejim davasını ele alıp yazılarında işlemiştir. Yanlış inançları kırmak ve düşünce özgürlüğünü kurmak için savaşımıştır. Devlet kanunlarında şeriatın esas tutulmasını isteyen mücadele arkadaşlarına, Teokrasiye karşı laisizmi, mutlakiyete karşı halkçılığı, saltanata karşı cumhuriyetçiliği savunmuştur.

⁴⁴ Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi III., 1996, Ankara, s.51

⁴⁵ Abdullah Manaz, Atatürk Reformları ve İslam, 1995, İzmir, s. 214

⁴⁶ Falih Rıfkı Atay, Aynı eser, s.9

⁴⁷ Hüseyin Çelik, Ali Suavi ve Dönemi, 1994, İstanbul, s.594

⁴⁸ Falih Rıfkı Atay, Aynı eser, s.27

Ali Suavi'yi kendi anlayışlarına göre yorumlayan bazı muhafazakar yazarlar "Ona göre Osmanlı'nın sıkıntılarının kaynağı şeriat hukuku değil uygulamadaki aksaklıklar ve dış müdahaleler, yozlaşmış idaredir. Onun, İslam hukukçuları arasında asırlardan beri tartışma konusu olan bazı konuları gündeme getirmesi kendisinin laiklik istediği şeklinde yorumlanmıştır. Gerçekte Suavi, hayatının hiçbir döneminde laiklik taraftarı olmamıştır. Aksine Mezalim mahkemeleri dahil, terkedilmiş şeriat kurumlarının diriltilmesini savunmuştur." ⁴⁹ gibi yaklaşımlarla kendi amaçlarına hizmet aracı olarak kullanma girişimlerinde bulunmuşlardır.

Tevfik Fikret: Dinle ilgili şiir ve yaklaşımları üzerinde de çok tartışılmıştır. Onun hayatını dindar, dinsiz veya maddeci, şüpheci, din karşıtı gibi dönemlere ayıranlar olmuştur. Bir taraftan onun İslami içerikli şiirleri bir taraftan inkarcı, şüpheci, materyalist, pozitivist, bilimci, insancı, akılcı, ilerici vb. bir takım yaklaşımları kişilere göre farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Her kişi farklı açılardan yaklaşıp, eserlerini seçip kendi düşüncelerine destek veya kalkan olarak kullanmak istemekte, bu nedenle karşıt görüşlerin eleştirilerinin sertleşmesine neden olmaktadır.

Akyüz'ün belirttiği gibi, "Fikret'in o zamanın her Türk çocuğu gibi küçüklüğünden itibaren gerek evde gerekse okulda kuvvetli bir din eğitimi aldığı bilinmektedir. Ailesi mutaassıp olmamakla beraber sofı denilecek şekilde dindardır. Bu kuvvetli din atmosferi içinde küçük Fikret'in yaşına göre eksiksiz bir Müslüman olmaması için bir neden yoktur." ⁵⁰ "Şairin eşi Fikret'in önceleri pek sofı olduğunu her Cuma gecesi sık sık Yasin okuduğunu, namaz kıldığını fakat gittikçe, sofuluğunun azaldığını ifade etmiştir." ⁵¹ Bunun nedeni, her insanda olduğu gibi içinde yaşanan aile, sosyal çevre ve toplum insanların kişiliklerinin oluşum ve şekillenmesinde en büyük etkidir. Tevfik Fikret de yaşadığı zaman ve çevre koşulları gereği almış olduğu temel kültürle, dini değerler ve davranışlar sergilemesi doğal bir yaklaşımdır. İlerleyen yaşı, bilgi ve kültürü sayesinde içinde bulunduğu durumun farkına vararak kendini aşmasını bilmiştir. Bunu orta ve ileri yaşlardaki eserlerinde gözlemlemek mümkündür.

-Ben de tesbih-ü dua, savm-ü salat

Hepsini, hepsini yaptım, heyhat!

Çünkü telkinlere aldanmıştım,

Kandığım şeylerle hep kanmıştım.

Bilmeden, görmeden iman ettim,

Nefsimi dinime kurban ettim.

⁴⁹ Hüseyin Çelik, Aynı eser, s.596

⁵⁰ Kenan Akyüz, Tevfik Fikret, 1947, Ankara, s. 272

⁵¹ Hikmet Tanyu, Tevfik Fikret ve Din, 1972, İstanbul, s.67

(Tarih-i kadim'e Zeyl)

İleride kendisinde kökleşecek olan “Düşünüp işlemek ayinimdir, (Tarih-i kadim'e Zeyl)” şeklinde bir formül halinde ifade edeceği düşünce tarzı aydınlanma sürecinde olduğunun bir göstergesidir. Şairin muhafazakar düşüncelerini kırıp tam olarak özgürlüğe kavuşması ve bilinçli düşünmeye başlaması, “servet-i fûnun”dan ayrılıp yalnızlığa çekilmesinden yani 1900'lerden sonra başlar. O bitmez tükenmez tatsız ve üzücü yalnızlık günlerinde penceresinin camında memleketin dertlerini düşünmüş, seneler geçtikçe düşünceleri olgunlaşmıştır. Şairin “memleketin kalkınması konusunda dini taassubu anlamsız, fakat o zaman için önemli bir engel olarak görmesine; düşünce ve aksiyon bakımından, zamanlarını doldurmuş, eskimiş olan dinleri modern ihtiyaçlara karşılık verebilmekten uzak sayılabilecek bir duruma gelmiş bulunmasına bağlamak”⁵² daha doğru olur. Fikret'teki tepki histen çok akla, bilime, düşünceye ve gözleme dayanan bir karakter taşımaktadır.

Şinasi: Batıyı ilk olarak bilinçli bir şekilde yakından görmüş ve tanımış bir sanatçı olarak toplumumuza batıyı tanıtmak ve benimsetmek, insanlarımıza yeni bir düşünce aşlamak amacıyla eserlerini kaleme almıştır. Toplumun temel unsuru olan insan üzerinde özellikle durur. Bu nedenle sanatçı birçok eserinde akıllı yüceltir. Ona göre bilgi ve akıl birbirinden ayrılması mümkün olmayan bir bütündür ve bütün olmak zorundadır. Ancak asıl olan bilgidir. Akıl bilgiye götüren araçtır. Bilgiye ulaşmak, ancak akıl sayesinde mümkün olmaktadır. Bilgi ise toplumları medeniyete kavuşturur. Bu aydınlık, yani medeniyet ise batıdadır. Bu nedenle Şinasi akılcıdır, batıcıdır, medeniyetçidir. Dolayısıyla yenileşmeyi ve onun getirdiği sosyal prensipleri gönülden benimsemiş ve desteklemiştir.

Şinasi'ye göre, “on dokuzuncu yüzyılın dini uygarlıktır.”⁵³ Bu yeni anlayışın sonucu olan kanunlar sayesinde sosyal hayatımızda o güne kadar farkında olmadığımız birtakım kavramlar girmiş yeni değerler sistemi ortaya çıkmıştır. Bunlar insan hak ve özgürlükleri, adalet, eşitlik, kardeşlik, barış vb. kavramlardır. Bu gelişmelerin ışığında toplumumuz içinde yaşadığımız bilgisizliğin ve cehaletin karanlığından kurtularak aklın ve bilginin önderliğinde her türlü karanlıktan baskı ve esaretten kurtulacak, gerçek mutluluğa kavuşacaktır. Şinasi insanlarımızın cehalet ve taassup gibi iki kör kuvvet yüzünden haksızlıklara uğradığını zulüm ve esaretin kölesi haline geldiğini savunmaktadır. Sosyal yapımıza yeni ve Avrupalı bir görüntü kazandırmaya çalışmıştır. Şinasi'ye göre, insan doğuştan özgürdür. Tanrı yarattığı insanın özgür olmasını istemiş, onu özgür olarak yaratmıştır. Tanrının istediği doğrultuda yürümek ancak akılla mümkündür. Onun insanlara en büyük hizmeti olan özgürlüğe de ancak akılla sahip çıkılabilir. Şinasi en fazla akla ve adalete önem vermiştir. Çünkü ona göre, bu iki

⁵² Kenan Akyüz, Aynı eser, s.278

⁵³ Osman Nuri Ekiz, Şinasi Hayatı Sanatı ve Eserleri, 1985, İstanbul, s.63

temel kavram birbirini tamamlamaktadır. Ancak, adalet aklın kontrolü altındadır. İnsanın yaptığı işlerde kendini gösterir.

Bütün bu tespitlerden anlaşılmaktadır ki Şinasi yeni bir dünyada yeni bir anlayışla bizlere seslenmektedir. Onun kurmak istediği yeni dünya ancak yeni insanla gerçekleşecektir. Bu yeni insanın en belirgin özelliği ise akılcılığıdır. Çünkü çağ, akıl çağıdır. Her fırsatta aklı yücelten Şinasi, uygarlığında temelinin akıl olması gerektiğini savunur ve batı uygarlığının, aklın ve bilimin sağlam temelleri üzerine inşa edildiğini belirtir.

Şinasiye göre, bir milletin içinde bulunduğu durum onun yönetim şeklini gösterir. Devlet ve hükümet düşünceleri hiçbir zaman sorumluluk düşüncesinden ayrılamaz. Her devlet ve yönetim kabullenmiş olduğu sorumluluğu halkını ülke yönetimine katıldığı oranda hafifletir. Bu nedenle haklarında en ağır hükümler verilir. Şinasi kaderci anlayışa şiddetle karşıdır. Onun düşüncesine göre Tanrı insanı akıl ile donatarak ona istediği gibi hareket edebilme yeteneğini vermiştir. Bu nedenle insanın iyi veya kötü oluşundan yine insanın kendisi sorumludur.

Şinasi'nin bütün eserleri üzerinde özellikle durduğu kavramlardan biri de kanundur. Kanun hakkındaki bilgi ve düşünceleri 1789 Fransız İhtilalini hazırlayan düşünürlerin fikirlerinden kaynaklanır. Fransız ihtilali ve bu ihtilalle yayılan fikirler bütün Tanzimat dönemi aydınları üzerinde etkili olmuştur. Şinasi'ye göre kanunun fikri, güçlü karşısında güçsüzü korumak ve insanlar arası eşitliği sağlamak düşüncesinden doğmuştur. Hak, güçlünün değil, haklının olmalıdır. Böylece, hukukun temel amacı olan adalet gerçekleşmiş olur. Her konuda aklın önderliğine sığınan Şinasi, kanunlarında akıldan çıktığını savunur. İnsanlarla beraber var olan kanunların, yine insanlar tarafından bozulduğuna inanır. Şinasi, kanunu özgürlükle iç içe düşünür. Dolayısıyla kanunun olmadığı yerde özgürlükten söz edilemez. İnsan ancak bir hukuk sistemi içinde özgür olabilir. Çünkü, hukuka dayanmayan özgürlükler bir takım zorbaların elinde yok olmaya mahkumdur.

Şinasi'nin üzerinde durduğu önemli konulardan birisi de millet kavramıdır. Onun millet anlayışı Fransız İhtilalini hazırlayan düşünürlerden kaynaklanır. Millet kelimesi sosyolojik anlamda ilk olarak Tanzimat Döneminde kullanılır. Ancak İmparatorluğun yapısı gereği diğer Tanzimatçılar gibi Şinasi de Türk kelimesini kullanmaktan özellikle kaçınır. Sanatçının eserlerinde “İmparatorluğun içinde yaşayan diğer topluluklardan ayrı olarak bir “hakim millet”ten söz etmesi çok anlamlıdır. Onun bu ifadesi ile Türk milletinden söz ettiği açık bir gerçektir.”⁵⁴ Şinasi'nin yaşadığı zaman ve o yıllardaki sosyal yapı özellikleri dikkate alınırsa onun bu ifadeleri kullanmasının ne kadar ileri bir adım olduğu anlaşılır. Ülkemizde

⁵⁴ Osman Nuri Ekiz, Aynı eser, s.69

milletlerin kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi gerektiği görüşünü ilk ortaya atan ve savunan kişi Şinasi'dir.

Namık Kemal: Kültür hayatımızda çok önemli bir dönüm noktası olmuş, fikir ve eserleriyle çok geniş kesimleri etkilemiş ve bu etkisi uzun yıllar sürmüştür. Tanzimat dönemi Türk düşünce tarihinde çok önemli bir yer kazanmıştır. Özgürlük fikri, tarih boyunca farklı kültürlerde çok çeşitli şekillerde karşımıza çıkar. İnsan aklının özgür olma ihtiyacı ve arzusu karşısında batı, İslam toplumu ve özellikle Osmanlı toplumu çok farklı tavırlar almışlardır. Osmanlı Devletinin şariat kurallarına göre yönetilmesi ise uzun zaman gelişmesine engel olmuş hatta yıkılmasına neden olmuştur. Gelişmiş toplumlarda görülen çağdaş yapı ise uzun bir evrimleşmenin sonucudur. Laik devlet, kanun ve kuralları konmadan önce din bir yasa ve düzen kurumu olarak düşünülebilir. Ancak tanrısal kuralların ferdin vicdanını aşarak toplumu düzenleyici olması yeterli olmamıştır. Çünkü devlet kurumu dünyaya ait ve insanidir. Bu nedenle dinsel yapı çağın sorunlarını çözmede yetersiz kalınca insanlar kendi kurallarını koymak zorunda kalmışlardır. II.Mahmut'un din ve mezhep ayrılıkları olmaksızın bütün halkın eşitliğini savunması bu davranışın bir örneğidir.

Bir Tanzimat aydını olarak Namık Kemal, bu sosyal ortamda siyasal özgürlüklerle çok yakından ilgilenmiş, özgürlük, halkın egemenliği, cumhuriyet gibi kelimeleri hukuki terim anlayışı içinde kullanmıştır. Onun hukuk alanındaki görüşlerinde içinde yaşadığı toplum kadar batıdan aldığı fikirler de etkili olmuştur. Sosyal hayat ve kurumlar üzerinde eleştirci görüşlerini ileri sürerken mevcut düzeni değiştirmek, düzene yön vermek istemiştir. Osmanlı İmparatorluğunda siyasal rejim olarak padişah, Tanrı halifesi kabul edilmiştir. Halifelik hakkı ise veraset yoluyla babadan oğula geçerken toplum sürü, tanrının gölgesi olan hükümdar da, sürünün başı olarak kabul edilmiştir. İmparatorluğun devamı esasına yönelik çalışmalar, bunun korunmasına gösterilen titizlik değişmeye dönük eylemleri engellemiş, adalete, mevcut dengeyi sağlayan bir unsur olarak bakılmıştır. Padişah, Tanrının kendisine verdiği mevcut düzeni yürütmek zorunda olan bir kişidir. Padişah ve çevresi devletle toplum ilişkileri açısından toplumu hiçbir zaman temsil etmemiştir. Böylece devlet toplumdan gelmediği, toplumun iradesini yansıtmadığı için halkın çıkarları ile devletin çıkarları her zaman aynı paralelde olmamıştır. "Görülüyor ki yönetimdeki siyasal egemenlik toplum köklerinden geçmeksizin tanrı tarafından oturtulmuştur."⁵⁵ Padişahın bu egemenliğini yasallaştıracak bir araca gereksinimi yoktur. Çünkü etrafında topluma yabancılaştırılmış kapı kulları hükümdarın iradesine bağlıdır. Memur, vatandaş değildir; hakları ve ekonomik özgürlüğü yoktur. Bunlar devlet yönetimini yürüten, padişaha hizmet ederler. Büyük bir tutarlık içerisinde işleyen bu sisteme batı devletlerinde rastlamak mümkün değildir.

⁵⁵ Nevin Önberk, Namık Kemal, 1993, Ankara, s.99

İmparatorluğun kurtarılması konusunda ileri sürülen düşünceler arasında yenileşmede uygulanacak yönteme ışık tutmak isteyenlerden birisi olan Mısır Hıdivi Mustafa Fazıl Paşa, önemli yer tutmuştur. Abdülaziz'e yazdığı ünlü mektup ve Namık Kemal'in de içinde bulunduğu "Yeni Osmanlılar"ı koruması bakımından önemlidir. Paşa, Sultan Abdülaziz'e eğitim, milli düşünceler üzerindeki fikirlerini yazdıktan sonra şöyle demiştir: "Milletlerde ve toplumlarda belirleyici olan özgürlüktür. Özgür olan bir millet boş inançlara rağbet etmez."⁵⁶ Mektubun Osmanlı İmparatorluğu için önemli olan yanı dinle, devletin ayrılmasını, özgürlüğü ön planda tutmasıdır. Böylece yeniliklerin yapılması ve gelişmenin sağlanması özgürlüğe bağlanmıştır. Çok çeşitli görüşlerin çarpıştığı bir ortamda, Namık Kemal'i Osmanlı İmparatorluğuna gerekli olan sistemin dayanacağı ilkeleri araştırmaya sevk etmiştir. Namık Kemal bu ilkeleri yeni Osmanlılar ideolojisi içinde Türk halkının sorunu olarak el almış ortaya çıkan uyuşmazlıkları düşünce hayatının tartışmalarına bir başlangıç olarak getirebilmiştir. Namık Kemal zamanın koşulları içinde Osmanlı İmparatorluğunun çökmesi, nedenleri, önlemler konusunda düşünceler üretmiştir. "Batıdan alınacak esaslarla yenilenmesine ve batının ölçülü bir şekilde memlekete girmesine taraftardır. Ve bunda vatan fikrini de temel olarak almaktadır."⁵⁷

Batı uygarlığının felsefî temeli olan insan hak ve özgürlükleri Namık Kemal'in de, düşüncelerinde çıkış noktası olmuş, devletin varlığını halkın özgürlüğünün korunmasına bağlamıştır. Böylece egemenliği halk iradesine dayayarak insan haklarını siyasi alanda egemen kılmaya çalışmıştır. Hükümet bireylerinin özgürlüklerini en az şekilde sınırlandırmalıdır. Yönetim düzeni demokrasiye dayanmalıdır. Yasama gücü, yürütme gücünden ayrılmalıdır. Yani kuvvetler ayrılığı ilkesi toplum yaşamına egemen olmalıdır. Osmanlı İmparatorluğunun kurtarılmasının hareket noktası özgürlük ve adaleti sağlayacak bir düzenin kurulmasıdır. Bu düzenin sağlanması ise demokrasi ile olmalıdır. Özgür doğan insan, bu özgürlüğü yine özgür olarak kanunlarına bağlanılan bir toplumda korunabileceğine inandığı görülmektedir. Toplumun fonksiyonu kişi özgürlüğünü sağlamaktır. Yani önemli olan bireysel özgürlükler ve bunların korunmasıdır. Egemenlik halkın iradesine dayanmalıdır.

Namık Kemal, gelişme fikrine içtenlikle inanmış bir aydın olarak temel haklara dayalı ferdi ve siyasal özgürlüğün tamamını istemiştir. Avrupa uygarlığının maddi ve manevi yanları İslam medeniyetleriyle uzlaştırılmaya çalışılırken çözüm yollarının siyasal reformlarda arandığı görülmektedir. Siyasal reformlar ise anayasa düşüncesinde bütünleşmiş, her şey ondan beklenmiştir. Oysa toplumun birey olarak eğitimi, yeniliğe hazırlanması sadece bir kanun ve şekil sorunu değildir. Halkın siyasal ve kültürel alanlarda yeni ölçüler, yeni değerler kazanmasını sağlayacak bir yöntem aranması gerekir. Eğitimden yoksun verilen hak ve

⁵⁶ Nevin Önberk, Aynı eser, s.99

⁵⁷ Süleyman Hayri Bolay, Namık Kemal'in İslam'a Bakışı, 1992, Ankara, s.31

özgürlüklerin nasıl kullanacağını bilmeyen bir halk, demokratik olarak uygar milletler düzeyine getirilemez. Halk için düşünen bu idealist insanın bir çok konuda kendinden öncekilerin koyamadığı en doğru teşhisleri koyduğu görülmektedir.

Ziya Gökalp: Türklüğün dünü, bugünü ve yarını hakkında araştırmalar yapmış, düşünceler üretmiş, yeni bir toplumsal yapı üzerinde sistemli olarak düşünmüş bir sosyolog olarak Ziya Gökalp düşüncelerinde dine büyük bir yer ve önem vermiştir. O, bu konu üzerinde derin metafizik endişeler taşımış ve metafizik problemler üzerinde uzun zaman kafa yormuş, aynı zamanda yeni fikirler üretebilmiş bir düşünürümüzdür. Gökalp, felsefi, dini, metafizik görüşler ileri sürmüştür. Onun özellikle üzerinde durduğu sorun, yeni Türkiye’de din hayatının nasıl olacağı, özellikle İslamiyet’in nasıl bir yer işgal edeceği konusu idi. “Gökalp’e göre İslamiyet herhangi bir din gibi değişmeye mahkum ve içinde yaşadığı toplumsal şartlara bağlı bir olaydır.”⁵⁸ Bu düşünce o günün koşullarında ilerici ve devrimci bir anlayıştır. Gökalp, bir ermişin kendisine niçin keramet etmiyorsun sorusuna karşılık “İsa ölmüş cesetleri dirilterek mucize gösteriyordu. Biz ise, ölmüş ruhları dirilterek mucizeden daha üstün bir keramet gösteriyoruz.”⁵⁹ cevabını vermiştir.

“Ziya Gökalp, vatan şiirinde ifade ettiği gibi Türkçe Kuran ve Türkçe ezan düşüncesinin baş savunucuları arasındadır. Diğer yandan namazlar dışında okunan Kuranın, ibadetlerden sonra okunan bütün dua ve yakarışların, Cuma ve bayram namazı hutbelerinin Türkçe olmasını istemiştir.”⁶⁰ Gökalp, topluma yön veren aydın bir sosyolog olarak toplumsal gelişmeye verdiği hizmeti kısa ve özlü bir şekilde ifade etmiştir. Gökalp, toplumsal kurumların kaynağı olması bakımından dinin, hukuk alanına el atmasına taraftar değildir. O, hukukun dinden ayrı bir iş olduğuna inanmıştır. Çünkü onun düşüncesinde hukuk, devlete ve kamuya bırakılmıştır. Tanrı, hukukun örfe uymadığı zamanlarda onu değiştirmesini ve örfe uydurmasını millete emretmiştir.

Gökalp bu düşüncelerle, Türkiye Cumhuriyetinin din devlet ve din hukuk ayrımına dayanan laiklik ilkesinin temellerini atmış ve zeminini hazırlamıştır. Gökalp, din-devlet ayrılığı düşüncesini pekiştirmek için dinin siyasete karıştırılmaması konusu üzerinde ısrarla durmuştur. “Teokrasi ve klerikalizmin toplumları geri bıraktığı milli vicdanın uyanmasına engel olduğu”⁶¹ gerekçesi ile karşı çıkmıştır. Gökalp, “Türkçülüğün esaslarında” din konusunu Türkçe ezan ve Türkçe hutbe şeklinde bir dil sorunu olarak almıştır. Dini, sadece inançlar ve ibadetler sistemi olarak gördüğü halde Gökalp, bu kurumun ahlak, eğitim, sevgi, umut ve milli birlik açısından bireyde ve toplumda çok derin etkileri olduğunu bilmektedir.

⁵⁸ Uriel Heyd, Ziya Gökalp Türk Milliyetçiliğinin Temelleri, (Ç. Cemil MERİÇ) 1980, İstanbul, s.59

⁵⁹ Süleyman Hayri Bolay, Aynı eser, s.137

⁶⁰ Abdullah Manaz, Aynı eser, s. 214

⁶¹ Süleyman Hayri Bolay, Aynı eser, s.138

Gökalp de zamanın Müslümanları gibi Sünni bir kültürle yetişmiştir. İlk duygu ve düşünce yapısı dine dayanmıştır. Ama çok geçmeden bir taraftan tasavvufun, diğer taraftan akılcılığın etkisi ile İslamiyet'ten uzaklaşıp, bazı ibadetleri kendine göre aklileştirerek yeni anlamlar vermeye çalışmıştır.

Gökalp'e göre, İslamiyet bütün hukuki ve toplumsal kanunların dışında tamamen ahlaki bir değerler topluluğudur. Gökalp de bazı İslam bilginleri gibi, "Allah'ın doğa kanunlarında var olduğuna inanır." ⁶² ve dini de çağdaşlaştırmaya çalışır. "Kendi kanunlarını kendi yapmayan, bunları Allah tarafından gönderilmiş mutlak kanunlar sayan bir devlet kuvvetli ve bağımsız olamaz" ⁶³ diyerek din ile devlet arasında açık bir ayrım yapmaya çalışmıştır. İslamiyet'in siyasi ve toplumsal hakimiyetine son vererek, dinle doğu medeniyetini ayırarak İslam'ın temel değerleriyle Avrupa uygarlığını ve Türk milli harsını birlikte yaşatmak düşüncesindedir.

Gökalp, bu konularda sadece düşünce üretmekle kalmaz, uygulamaya da geçmek istemektedir. 1917'de İttihat ve Terakki Fırkasına tarihi, toplumsal ve hukuki araştırmalara dayanan bir muhtıra sunar ve geleneksel şekliyle Şeyhülislamlık makamının kaldırılmasını ister. Fırkanın ileri gelenleri Gökalp'in görüşlerini benimserler. Hükümet 1916-17'de şeriat mahkemelerinin yönetimini Adliye nezaretine, medreselerin yönetimini Maarif nezaretine devreder. İttihat ve Terakki hükümetinin bu yeniliklerinden çoğunluğu 1918 mütarekesinden sonra kaldırılmıştır. Toplumu bilinçlendirmek ve aydınlatmak için baş yazarlığını Abdülreşit İbrahim'in yaptığı "İslam mecmuası" isimli bir dergi çıkartılmıştır. "Bu dergiye yazı yazanlarsa o dönemde memleketin ileri gelen din ve bilim adamlarıdır. 1916 yılından başlayarak on beş günde bir çıkarılan "İslam Mecmuası" 1918 yılındaki son sayısı ile ortadan silinip gitmiştir." ⁶⁴ Bu derginin her türlü giderlerini İttihat ve Terakki Partisi karşılamıştır. Gökalp, din alanında hurafe, boş inançların çokça yer aldığını görerek, toplumu aydınlatmak için İslam mecmuasını çıkartmaya başlamıştır. Sürgün hayatında okula başlayan çocuklarına yazdığı mektupta, "Allah sizi başarılı kılsın, sevgili yavrularım. Bu zaman, bilim ve ahlak zamanıdır. Ahlak aile içinde öğrenilir, bilim okulda öğrenilir. Derslerinize iyi çalışınız. Siz okulda iken anneniz Türkan'la vakit geçirir. Mini mini Türkan konuşmaya, yürümeye başlamış. O'na Türkçe dualar öğretiniz." ⁶⁵ diyerek dinin ulusallaşması konusundaki düşünce ve yaklaşımlarını ifade etmiştir. "Din bir vicdan işidir. Buna kimse karışamaz." ⁶⁶ yargısı da şimdiki laik anlayışın temel yapılarıdır. Ne var ki birkaç yıl sonra Atatürk, Şeyhülislamlık makamını kaldırmış ve görevini Diyanet İşleri Başkanlığına devretmiştir.

⁶² Uriel Heyd, Aynı eser ,s.63

⁶³ Uriel Heyd, Aynı eser, s.64

⁶⁴ Kazım Nabi Duru, Ziya Gökalp, 1975, İstanbul, s.83

⁶⁵ Önder Göçgün, Özel Mektuplarına Göre Ziya Gökalp'in Hayat Görüşü, 1992, Ankara, s.159

⁶⁶ Kazım Nabi Duru, Aynı eser, s.87

Gökalp aynı muhtıradan, devletin ekonomik ve hukuki hayatında çok önemli rol oynayan bir başka din kurumu olan Evkaf nezaretinin de kaldırılmasını istemiştir. Vakıfların Türk milletine büyük zararı olmuştur. Her vakıf kendi yapısı içerisinde memurları ve bütçesi ile devlet içinde devlet gibidir. Bu uygulama, devletin ekonomik yapılanmasına engel olmuştur. Vakıf sistemi, Türk milletinin gelişmesi üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. Kurucuları çalışmadan gelir sağlayan, tevekkül, kadere rıza gibi Türk halkının girişimcilik yeteneklerini yok eden ve onları tembelliğe iten dervişane duygular telkin etmişlerdir. Gökalp'e göre, gerçek İslamiyet kaderciliğe karşıdır. Herkes toplumsal olayları ve nedenlerini araştırmalı, gelişmeli, çağdaşlaşma için mücadele etmelidir. Her türlü teokratik kuralın kaldırılmasını istemelidir. Kendi yurdunu her şeyden üstün gören gelişimi, değişimi çağdaşlaşmakta gören Gökalp, tüm enerjisini bu alanda kullanarak kendi dönemine damgasını vurmuştur.

2.2.2. İttihat ve Terakki Partisinin İdeolojisi ve Dinde Reform

2.2.2.1.Cemiyetin Kuruluşu:

"İttihat ve Terakki adını alacak olan örgütün kuruluşu 1889 yılına rastlar."⁶⁷ Cemiyet ilk olarak " İttihad-ı Osman " adıyla (Osmanlı Birliği anlamında) İstanbul'da, Demirkapıda (Sirkeci) Askeri Tıbbiye (Tıbbiye-i Şahane) mektebinde 3 Haziran 1889 'da kurulmuştur.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanedeki kurucuların tümü de Osmanlı çöküşünü ve istibdadını durdurmak isteyen gençlerdir. Ohrili İbrahim Temo, Arabkirli Abdullah Cevdet, Diyarbakirli İshak Sükuti, Kafkasyalı Mehmet Reşit, Bakülü Hüseyinzade Ali. Bu aşamada cemiyet duygusal yönü ağır basan bir "öğrenci kurulu" dur ve felsefe tartışmalarının oluşturduğu bir ortamın ürünüdür.

"Cemiyet muhalif kişi ve çevrelerle kurduğu ilişkiler sonucu az çok tanınmış ülke içinde ve dışında şubeler kurma ve örgütlenme yoluna girmiştir."⁶⁸ Abdülhamit düzeninde böyle bir muhalefet örgütü ancak gizli olabilirdi. Nitekim, dernek, İtalyan ihtilalci Carbonari örgütünden esinlenerek , hücreler halinde örgütlenmiştir. Buna rağmen, örgütün uzun süre iç eğitim sayılabilecek toplantılar yapmakla yetindiği, eyleme, hatta propagandaya geçmek konusunda acele etmediği göze çarpmıştır. İttihat ve Terakki'nin yurt dışındaki önde gelen önderlerinden Ahmet Rıza dahi, Hüdavendigar (Bursa) Maarif Müdürü iken, 1889'da Paris sergisini ziyaret etmek gerekçesi ile izin alıp geldiği Fransa'da kaldığı halde, 6 yıl kadar belli başlı herhangi bir muhalefette bulunmamış, ancak, 1895'de Meşveret Gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Dernek kurucularından İbrahim Temo'nun anılarından, 1895 yılına kadar derneğin yeni üye kazanmak, gizli toplantılar yapmak, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi Yeni

⁶⁷ Sina Akşin, Jön Türler ve İttihat Terakki, 1998, Ankara, s 26

⁶⁸ Tank Zafer Tunaya, Aynı eser, S.51.52.

Osmanlılar'ın yapıtlarını bir de Londra'dan gelen İran özgürlük severlerinin ve Ali Şefkati'nin yayınlarını okumakla vakit geçirdiğini, bunun dışında bir eylemi olmadığı görülmektedir.

Ahmet Rıza ile İstanbul'daki İttihat-ı Osmanlı üyeleri arasındaki haberleşmeler sonucunda, 1889 ile 1895 arasındaki bir tarihte örgütün adı değişerek "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" olmuştur. "İttihat, birlik, Terakki ise ilerleme anlamına gelmektedir. Terakki kelimesi, Ahmet Rıza'nın benimsediği pozitivizmin düsturu olan "İntizam ve Terakki" (Düzen ve İlerleme) den alınmıştır. "İttihat" kelimesi ise Osmanlıcılığı belirterek, örgütün adını Müslüman olmayanlara çekici kılmak çabasından ileri gelmiştir." ⁶⁹

2.2.2.2. İttihat ve Terakkinin Yapısal Özellikleri:

Tarik Zafer Tunaya'ya göre, II. Meşrutiyet dönemi Cumhuriyetin "Siyaset Laboratuvarlarıdır." Yani Cumhuriyetin başardığı pek çok şeyler, II. Meşrutiyet döneminde tartışılmış olan konulardır. Çünkü, "döneme damgasını vuran güç İttihat ve Terakkidir. II. Meşrutiyette siyasal hayat büyük çapta onunla özdeşleşmiştir." ⁷⁰

Türk ulusçuluğu ideolojisini benimseyenler, İttihat ve Terakki üyeleri arasında, Müslümanlar büyük çoğunluktadır. Az sayıda Müslüman olmayanlar, Hürriyetin ilanından önce Cemiyete girmiş olan ve ayrılıkçı, ulusçu iddiaları olmayan bazı Yahudi ve Ulahlardır. Müslümanların büyük çoğunluğu Türk'tür ya da etnik bakımdan Türk olmasalar da, kendilerini Türk sayan ve Türkçü eğilimler taşıyan kişilerden oluşmuştur. İhtilalci bir örgütte gençlerin egemen olması olağandır, özellikle yasadışı bulunduğu zamanlarda, ihtilalciliğin tehlike ve sorumluluğunu genellikle gençler ve özellikle bekar olan gençler üstlenmişlerdir.

İttihat ve Terakkililer genellikle memur, gazeteci, yazar, şair ve subaydırlar. Yani Osmanlı toplumunun aydın çevresinden oluşan bir topluluktur. "İttihat ve Terakkililer çoğunlukla batı tipi yüksek okul öğrencileri ya da mezunlarıdır." ⁷¹ Yüksekokul öğrencilerini ve yönetenler sınıfını gizli bir muhalefet derneğine üye olmaya sevk edecek birçok neden vardır. En başta Osmanlı yönetiminin toprak kayıplarına engel olmaması ve hükümetin uyguladığı baskıcı düzendir. Bunlardan başka mesleki ya da sınıfsal sorunlar vardır. Harbiye öğrencilerinin ve donanmanın Abdülaziz'i tahttan indirmedeki etkin rolü nedeniyle ordudan ve donanmadan çok kuşkulanan Abdülhamit, silahsız, cephanesiz eğitim yaptırmak, donanmayı Haliç'ten çıkartmayarak çürütmek gibi önlemlere başvurmuştur. Ayrıca çoğu taşralı ve halk çocuğu olan subay adayları (Tanzimat'tan sonra en popüler meslek, Fransızca bilen bir memur olmaktır), "İstanbullu arkadaşlarının, hele özel paşazade

⁶⁹ Sina Akşin, Aynı eser, s.27.29

⁷⁰ Bülent Tanör, Aynı eser, s.112

⁷¹ Sina Akşin, Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, c.I., 1997, İstanbul, s.63.64.

sınıflarında okuyanların yanında üvey evlat muamelesi gördüklerini ve görececeklerini fark etmişlerdir.”⁷²

İttihat ve Terakkililer'in amacı Osmanlı toplumunu ve öncelikle Türkler'i, batılı, çağdaş, gelişmiş ülkeler düzeyine yükseltmektir. “Bu ülkelerin toplumları kapitalist olduğuna göre İttihat ve Terakkin'in amacı da Türk toplumunu kapitalist (burjuva) toplumuna dönüştürmektir.”⁷³

İttihat ve Terakkililer'in bu niteliklerini gözden geçirirsek, 1889'da kurulan İttihad-ı Osmani örgütünün Askeri Tıbbiyedeki Müslüman gençlerce kurulduğu görülmektedir. Fakat kurucular arasında Türkler'in çoğunlukta oldukları söylenemez. Hele yurt dışındaki Jön Türkler'in arasında Müslüman olmayanların da bulunması dikkat çekmektedir. Mesela, Paris şubesinin yöneticisi olan Ahmet Rıza Bey Meşvereti, tamamı Müslüman olmayan Halil Ganem, Aristidi Paşa, Albert Fua ile kurarak, mükemmel bir Osmanlılık örneği vermeye özenmiştir. Ancak Ahmet Rızacı kanat, Bulgaristan'a yazdığı 02.06.1906 tarihli bir mektupta, Müslüman olmayan bir Osmanlı'yı cemiyete almanın ancak bazı şartlar altında olacağını ve amacı daha da açık bir şekilde belirtmek için, cemiyetin “saf bir Türk Cemiyeti” olduğunu eklemiştir. “İttihat ve Terakki Türklüğün koruyucu ve temsilcisi bir örgüt niteliğini korumuştur. İttihat ve Terakki Türk, genç, yönetici, okullu, burjuva anlayışlı”⁷⁴ olarak tanımlanabilir. İttihat ve Terakki'nin asıl politik kurumsal güç kaynağı ise ordu ve meclistir.”⁷⁵

Osmanlı toplumu geleneksel bir yapıya sahipti ve bu tür toplumlarda gençlerin başa geçmesi yadırganmıştır. Bu nedenle İttihat Terakki, Meşrutiyetin ilanından sonra hükümeti kuramamıştır. “Zaman zaman Talat Paşa, Cavit Paşa gibi İttihat ve Terakkililer bakan (nazır) olabildilerse de 1913'e kadar sadrazamlardan hiçbiri İttihat Terakki üyesi değildir. Ama İttihat Terakki için, iktidarda değil de, denemezdi. Çünkü hükümete “şunu yap” bunu yapma” şeklinde talimat verebiliyordu. Buna, iktidardan farklı olarak denetleme iktidarı denebilir.”⁷⁶

2.2.2.3. Jön Türklerin İdeolojisi

“Abdülhamit döneminde batının liberal ve sosyalist çevreleri, Osmanlı İmparatorluğundaki milletlerin bağımsızlığını savunmuşlardır. Jön Türk aydınlarının da liberalliğe ya da sosyalistliğe özenmeleri imparatorluğun dağılması demek olurdu.”⁷⁷ Bu nedenle Jön Türkler, ancak Osmanlı için İslamcı ya da Türkçü olabilmişlerdir. Jön Türkler,

⁷² Sina Akşin, Jön Türkler ve at Terakki, İmge Kitapevi, 1998, Ankara, s.28

⁷³ Sina Akşin, Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, c.I., Yeni gün Yay, 1997, İstanbul, s.63-64

⁷⁴ Sina Akşin, Jön Türkler ve İttihat Terakki, İmge Kitapevi, 1998, Ankara, s.1085-111.

⁷⁵ Bülent Tanör, Aynı eser, s.117

⁷⁶ Sina Akşin, Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, c.I., Yeni gün Yay, 1997, İstanbul, s.64

⁷⁷ Bülent Tanör, Aynı eser, s.120

Osmanlıcılık'ta karar kılmışlardır. II. Meşrutiyet dönemi özellikle resmi ya da görünürdeki ideolojisi Osmanlıcılık olmuştur. Gerek Yeni Osmanlıların gerekse Jön Türkler'in ideolojisi burjuva ideolojisi diye nitelendirilebilir. Yeni çağlarda Avrupa'da meşrutiyet ve demokrasi nasıl burjuvazinin istekleri arasında baş köşeyi işgal ediyor idiyse, Avrupa'da gördükleri gelişmeyi isteyen genç Türk aydın yöneticileri kendileri kapitalist olmamakla birlikte, anlayışlarının feodal yerine burjuvalığa yönelik olması nedeniyle, çağdaş isteklerini ileri sürerek bir burjuva düzeni istemiş oluyorlardı. İttihat ve Terakkinin iktidar olmasıyla birlikte, Osmanlı Devleti'nde Türkler'in denetimindeki kapitalist gelişmenin gözle görülür biçimde ortaya çıkması, İttihat ve Terakki'nin Osmanlıcı ve İslamcı sözlerine rağmen uygulamada Türk ulusçuluğu davasını benimsemesi, burjuva zihniyetinin ürünleridir. "Genç (yeni) Osmanlılar gibi, Jön Türkler'in de işlenmiş, tutarlı bir bütün oluşturan bir doktrini yoktu. Jön Türk basınında akılcılık (rasyonalizm) övgüsünde laiklik (sosyal ahlak ve laik ahlak) ve kadın hakları savunusuna kadar pek çok çağdaş düşünce işlenmiştir."⁷⁸ Bu dönemde yayınların hepsinde İslamcı ve gelenekçi düşüncelerin izleri vardır. Jön Türk basınında, batı uygarlığının bir bütün olarak benimsenmesini isteyen fikirler ile, Türkler'i Müslüman oldukları için barbarlıkla suçlayan batıya karşı savunulan bir İslamcılık ya da laik anti-emperyalizm konuları paralel gitmiştir. Jön Türkler'de ekonomi bilgisi ve bilinci çok sınırlı ve dardır. Ekonomik gelişmenin önemini görüyorlar ama bunun gereklerinin neler olduğunu kestiremiyorlardı. O zamana kadar Türkler için en önemli yaratıcılık göstergesi "devlet kurma" olduğundan bu konuda çalışmak en büyük siyasal faaliyet sayılmıştır. Jön Türklerde ülkenin ekonomik kaynaklarının ulusal güçlerinin elinde bulunmadığı bir anda, bir Osmanlıcılık teorisi yayılmakla, tutarlı ve homojen bir toplum yaratabileceklerini sanmışlardır.

Hürriyetin ilanından önce, Ahmet Rıza ve ondan sonra Sabahattin Bey, Abdülhamit'in tahttan indirilmesi, Kanun-i Esasi ve meşrutiyet davalarını bir yana iterek toplumsal değişmeye büyük öncelik vermişlerdir. Ahmet Rıza, feodal yapının tam tersi olan emekçi, çıkarlarını bir başkasının zararlarında aramayan adamın yetiştirilmesini, yani eğitimi öne çıkartmıştır. Bunu tarım ve sanayide gelişmeyi sağlayacak tek etken olarak vurgulamıştır. Ayrıca, Sabahattin Bey burjuvazinin dünyada ilk kez siyasal egemenliği ele geçirdiği Anglo-Saxon toplumunu yüceleştirmiş ve kişisel girişime dayalı bir toplum yaratılmasını önermiştir. Tüm bunlar, burjuva anlayışının somut ifadelerindendir. Hürriyetin ilanından önce, İttihat ve Terakki yönetmeliğinde tamamen göstermelik ve dolayısıyla anlamsız olarak kadınların da erkekler gibi eşit hak ve özgürlüklerle örgüte girebileceklerinin açıkça belirtilmesi, o zamanki Osmanlı Devleti için aşırı ya da ütopye sayılabilecek bir çağdaşlığı, yani burjuvaca özlemi dile

⁷⁸ Bülent Tanör, Aynı eser, s.96

getirmektedir. Osmanlı Devleti'nde küçük bir grup, "Selanikli" denilen kimseler, Türkler arasındaki ilk burjuvaziyi oluşturmuşlardır.

19 . yüzyılda Osmanlı özgürlükçü akımlarının burjuvalığı her şeyden önce, ideolojik bir olaydır. İlk planda okullardan edinilen, azınlıklar ve Avrupa burjuvalarının yaşama tarzları karşısında tahrik olunan ve amacı, devleti geri kalmışlıktan kurtarmak olan bir ideoloji söz konusuydu. Hareket, Türk yöneticilerinin genç okullu aydınlarınca yürütülmüştür. 19. yüzyılın yarısından başlayarak Osmanlı Devleti'nden kapitalist bir gelişmeden söz edilebileceği doğrudur, fakat bu gelişmenin hemen hepsini batı kapitalizminin ya da azınlıkların yatırımları oluşturmuştur. Burjuva ideolojisini edinmemiş bir Türk için bu manzara, yabancı ve yerine göre hayranlık, hayret, ilgisizlik, düşmanlık gibi ancak duygu düzeyinde tepki yaratabilecek bir durumdur. "Geleneksel Osmanlı, yenilik yapıyorum diye feodal üstyapıyı ancak yozlaştırabilir, yoksa onu gerçek, yani bir Türk kapitalist üstyapısına dönüştürememiştir."⁷⁹

İttihatçıların karşılaştıkları sorunların hemen hepsi, inatçı bir azimle sarıldıkları çağdaştırma, batılılaşma anlayışından doğmaktadır. Devleti kurtarma sorununa verdikleri yanıt, İmparatorluğun bütün yapısını baştan sona çağdaştırmaktır. Ayrıca istedikleri, devletin o günkü durumunu korumak da değildir; Abdülhamit bunu en iyi şekilde başarmıştır. İttihatçılar, devleti yeniden istemişlerdir. Bir anlamda kumar oynamışlardır; istedikleri, ya hep ya hiçti. Getirdikleri yenilik programı, geleneksel yapı içerisinde ayrıcalıklı mevkilere gelmiş olan herkesin onlara karşı cephe almasına neden olmuştur. Bu dönem boyunca o tarihe kadar İttihat ve Terakki komitesinin siyasal eylemine yön vermiş olan Osmanlıcılık ideolojisinin artık geçerli olmadığı görülecektir. Özellikle İmparatorluk, Balkan Eyaletlerinden yoksun kaldığı günlerden beri, etnik ve dinsel bakımdan, geçmişte olduğundan çok daha ayrışık bir bütün oluşturunuyordu. Balkan savaşlarıyla gelen göçmen dalgası Anadolu'da Türk – Müslüman nüfus oranının gayri-Müslümler aleyhine olmak üzere değiştirmiştir. Mantran'ın belirttiği gibi, "Osmanlı toprağının birçok noktasında, özellikle İstanbul'da, İzmir yöresinde Karadeniz kıyıları boyunca ve Anadolu'nun Doğu illerinde, Yahudi ve Hristiyan olmak üzere, önemli "azınlık" toplulukların" bulunmasına karşın, "Müslüman ögeler, özellikle de Türkler ve Araplar, nüfusun öteki ögelerine oranla, alabildiğine baskın durumdaydılar."⁸⁰ Dolayısıyla bu koşullarda, İttihatçıların bütün stratejilerini yeni baştan düşünmeye gitmeleri doğaldır.

Bülent Tanör'ün belirttiği gibi, II. Meşrutiyet yılları Osmanlıcılık ülküsünün iflasını belgelendiği yıllardır. "İmparatorluğun çok uluslu yapısını sürdürebilmek için meşruti bir sistemin deneme çabaları sonuç vermemiştir. Osmanlı milleti Osmanlı, ittihadı ya da ittihad-ı

⁷⁹ Sina Akşin, Aynı eser, s. 111-113

⁸⁰ Robert Mantran, Aynı eser, s. 263.

anasır tezleri kendilerinden beklenen birleştiricilik rolünü oynayamamışlardır.”⁸¹ Böylece ne dış müdahaleler ne de Türk olmayan ulusların ayaklanmaları ve ayrılmaları önlenebilmiştir. Hatta: Balkan Savaşının ilk kademesinde Türklerin çoğunlukta olduğu toprakların bile elden çıkması Osmanlılık ideolojisine en büyük darbeyi vurmuştur. Diğer taraftan Arnavutluk, Irak, Suriye ve Yemen’de görülen ulusçu akım ve eylemler din birliğinin de güvenilir bir dayanak olmadığını ortaya koymaktadır. Aslında Osmanlı Türkleri’yle Araplar arasında kapanmaz bir mesafe tarihten beri vardır. Asya’daki ana yurtlarını çoktan geride bırakmış unutmuş ve Anadolu kültürüyle kaynaşmış olan Osmanlı Türkleri kendilerini Asyalı ya da Ortadoğulu olmaktan çok Akdenizli hissetmişlerdir. Fakat, çok uluslu imparatorluk Türkler’le Araplar’ın uzun yıllar birlikte yaşamalarına olanak vermiştir. Ancak, ulusçuluk ve uluslaşma çağına girdiğinde olaylar değişmeye başlamıştır. İmparatorluğun saygın unsuru olarak kabul edilen Araplar bile 19.yüzyıldan itibaren ulusçuluğa yönelmişlerdir. “Böylece nasıl Balkan ve Ermeni ulusçuluğu Osmanlılık ülküsünün sonunu haber verdiyse, Arapların Ulusçuluğa başlamaları Osmanlılık ideolojisinin yedeği olan İslamcılık politikasının da tutunabilecek bir dal olmadığını ortaya koymuştur.”⁸² II. Meşrutiyet, büyük umutlar beslediği ulus üstü değer yargılarının çöküşüyle birlikte içinden çıkılmaz gibi görünen bir ideolojik bunalıma düşmüştür.

Öte yandan, Yaşamın akılcı bir düzene sokulması (rasyonelleştirilmesine) en az Hristiyanlar, Rumlar, Slavlar ve Ermeniler kadar Müslüman Türkler, Araplar ve Arnavutlar da karşı koymuşlardır. Oysa İttihatçılar, her ikisi de aynı devletin vatandaşı olan bir Müslüman’la bir Hristiyan’ın ayrı yasalarla yönetilmesini, temel ilkelere aykırı, çağdışı bir tutum olarak görmüşlerdir. Bu konuda ödün vermemeye kesin olarak kararlıydılar. Bu siyaset, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasına neden olduysa da, gelecekteki Türk devletinin temelini oluşturacaktır.

2.2.2.4. İttihat ve Terakki’nin Denetleme İktidarı Dönemi (1908-1913):

Türkiye’nin 1908 devrimi sonrasındaki siyasetinde İttihatçı ideoloji ve örgütünün belirsiz niteliğinin etkisi görülür. 1908 Haziranında, İttihat ve Terakki Cemiyeti, sınırlı toplumsal ve ekonomik çıkarların temsilcisi bir siyasal parti olarak değil, halk iradesinin sözcüsü olarak ortaya çıkmıştır. Bu, mutlak’iyete karşı savaş vermiş gizli bir cemiyet olmanın kalıptı ve devrimden sonra Cemiyetin psikolojik yapısının bir unsuru olarak kalmıştır. İttihatçılar, siyasal fikirlerle fazla ilgili olmadıklarından, getirdikleri formüllerin çoğu basit ve saf niteliktedir. Dik kafalı, inatçı, kendi yarattıkları dışında yapılanları önemsemeyen adamlardır. Biçimlenmemiş bir meşrutiyetçilik kavramı dışında, gelecekteki eylemlerini

⁸¹ Bülent Tanör, Aynı eser, s.120

⁸² Bülent Tanör. Aynı eser, s.120

belirleyecek ilkelerden yoksundurlar. Değer ölçüleri; kolektif disiplini bireycilikten üstün gören ve siyasetin, merkezi ve oligarşik bir denetim altında bulunması gerektiğini savunan küçük, saygınlığı az bir grubun değer ölçüleridir. “Kendilerini bir buluş sahibi olarak görüyorlar, daha önceki hareket ve deneyimlere bazı şeyler borçlu olduklarını düşünmüyorlardı. En büyük amaçları, Jön Türk hareketini, modası geçmiş ve yozlaştırıcı olarak niteledikleri liberalizm anlayışından arındırmaktı. Ancak, değişiklik kadar süreklilik de tarihsel gelişimin kaçınılmaz bir parçası olduğundan, kendileri kabul etmeseler bile geçmişin etkisi altındaydılar.”⁸³

Osmanlı tarihinde, 1908 yılında, “Hürriyetin İlanı” adıyla “İkinci Meşrutiyet” dönemi başlamıştır. “İttihat ve Terakki iktidarı doğrudan ele almamış, onu denetlemekle yetinmiştir.”⁸⁴ İttihat ve Terakki partisi iktidar diye tanınmakla birlikte gerçekte iktidarda değildir. Ama hem kontrolü arttırmış hem de iktidara tırmanmaya başlamıştır. Coğrafi ve Demografik açılardan küçülmüş olmasına karşın, Osmanlı Devleti 1908’den sonra çok uluslu bir imparatorluk, dolayısıyla, II. Meşrutiyet rejiminde milletlerin konum ve tutumu yeni düzenin işleyişini yakından ilgilendiren sorunlar arasındadır. Türk ve Müslüman olmayan milletler de Meşrutiyetin yeniden ilanını sevinçle karşılamışlardır. Ancak, çok geçmeden bunların çoğunda önemli tutum değişiklikleri görülmüştür. Tanör’e göre, mevcut sisteme alternatif arayışlarda mevcuttur. “İttihat ve Terakkiye karşı muhalefetin ötesinde Osmanlı sistemi dışında seçenekler arama eğilimi de ortaya dökülecektir. Bunun da çeşitli nedenleri ve göstergeleri vardır.”⁸⁵ 1908-1918 tarihleri arasında yer alan bu dönem, demokratik gelişmeler açısından olumlu bir adım olarak görülebilir. “II. Meşrutiyet, II. Abdülhamit’le özdeşleşmiş olan istibdat rejimini yıkmış, Jön Türkler’i ülkedeki tüm özgürlük savaşçılarıyla birleştirmiş, işbaşına getirmiştir.”⁸⁶ Tanör’e göre, uyguladığı sistemli politikayla, “İttihat ve Terakki bu dönemde yalnız iktidarı değil ülkenin siyasal hayatını da denetimi altına almıştır.”⁸⁷

İstanbul dışında da en örgütlü ve büyük çapta komplocu yöntemlerle çalışan güç kendisidir. Bu dönemde üç muhalif gazetecinin büyük ihtimalle ittihatçı fedailerce öldürülmesi denetim ve baskının açık terör boyutlarına ulaştığını gösterir. İttihat ve Terakki rakiplerini tasfiye etmek, tek siyasal güç haline gelmek istiyordu. 31 Mart ile birlikte, onun liberal Osmanlıcılık politikası da son bulmuştur.

Parlamentoda ve parlamento dışında muhalefet etmek bir cesaret işi haline gelmiştir. İktidara tırmanmanın belirtileri ise, İttihat ve Terakki’nin kurulan kabinelere daha fazla

⁸³ Feroz Ahmet, İttihat ve Terakki 1908-1914, 1995, İstanbul, s.190-192.

⁸⁴ Bülent Tanör, Aynı eser, s.112

⁸⁵ Bülent Tanör, Aynı eser, s.118

⁸⁶ Tanık Zafer Tunaya, Aynı eser, s.35

⁸⁷ Bülent Tanör, Aynı eser, s.112

kendini kabul ettirmesi ve kendi adamlarını önemli bakanlıklara yerleştirmeye koyulmasıdır. Böylece, “cemiyet su yüzüne çıkmış ve İmparatorluğun en önemli siyasal gücü ve merkezi durumuna gelmiştir.”⁸⁸ Kendi içinden ve dışından doğan muhalefetin büyümesi karşısında “İttihat ve Terakki her zaman baskı yöntemlerini uygulamıştır.”⁸⁹

Abdülhamit’in meşrutiyeti ilan etmesi yine İttihat ve Terakki’nin bir zaferidir. Ama, bu sayede Abdülhamit de bir ölçüde teşebbüs kabiliyetini, yani olayları yönlendirme imkanını muhafaza etmiştir. Başka bir deyişle, Hürriyetin ilanı sırasında bile Abdülhamit’in padişahlığına itiraz etmemiş olan İttihat ve Terakki, Abdülhamit meşrutiyeti benimseyince, onun padişahlığına itiraz edemez duruma girmiştir. Böylece, ortaya çıkan yapı, İttihat ve Terakki ile Abdülhamit arasında bir uzlaşım olarak belirmiştir. Meşrutiyetin geri gelmesiyle, kabine, yani Babıali paşaları yeniden siyaset sahnesine çıkmışlardır.

Bu dönemde, Robert Mantran’ın da gözlemlediği gibi, İttihat ve Terakki’nin Osmanlılık’tan ayrılıp Türkçü bir eğilim içine girdikleri görülür. Alınan yenilgiler, özellikle de Balkan Savaşları sonrasında bu eğilim daha da belirginleşecektir. “1908 yılının son aylarında, Jön Türk rejiminin uğradığı ilk yenilgilerden başlayarak, İmparatorluktaki bütün halkların kardeşçe bir arada yaşamalarını savunanların, bu düşünceye sırt çevirip Türk ulusunu yüceltmeye doğru yöneldikleri görülmüştür. Balkan Savaşının sonunda daha yoğunlaşacaktır bu eğilim.”⁹⁰ Milliyetçi kuruluşlar, dergiler, gazeteler artan bir ölçüde rağbet kazanacaklardır. Özellikle Halka Doğru dergisinin yaydığı milliyetçilik duygusu aydınlar arasında çok yandaş toplayacaktır. Bu aydınlar da gittikçe daha büyük bir heyecanla Pantürkizm’e doğru çevireceklerdir yüzlerini. O günlerin sosyal yapısı gereği, yaşanan olumsuzluklara çare olur düşüncesiyle İttihat ve Terakki Komitesinin yöneticileri, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Türk Gücü gibi ordu disiplini ve yapısına sahip çeşitli kuruluşların ortaya çıkışını destekleyeceklerdir.

2.2.2.5. İttihat ve Terakkinin İktidar Sorunu

İttihatçılar böylece arzuladıkları düzene kavuşmuş oldular ama, kendileri o zamanın anlayışıyla “çoluk çocuk” oldukları için, iktidarı bizzat ele alamamışlardır. İttihat ve Terakki iktidarı bizzat ele geçirememiştir ama, meydanı İngilizci Babıali paşalarına tamamen bırakmak niyetinde de değildir. Hangi paşaların hükümette yer alacaklarını kararlaştırmayı ve arka plandan bu paşalara yapmaları ya da yapmamaları gereken şeyler konusunda talimat vermişlerdir. Bu da bir çeşit iktidardır: “Yap, yapma diyebilme iktidarı. Tabii, yine de İttihat ve Terakki’nin açıklıkla, yap ya da yapma dediği konuların dışında, paşaların dilediklerini

⁸⁸ Tanık Zafer Tunaya, Aynı eser, s.55.

⁸⁹ Bülent Tanör, Aynı eser, s.113

⁹⁰ Robert Mantran, Aynı eser, s.263.

yapabilecekleri büyük bir alan kalmıştır. İşte İttihat ve Terakki'nin bu yap, yapma diyebilmesini "denetleme iktidarı" diye"⁹¹ tanımlamak mümkün görünmektedir.

Muhalefetin İttihat ve Terakki'ye karşı kalkıştığı, fakat kötü düzenlendiği için başarıya ulaşamamış askeri hükümet darbesi olan 31 Mart Olayı'ndan bir süre sonra taht değişikliği oldu ve Abdülhamit tahttan indirilerek, yerine Mehmet Reşat (V. Mehmet) getirilmiştir. Burada padişah artık bir siyasal güç olarak zayıflamıştır. İttihat ve Terakki Mebusan'ı da kontrolü altına alınacak otoriter bir rejim kurulmuştur.

1913-1918 arası Sait Halim ve Talat Paşalar'ın kabineleri vardır. Sait Halim'in Sadrazam oluşu, İttihat ve Terakki'nin tam iktidar döneminin başıdır. (1913)

2.2.2.6. İttihat ve Terakkinin sonu

1 Kasım 1918'de toplanan İttihat ve Terakki kongresi, İttihat ve Terakki'ye son vermeye karardır. Yeni bir parti kurulup kurulmaması tartışılmış, kurulması yönünde karar alınmış ve yeni partinin programı kongrede hazırlanmıştır. Yeni fırkanın, İttihat ve Terakki'nin inkılapçı rolünü terk ederek liberal bir kimliğe sahip olması kararlaştırılmıştır. "5 Kasım 1918'deki son toplantıda 4 çekimser, 9 olumsuz oya karşı 35 oyla İttihat ve Terakki adının tarihe karıştığı kabul edilmiş ve en çok Teceddüt (yenileme, tazeleme) adı üzerinde durulmuştu." ⁹² Böylece, İttihat ve Terakki son bulmuştur. Bu, ancak hukuken bir son bulmadır. Zira örgütün adı değişmekle, ya da yerine geçen Teceddüt Fırkası kapatılmakla, bu fikir son bulmadı. İttihat ve Terakkinin ülkülerini benimsemiş olanlar, o program çerçevesinde davranmaya devam edeceklerdir. Nitekim, İtilaf Devletlerinin Türkiye'yi ezmek amacıyla oldukları anlaşıncı, zaman içinde C.H.P.'ye dönüşecek olan Müdafaa-i Hukuk örgütleri esas itibariyle İttihat ve Terakkililerce oluşturulmuştur.

2.2.3. Cumhuriyetin Devraldığı Miras

Çağdaşlaşma eylemlerinin, devrimlerin başarılı olup olmadıklarını saptayabilmek, nereden nereye ulaşabildiklerini görmek ve değişimin ne oranda gerçekleştirilebildiğini anlamak için devrimin hangi koşullarda ve nasıl gerçekleştiğini bilmek gerekir. Bu nedenle, Atatürk, devrimin başlangıcında Türkiye'nin durumunu, ekonomik özelliklerini, sanayi kuruluşlarını, nüfusunun bileşimi ve özelliğini, toplumdaki düşünsel farklılıkları, devrimin karşı karşıya bulunduğu iç ve dış sakıncaları inceleyerek değerlendirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemi, savaşlar, yenilgiler, sürekli toprak kayıplarıyla geçmiş; imparatorluk yetkililerinin imzaladığı, fakat ulusal kurtuluş savaşının

⁹¹ Sina Akşin, Aynı eser, s.115-120

⁹² Sina Akşin, Aynı eser, s. 438-440

başarıyla sonuçlanması nedeniyle uygulanamayan Sevr Antlaşmasıyla da Anadolu parçalanmak, Türkler'e sadece iç Anadolu bırakılmak istenmiştir.

Ekonomi, özellikle Tanzimat sonrası yıllarda tamamen Batı anamalcılığı ve elkoyuculuğunun sömürüsüne açılmış, bağımlı, borçlu, sürekli açık veren bir duruma düşmüştür. Osmanlı imparatorluğunun son yıllarındaki ulusal gelir düşüklüğü doğal olarak yatırımları da olumsuz yönde etkilemiştir. İmparatorluğun dış ticareti sürekli açıkla kapatılmıştır. Osmanlı devletinin dışa borçlanmaya başlaması Kırım Savaşı yıllarına kadar uzanır. İmparatorluk ekonomisinin ana sorunlarından biri de yabancı anamal, ticaret konusudur. Ulusal gelirin büyük bir bölümü yabancı ekonomilere gitmiştir. Yabancı anamalin yatırım kesimlerinde %58'le demiryolları baş sırayı almakta onu sırasıyla sanayi; bankacılık, sigortacılık; madenler; liman ve ekleri; elektrik, tramvay, su ve ticaret izlemektedir.

Ülkede bir sanayileşmenin olmadığı gözlenmektedir. Atatürk devrimi, Cumhuriyet böylesine yapıya ve özelliğe sahip bir ekonomi devralmıştır.

İmparatorluk döneminin son yıllarındaki nüfusun %80'in kırsal alanlarda yaşadığı, tarım ve hayvancılıkla uğraştığı bilinmektedir; fakat bu nüfusun yaş, meslek, cinsiyet gruplarına göre ayrıntılı bileşimi ile ilgili belgeler yoktur. Genel nüfus içinde Rum, Yahudi, Ermeni gibi azınlıklar daha çok ekonomik yaşamın etkili öğeleridir.

Kırsal kesimde yaşayanlar küçük topluluklara, parçalı, dağınık yerleşim yerlerine dağılmıştır. Ekonomi kırsal alanda kapalıdır, halk genellikle yaşamının zorunlu kıldığını üretmeye çalışmaktadır. Ülke su, yol, köprü, okul, sağlık kuruluşlarında bütünüyle yoksundur. Köylerde salgın hastalıklar yaygındır.

Osmanlı İmparatorluğu, yönetim bakımından bir kısır döngü dönemi içine girmiş ve bu durum onu adım adım yok oluşa sürüklemiştir. Bu kısır döngüyü oluşturan temel etken ne teokratik devlet yapısından ne de çağdaşlaşamamaktan kaynaklanmaktadır. Teokratik yapı, padişahın aynı zamanda halife kimliğine sahip olmasından kaynaklanmıştır. Osmanlı anayasası Kuran, yasaları ise şeriattır. Dinsel çerçeve içinde çağdaşlaşma bilim ve teknolojik alanda gelişme talep ve ihtiyaçları yoktur. Önerilen tarzın önü sınırlı tüketim ve üretim, sınırlı bilim ve teknoloji, sonunda "sınırlı bir yaşamı" içeriyordu. Yaşam tarzını belirlemek bir tercih sorunuydu. İsteyen, dünya yaşamı yerine bu sınırlı yaşam tarzını benimsemiştir. Ancak asırlar geçtikçe bu sınırlı yaşamın uygulama şansı azalmıştır. Batı, öbür dünyadan kopup dünya yaşamını seçerken, tüketiyor, üretiyor, üstün teknoloji için bilgiye yöneliyordu. Yaşam tarzının özünde ise düşünce ve vicdan özgürlüğü vardır. Nihayet sınırsız dünya yaşamında özgürlükler sınırlanırken bu çatışmada beraberinde modern hukuk devleti kavramını getiriyordu.

19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışıyla başlayan, kongreler dönemini geçirdikten sonra, Ankara'yı yönetim yeri seçen ve orada ulusal istenci yansıtacak olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Kuran Anadolu ulusal eylemi ve bu eylemin önderi bütünüyle, tutarlı, uyumlu bir "kadro" ile yola çıkmamıştır. O günlerde her konunun, her sorunun başında gerçekleştirilmesi gereken tek bir amaç vardır: Anayurdu düşmandan kurtarmak, ulusu bağımsızlığına kavuşturmak. Onun için de herkesin, her düşüncenin, her kesimin, her grubun bu ulusal savaşında yer alması, bir araya gelmesi, bir birine destek ve yardımcı olması önkoşuldu. Engel böyle başlamış, böyle sürdürülerek sonuca gidilmek istenmiştir. Fakat daha sonuca ulaşılmadan ayrılık belirtileri ortaya çıkmış, siyasal gruplaşmalar kendini göstermiştir.

Rönesans ve Reform, aslında Hristiyan taassubundan kopmanın ötesinde uzaklaşma anlamına gelmiştir. Nitekim bilim ve teknoloji atılımı beraberinde sosyal ve siyasal devrimleri getirmiştir. Fransız İhtilali (1789) bunun örneğini oluşturur. Fransız İhtilali düşünce ve vicdan özgürlüğünün kesin bir zaferdir. Batıda benimsenen dünya yaşam tarzının önündeki son engeller de ortadan kaldırılarak insanlık dini ufuklara doğru yönelmişlerdir. Düşünce ve vicdan özgürlüğü ise yeni sistemin dayanağı olan laikliğin özünü teşkil eder.

Yeni Avrupa düşüncesi, laik zemin üzerinde kral, imparator ve padişahların sonunu hazırlamasının yanında özgürlükçü, çağdaş yönetimlerin kurulmasını öngörmüştür. Batıda bunlar olurken içtihat kapıları kapatılmış sınırlı dünya yaşamını şart koşan İslami hükümler Osmanlı İmparatorluğunda uygulanmıştır. Sistemin koruyucusu devletin başındaki tek otorite olan padişaktır. Yemek, giyinmek ve soğuktan sıcaktan korunmak gibi temel gereksinmelere yönelik maddelerin ticaretini yaparak yaşayan Osmanlı halkı hiçbir zaman modern seri üretimi amaçlayan sanayi kurmak ihtiyacını duymamıştır. İslami yaşam tarzında sınırsız üretim ve bu üretimin zorladığı üstün teknoloji üstün bilgi gereksinimi yoktur. Bununla birlikte Osmanlı halkı inançları doğrultusunda işi tanrıya bırakıp kaderine razı olma anlayışı içinde kendisiyle barışık yaşıyordu. Bu düzeni bozan huzursuzluğun temel nedeni batılılardı. Batılıların bitmez tükenmez bir azimle Osmanlıların egemenliğindeki yer altı ve yer üstü zenginliklerini ele geçirme arzusuydu. Osmanlılar mal varlıklarını korumak ve kendilerine yaşama hakkı tanımayan batıya karşı direnmek zorundaydılar. Fakat batının bilim ve teknolojisi karşısında tutunamıyorlardı. Batı ise bilim ve teknolojiyi nasıl elde ettiğini Osmanlı'ya öğretmemiş, sadece pazarlamıştır. Böylece paralarını alıp onları geri kalmış durumdan kurtulmasını önlemiştir. "Osmanlı İmparatorluğunu yönetenler ve aydınlar hiçbir zaman batılı ülkelerin taassup içindeki İslami akımları niçin desteklediklerini düşünmemişlerdir."⁹³ Çünkü hem dindar yaşamak, hem de batılılardan daha çağdaş olmak

⁹³ Murat Çulcu, Osmanlıda Çağdaşlaşma Taassup Çatışması, 1990, İstanbul, s. 339

istiyorlardı. Ama bunun aynı anda olamayacağını bir türlü anlayamıyorlardı. Batı, İslami yaşam tarzında çağdaşlaşma olgusuna yer olmadığını çoktan anlamış iki koldan her iki olgunun taraftarlarını destekleyerek ikilemin kutuplaşmasını, zıtlaşmasını ve sonunda çatışmasını sağlamıştır. Böylece taassup siyasal bakımdan faaliyette bulunabiliyor, İslami yaşam tarzından ayrıldığını var saydığı kişi ve gruplara müdahale ederek onları kendi ilkeleri doğrultusunda bir yaşam tarzına zorlayabiliyordu. Batıda kral veya kraliçelerin çoğu sadece dünyevi liderlerdir. Papa gibi dinsel kimlik taşıyorlardı. Fakat Osmanlı padişahlarının konumu farklıydı. Hilafet, teokratik devlet yapısını zorunlu kılıyordu. Osmanlı imparatorluğu işte bu ikilemin kısır döngüsü içinde yıkılışa doğru adım adım yaklaşmış ve sonunda 1918’de devletin dağılması tamamlanmıştır.

Milli mücadeleyi yürüten kadrolar çöküşün altındaki nedeni yani çağdaşlaşma-taassup çatışmasının ülkedeki yarattığı sonuçları çok iyi biliyorlardı. “Kemalizm” aslında esaslı bir din reformudur. Tanrı bir peygambere verdiği şeriatı ikinci bir peygamberde değiştirmekle hatta Kuran’ın bir ayetinde emrini başka bir ayette kaldırmakla hükümlerin toplum evrimini izlemesi gerektiğini göstermiştir. Muhammet son peygamber olduğuna göre ondan sonra nesih (yorum) hakkı insan aklına kalmıştır. Onun için İslam bilginleri zamanla hükümlerin değişebileceği içtihadında bulunmuşlardır. Mustafa Kemal’in yaptığı işte bu nesih (yorum) hakkını kullanmaktır.”⁹⁴ Demokrasilerin gereği olan sayısal çokluğu sağlamak amacıyla dinsel içerikli siyasal faaliyetlere göz yumanlar ise çağdaş devletin temel ilkelerini yıpratıyorlardı.

2.3. CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA DİNDE REFORM

2.3.1. Kuruluş Sürecinin Sorunları ve Dinde Reform

Yeni rejimin kurumsal düzeyde oluşumu ve laik dönüşümü büyük oranda birlikte gerçekleştirdikten sonra, sıra toplumsal yapı ile ilgili dönüşüm politikalarına gelince, Kurtuluş Savaşını gerçekleştiren kadro içinde ayrışmalar baş göstermiştir. Sivil (basın) siyasal ve askeri muhalefet özellikle Takrir-i Sükun Kanunu ile büyük oranda susturulduktan sonra toplumsal yapı ile ilgili dönüşüm politikalarının uygulamaya konulabilmesine uygun siyasi ortam oluşmuştur. Şapka kanunu, tekke ve zaviyelerin kapatılması bu ortamda oluşan devrimlerdir.

T.B.M.M.’nin açılması ve Kurtuluş Savaşı boyunca “din”in açık bir şekilde ön planda tutulmasına rağmen Halifeliğin kaldırılmasından itibaren, demokrasiden uzaklaşılmasına koşut olarak, laiklik adına dine karşı birçok adımlar da atılmıştır. Başlangıçta, bunlar dinin özüne dönmek ve gerici din adamlarının zararlı etkilerini önlemek gibi gerekçelerle temellendirilmiştir.

⁹⁴ Falih Rıfkı Atay, Aynı eser, s.393

Mustafa Kemal'in eski rejim ile birlikte toplumsal hayatı ilgilendiren alanlarda ve bu alanı büyük oranda belirleyen dini-ideolojik yapıda da birtakım yenilikler ve değişiklikler yapacağını istisnasız herkes beklemekle birlikte M. Kemal bu konuda acele etmiyor, fikrini açığa vurmuyordu.

Mustafa Kemal'in dinde reform adı altında uygulamaya çalıştığı politikalar genel olarak iki başlık altında toplanabilir.

-Yalnız basın ve bir kısım akademik çevrede tartışma boyutunda kalanlar.

-Uygulamaya konulanlar.

Zaman ve ortamın koşulları uygun olmadığından uygulamaya konulamayan, ancak basın ve bir kısım akademik çevrede tartışılan en çarpıcı düzenleme düşüncesi camilerin iç dizayn ve ibadet şekli ile ilgili olan tasarıdır.

Atatürk'ün 1920 ile 1930 yılları arasında gerçekleştirdiği devrimlerin çoğu dolaylı ya da doğrudan dinle ilgilidir. "Atatürk, ibadetin Türkçeleştirilmesi konusundaki düşüncelerini, Cumhuriyetin ilanından 4 Şubat 1923'te Balıkesir'de Zağanos Paşa Camii'nde 1 saat 45 dakika süren hutbesiyle ifade etmiştir. Tamamı 15 yıla sığdırılmış olan (1923-1938) bu memleketi kurtarıp batı uygarlığına eriştirecek olan hamleleri bu kısa zaman içine yerleştirmiştir. Fakat bir tanesini tamamlayamamıştır: Türkçe İbadet." ⁹⁵ Osman Nuri Ergin'in yaptığı çalışmalara göre, "Mustafa Kemal'in üzerinde durmak ve başarmak istediği şeyler başlıca namazın etrafında dolaşıyor ve onun şekilleri çerçevesinde toplanıyordu." ⁹⁶ Ergin, Atatürk'ün namazla ilgili düşüncelerini üç noktada topluyor. a) Tekbir, ezan, kamet ve salanın Türkçeleştirilmesi; b) Hutbenin Türkçeleştirilmesi; c) Namazın Türkçe kuralında kılınması." Türkiye'yi İslamiyet'ten ve İslami temellerden ayırma konusunda Mustafa Kemal, oldukça cesaretli adımlar atmıştır. Halifelik kurumunu kaldırmıştır. Okullarda din eğitime son vermiş, Osmanlılar zamanında Türkler'in yaşantısında önemli bir yeri olan tekkeleri kapatmıştır.

2.3.2 Cumhuriyet İdeolojisi ve Dinde Reform

Türk ulusunca Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen devrim, ilk başından beri tüm devrim sürecinde ve özellikle Atatürk'ün döneminde dinamizmini yarata yarata; işlevini, görevini, yetkisini ve sorumluluğunu belirleye belirleye büyümüştür. Devrim bu açıdan ayrıntılı biçimde incelendiğinde, araştırıldığında elde edilecek bulgular uluslaşma, çağdaşlaşma çabasındaki toplumlar için yarar sağlayacak bir modeli, bir uygulamayı ortaya çıkaracaktır. Atatürk devrim modeli, anamalcı ya da Marksist gelişme modellerinin kopyası değildir. Kuşkusuz bu modellerden esinlenilmiş, bunların toplum ve ülke koşullarına uyan,

⁹⁵ Ali Kırca, Türkçe İbadet, "Cemal Kutay", 1998, İstanbul, s.65

⁹⁶ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi c.12, 1995, İstanbul, s.39

toplumun değişmesini sağlayacak olan yönleri benimsenmiştir. Modelin oluşmasında hiçbir dış etkiyle, zorlamayla karşılaşmamıştır. Devrimi oluşturan, devrim sürecinde alınan her karar, her uygulama, her düşünce ulusal boyutlarda ele alınmış, ulusal çözümler olarak düşünülmüştür. Bu niteliği ile Atatürkçü gelişme yöntemi kendine özgü ulusal bir model olmuştur.

Kuşkusuz her geri kalmış toplumun devrimci önderleri kendi toplumlarının yapısını, özelliklerini; bu yapı ve özellik içinde nasıl bir model geliştirmek gerektiğini, o modelin uygulanabilirlik ölçüsünü başkalarından, yabancılardan daha iyi bilir; bilmek durumundadır. Çağdaşlaşma çabasındaki gelişmemiş ülkelerin uygulamaları bu doğrultuda olmaktadır. Bağımsızlığa yeni kavuşmuş ülkelerle ilgili bu saptama ve gözlem, Atatürk'ün ulusal model oluşturma önerisini doğrulamaktadır. Bu gözlemi vurgularken bir önemli sorunu da belirtmek gerekir. Ulusal davranmak, ulusal yöntemler bulmak, uygulamak, onu her türlü etkilerden korumak, kişilik sahibi, etkin bir önderliği, yönetimi; bu önder ve yönetimin de sözleri, davranışları, önerileri ve uygulamalarıyla toplumu çağdaşlaşma sürecinde diri, bilinçli, dinamik tutmasını zorunlu kılmaktadır.

Mustafa Kemal, Bakanlar Kurulu'nun görev ve yetkilerini belirleyen önerisi Mecliste görüşülürken, bu öneri ve yönetim biçimini eleştirenlere "demokrasiye benzemiyormuş, sosyalizme benzemiyormuş, hiçbir şeye benzemiyormuş. Efendiler biz benzememekle ve benzetmemekle kıvanç duymalıyız! Çünkü biz bize benziyoruz"⁹⁷ yanıtını vererek ulusal davranma kararlığını göstermiş; inanarak ve güvenerek "biz buyuz" diyebilmiştir. Atatürk devrimi bütün eylemleriyle Türk toplumunu kişiliğe kavuşturmuş, dış baskı ve etkilerden uzak, özbenliğe eğilme ortamı yaratmıştır.

Cumhuriyet, egemenliğin halka ait olduğu bir yönetim şeklidir. Dar anlamıyla Cumhuriyet, yönetenlerin özellikle devlet başkanının seçimle ve belli süre için belirlendiği yönetim biçimidir. Her sistemin bir amacı vardır. Atatürk devrim modeli de bir amaca yönelik olarak oluşturulmuştur. Modelin amacı çağdaşlaşmak ve kalkınmaktır. Böylece çağdaş uygarlık düzeyine çıkmaktır. Çağdaş demokratik toplumun temel amacı insanı her alanda özgürlüğe kavuşturmaktır. Özgür insan sadece ekonomik toplumsal güvenliğe eğitim olanaklarına sahip olmuş kişi değildir. İnsanın aynı zamanda siyasal özgürlüklerinin de olması gerekir. Bu nedenle çağdaşlaşma sadece ekonomik bir kalkınma olarak görülemez. Ekonomisi kalkınmış güçlenmiş, çağdaş toplumun pek çok gereğini gerçekleştirmiş kapalı yönetim biçimleri de vardır.

Bağımsızlıklarına yeni kavuşmuş ülkelerdeki ekonomik toplumsal ve siyasal değişmeler çağdaşlaşmanın bir parçası olarak incelenebilir. Çağdaşlaşma kaynakları akılcı bir

⁹⁷ M. Kemal Atatürk, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri: 1919-1938, 1961, Ankara, s.196-197

biçimde kullanarak uygar toplum kurmayı amaç edinen bir eylemdir. Çağdaşlaşma hareketi, değişimin sonucu geleneksel yapının zayıflamasıdır. Günümüzde çağdaşlaşmak istemeyen hiçbir ülke yoktur. Dinamizm, değişme, sanayileşme, bağımsızlık, etkinlik, güçlülük ve ulusal birlik başka ülkelerin başarılarından yararlanarak, eski toplumları değiştirmek, yenileşmek özlemi dünyanın her tarafına yayılmış ve çağdaşlaşma devrimi başlamıştır. Değişmeyen, düşünce ve davranışlarını koruyan toplumlar yok olmaya mahkumdur.

Çağdaşlaşma olgusunun temeli, akıl ve bilimsellik olarak tanımlanabilir. Çağdaşlaşma dünya kültürünün yaygınlaşması olarak ta tanımlanabilir. Şu temel öğelere dayanır. “İleri düzeyde bir teknoloji ve bilimin var olması. Yaşama akılcı bir bakış. Toplumsal ilişkilerde laik anlayışın egemenliği ve ulusal devlet anlayışının yaygın olarak benimsenmesidir.”⁹⁸

Cumhuriyet demokrasi içerir mi? İran ve Libya gibi devletler örneğinde görüldüğü gibi her cumhuriyet bir demokrasi örneği oluşturmaz. Cumhuriyetsiz demokrasiler olduğu gibi demokrasisiz cumhuriyetler de vardır. Mustafa Kemal 1902-1918 arasında cumhuriyet fikrini yakınlarına açmıştır. Sivas günlerinde Mashar Müfit’e bu tasarısından bahsetmiştir. İsmet Paşa da Sakarya Savaşları sırasında Yakup Kadri ve Halide Edip’e işin cumhuriyete kadar gideceğini söylemiştir. Cumhuriyet fikri nutuktaki deyimle vicdanda saklanan “milli sırlar” dan biriydi.

Türkiye toplumunu gerçek bir ulus yapacak gelişmeyi yine Mustafa Kemal başlatmıştır. 1922 Kasımında Bursa’da öğretmenlere yaptığı konuşmada şöyle demiştir: “açık söyleyeyim ki biz üç buçuk yıl öncesine kadar cemaat halinde yaşıyorduk. Bizi istedikleri gibi yönetiyorlardı. Üç buçuk yıldır ulus olarak yaşıyoruz. Bunun elle tutulur gözle görülür tanığı yönetimimizdir ki, bunu yasalar “Büyük Millet Meclisi Hükümeti” diye”⁹⁹ adlandırmıştır.

Demokrasinin yaşadığı sorunlara rağmen cumhuriyetin gösterdiği süreklilik Türkiye’de bu kurumun yalnız devlet başkanının seçimle belirlenmesi ya da egemenliğin birden çok iradeye ait olması anlamına gelmediğini, bunları çok aşan tarihsel bir çerçeveyi içerdiğini gösterir. Cumhuriyet devletin bizzat kendisi olarak algılanmaktadır. Mustafa Kemal 1923 yılı yurt gezilerinde millet egemenliği ve irtica konularını sürekli işlemiştir. Propagandalara ağırlık vererek, yerel aydın ve seçkinleri, halkı bu yeni atılımlara fikren hazırlamıştır.

Bu aydınlatma toplantılarındaki konuşmalarda yol göstericinin yanı sıra göz dağı niteliğindeki uyarılar da vardır. Mustafa Kemal, İzmit’teki 16 Ocak 1923 tarihli kapalı basın toplantısında şunları konuşmuştur. “Devrimlerin kanunu, mevcut kanunların üstündedir. Bizi öldürmedikçe ve bizim kafamızdaki düşünceleri yok etmedikçe başlattığımız devrimler bir an

⁹⁸ Suna Kili, Atatürk Devrimi, 2000, Ankara, s.117

⁹⁹ Macit Gökberk, Aydınlanma Felsefesi Devrimler ve Atatürk, 1997, İstanbul, s.83

bile durmayacaktır.”¹⁰⁰ 31 Ocak 1923'te İzmir'deki yaptığı konuşmalarda ulusal egemenliğe karşı çıkan gericilerin millet tarafından parçalanması gerektiğine değinerek millet egemenliği için can vermekten söz etmektedir. Konya'da 20 Mart 1923'te “gericileri tek başıma kalsam yine tepeler, yine öldürürüm” diyecektir. Mustafa Kemal yaptığı çalışmalarda, devrim programını her şeyden önemli görmüştür.

Türkiye'de cumhuriyet, birinci dünya savaşı sonrasında Avrupa'da Monarşilerin yıkılışı ve cumhuriyetlerin yükselişi zincirlerine eklenen yeni halkalardan biridir. Almanya, Avusturya ve Macaristan'da da Cumhuriyet kurulmuştur. Türkiye'de cumhuriyet bir savaş yenilgisi üzerine değil bir askeri zafer üzerine kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Avrupa'nın doğusunda SSCB'den sonra ikinci Cumhuriyet devleti örneğidir. Monarşi, Rusya'da federal cumhuriyet Türkiye'de ise ulusal cumhuriyet yönünde aşılmıştır. İki modelinde demokratik bir sıçrama oluşturduğu bir gerçektir.

Bu açıklamalardan sonra, “Türkiye'de devrimci kadrolar cumhuriyeti hangi anlamda algılayıp savunmuşlardır,” sorusu üzerinde durulacaktır. Cumhuriyetçiler bu kavramı demokrasiyi de kapsar hatta onunla örtüşür anlamında algıladılar. Türkiye'de cumhuriyet bu anlamıyla kavrandı ve sunuldu. Mustafa Kemal, “benim en büyük eserim Türkiye Cumhuriyetidir” derken bütün olarak Türk devrimlerinden bahsetmiştir. Cumhuriyet, Türkiye koşullarında devrimlerle özdeşleştirilmiştir.

Mustafa Kemal, amaçlarını gerçekleştirebilmesi için sistemli bir politika izlemek zorundaydı. Halk yığınları henüz orta çağın bağınazlığı içinde ön yargılara saplanmış durumdaydı. Onların bu bağlarını çözmek birkaç yüzyılı bir hamlede aşip modern bir devlet yapısını hemen kurmak istiyordu. Böyle bir işe doğrudan doğruya başvurmak bütün rolleri oynamak onun en doğal hakkı idi. Devrimci taktiği uygulamada hayranlık uyandıran bir deha göstererek herkesi inandırmayı ve hareketleri hakkında herkesi yönlendirmeyi bilmiştir. Böylece de kullanabildiği sürece de bir partiyi veya bir akımı asla kendisine düşman yapmamıştır. Daha sonra yıkacağı köhnemiş dinsel kurumları o günlerde kendisine müttefik yapmasını bilmiştir. Anadolu'nun yüksek dereceden din adamları onun yanında yer alıp kendisini desteklemişlerdir. O zaman, onun İslamiyet'in kurumlarına karşı bir takım girişimlerde bulunabileceğini pek az kimse sezinleyebilmiştir.

Mahmut Esat Bozkurt'a göre din ile ilgili reformlar da batılları taklit ile başlamıştır. Batıda İncil milli dillere tercüme edildiği ve ibadetler milli dillerle yapıldığı için bizde de aynı yol takip edilmek istenmiştir.

Kuran'ın tefsir ve tercümeleri Cumhuriyetin ilanından çok önceleri başladığı, ancak Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Kuran tercümelerinde bir artış olduğu, bunlar arasında Cemil

¹⁰⁰ Bülent Tanör, Aynı eser, s.183

Sait Barlas'ın Fransızca'dan yaptığı Kuran tercümesinin birçok yanlışlıklar taşıdığı bilinmektedir. Bunun yanında tefsir ve tercüme faaliyetlerinin yanı sıra Türkçe ibadet konularının da milliyetçi-Türkçü akım ile İslamcılık akımı temsilcileri arasında önceden beri şiddetle tartışıldığı bilinmektedir.

Devrim veya din ile ilgili reformlardan uzun yıllar uygulamada kalan ezan ve kametin Türkçe okunmasıdır. Gerek Kuran'ın Türkçe okunması, gerekse ibadetlerde Kuran'ın Türkçe okunması olayı bir-iki deneme çalışmalarından sonra iptal edilmiştir. Hutbelerin başlangıç ve sonundaki dua bölümleri hariç zaten Türkçe idi.

Genel olarak Cumhuriyet devrimleri, özel de "dinde reform" uygulamalarının doğurduğu ve günümüze kadar yansıyan birtakım toplumsal sonuçları değerlendirirken bir noktanın daha belirtilmesi gerekmektedir.

İslam dininin yayılmaya başladığı dönemden 1900'lü yıllara kadar, yayıldığı ülke ve toplumsal şartlara göre çeşitli faktörlerin etkisi ile zaman ve ortama paralel uluslararası bir gelişme ve farklılaşma süreci yaşamıştır. Ancak bütün bu gelişme, kendi yapısal koşullarına uygun bir şekilde meydana gelmiştir.

Atatürk devrimi her yönüyle ulusal bir devrimdir. Sınıfa dayalı devrim değildir. Atatürk bütün sınıfları, tüm ulusu içine alan, kavrayan bir kurtuluş, bağımsızlık eylemi oluşturmuştur. Gerçekten işgal altındaki bir ülkenin kurtuluşu için başka bir yolda yoktur. Tarihin hiçbir döneminde işgal altında, yok olma durumuna düşmüş ya da düşürülmüş bir ulusun tek bir sınıfın savaşıyla kurtulduğu, bağımsızlığını sağladığı görülmemiştir. Nitekim devrimin siyasal sivil örgütü C.H.P.'yi kurarken de onu bütün sınıfları içine alan, alması gereken bir kuruluş olarak görmüş ve C.H.P. bütüncül olmayan, çağdaşlaşmaya yönelik tek parti sisteminin somut örneği olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca siyasal kadronun sivilleşmesi doğrultusunda parti önemli işler üslenmiştir. Başlangıçta partinin üst yönetimini asker seçkinler oluşturmuş; zamanla bu kuruluş sivilleşmiştir. Türkiye tek parti sistemi kurarak "militarizm"i yenmeyi başarmıştır. Ancak Atatürk modelinde amaç tek parti sistemi kurmak değildir. Atatürk'ün döneminde çoğulcu bir düzene gidilememiştir, fakat tek parti içinde bir ölçüde de olsa çoğulculuk hoşgörüsüyle karşılanmış, çeşitli konular üzerinde Meclis'te oldukça özgür tartışmalar yapılabilmıştır.

2.3.3. Karşı Eğilimler ve Direniş

Birçok devrimlerde olduğu gibi, Mustafa Kemal ve uygulamalarına, karşı direniş ve hareketler olmuştur. Harf devrimi tartışmaları yapılırken 24 Şubat 1924 günü T.B.M.M.de Milli Eğitim bütçe görüşmeleri sırasında söz alan İzmir milletvekili Şükrü Saraçoğlu; tüm sorunların tek nedeni harf inkılabının gerçekleştirilememesi olduğunu ifade etmiştir.

T.B.M.M. kürsüsünde yoğun tepkiyle karşılanan Şükrü Saraçoğlu; bütün çalışmalarımıza rağmen halkımızın yüzde ikisi veya üçü okuma-yazma bilmektedir diyerek tepkisini dile getirmiştir. Saraçoğlu'nun konuşmalarını saldırılar izlemiştir.

Latin alfabesinin kullanılmasını savunan Hüseyin Cahit Yalçın, Tanin gazetesindeki yazılarında Latin harflerinin kabulünü bir kurtuluş yolu olarak ifade eder. Asırlardır süren geri kalmışlığın cehaletin kurtuluşu olarak yorumlar.

Buna karşılık, İbrahim Alaettin Gövsa Resimli Gazete'de;

*"Latin yazısını almak ulusal gururla da bağdaşmaz. Birkaç kişinin yanılışı yüzünden eski kültür yapıtları kurban edilir mi? Bu arada birkaç bin talihsiz Türk çocuğu, kitapsız, öndersiz, bilgisiz, kör cahil yetişir. Eski yapıtları okuyamaz. Latin yazısı ile yazılmış kitap da bulamazlar. Tarihimizde böyle bir boşluk, böyle bir kopukluk yaratmaya ulusal vicdan nasıl izin verir"*¹⁰¹ diye yazar.

Tabi burada öncelikle yazarın nasıl bir ulusal anlayışa sahip olduğunu irdelemek gerekir. Kendi öz kültürü olan Türkçe ibadeti kabul etmeyip Arapça'ya izin vermiştir. Araplaşarak Türkler'in asimilasyonuna duyarsız kalabilmiş, ama Latin harfleriyle Türkçe yazımına karşı çıkabilmiştir. Dönemin Milli Eğitim bakanı, öğretmenler arasında Latin harflerinin kullanımı konusunda bir araştırma yaptırmıştır. Öğretmenlerin %96'sının Latin harflerine karşı olduklarını hayretle görmüştür. Mustafa Kemal bu duruma şu sözlerle tepkisini ifade etmiştir. "Ulusun yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa bu yanlış Türk'ün öz yapısını anlamayarak kafasını bir takım zincirlerle saranlarındır."¹⁰² Bu durumda, toplumun lokomotif olan öğretmenlerin, yani aydın kitlenin nasıl bir yapıya sahip olduğunun net ve açık göstergesidir. Bunlar da M. Kemal'in işinin ne kadar zor olduğunu göstermektedir.

1926'da Fuat Köprülü de Latin harflerine karşı düşüncesini Milli mecmuada yazdığı yazılarda;

*"Latin harflerinin kabulüne taraftar olanlar zannediyorlar ki batı medeniyetine bu nedenle daha çabuk ve kolay girebiliriz. Halbuki batı medeniyetine girmek harflerin değişimi ve Latin harflerinin kabulüyle olmaz."*¹⁰³

Aynı Fuat Köprülü, 1938'de harf devriminin onuncu yıl kutlamalarında Ülkü dergisinde 12 yıl önceki fikirlerine karşı çıkararak şu görüşü savunmuştur.

*"Türklerin kültür tarihinde bu kadar azametli bu kadar geniş bir dönüm noktası var mıdır? Bilemeyiz. Bir milletin alfabesini bırakıp yeni bir alfabe kabul etmesi sayesinde o zamana kadar kendi hususi kimliklerini saklatan Arap ve Fars kelimeleri artık dilimizde tutunamayacaklardır."*¹⁰⁴

¹⁰¹ Cemal Şener, Aynı eser, s.28

¹⁰² Sami N. Özerdim, Yazı Devriminin Öyküsü, 1998, İstanbul, s.56

¹⁰³ Cemal Şener, Aynı eser, s.29

Kabul Harf devrimlerine karşı çıkan çevreler olayı küçümseyerek “acaba Latin harflerini kabul etmekle Türkiye sihirli bir çubukla değişecek mi?”¹⁰⁵ diyerek yaşanan sorunlara çözüm olmayacağını ifade etmişlerdir.

Türkiye’de yapılan Latin harflerine geçme çalışmaları Türkiye’de Türkçü-Turancı kesim gibi Rusya Türkleri arasında da farklı düşünceler ortaya çıkarmıştır. O yıllarda Türkçü-Turancı kesimin önderlerinden olan Zeki Velidi Togan, Latin harflerinin kabul edilmesine kesin olarak karşı çıkmıştır. Bu konudaki düşüncelerini Türk Yurdu dergisinde şöyle ifade etmiştir.

*“Kesinlikle bilmeliyiz ki Latin harflerinin dilimize uygulaması imkansız ve zararlıdır. Harf meselesi Latin harflerini kabul etmek sureti ile halledilecek olursa bu yolun bir devlet içerisinde dört beş aydan fazla ömrü olmaz.”*¹⁰⁶

Zeki Velidi Togan gibi düşünen Türkçü-Turancı aydınlar Türkiye’de Latin harflerini kullanırsa dış Türkler’le kültürel bağların kopacağı ve Türk dünyasının ilişkilerinin zayıflayarak dağılacağı inancındadırlar. Ama gelişen olaylar hiç de Zeki Velidi ve benzer düşünen Türkçü-Turancı aydınların kaygılarını haklı çıkarmaz. Sovyet Türkleri 1926’da Latin alfabesini kabul ederler. Bu gelişmelerin ardından Türkiye’deki Türkçüler Latin alfabesine karşı direnişi bırakır, desteklemeye başlarlar.

Latin alfabesinin kabul edilme çalışmaları aşamasında Mustafa Kemal’in en yakın dava arkadaşlarından İsmet İnönü bile bazı kaygılarını gizleyemeyerek bir süre karşı çıkar. Kaygılarına karşın, birçok konuda olduğu gibi Latin alfabesinin kabul edilmesi konusunda karar verildikten sonra harf devrimini sonuna kadar desteklemiştir.

Üniversitedeki öğretim üyeleri aydınlar bile “ulemaca” bir tavır alarak; Latin alfabesinin kabul edilmesi halinde bu durumu protesto etmek için tek satır bile yazı yazmayacaklarını, hatta; kalemlerini kıracaklarını bildirirler. Latin harflerini ise daha çok batılı düşünen gerçek aydınlar, sağlayacakları kolaylıklar nedeniyle basın dünyası desteklemektedir. Ama onlar arasında da tam bir görüş birliği olduğu söylenemez.

2.3.4. Girişimler

Latin alfabesinin kabul çalışmaları ile ilgili uzun süren çalışmalardan sonra, Ocak 1928’e gelindiğinde; Adalet bakanı Mahmut Esat Bozkurt ve İsmet İnönü aynı gün yaptıkları halka açık konuşmalarında, Latin harflerinin gereğini vurgularlar. Daha sonra yapılan çalışmaları, İsmet İnönü’nün dil konusundaki uzman kişileri bir araya getirerek bir komisyon oluşturması izlemiştir. Bu dil komisyonunun çalışmaları sonucu uluslararası rakamlar resmen

¹⁰⁴ Cemal Şener, Aynı eser, s.29

¹⁰⁵ M.Şakir Ülkütaşır, Atatürk ve Harf Devrimi, 1998, İstanbul, s.48

¹⁰⁶ Cemal Şener, Aynı eser, s.29

kabul edilmiştir. Bu arada ilk Türkçe hutbe okunması da İstanbul'da gerçekleşmiştir. Falih Rıfkı Atay Hakimiyet-i Milliye gazetesinde halkın büyük bir çoğunluğunun Latin harflerinin yararlarını inanmalarına karşın, bu yenilikten gene de çekindiklerini, birçok insanı "yeni okuma yazmaya başlayan çocuklar haline gelmekten korktuklarını" belirterek, bu durumu şöyle ifade etmiştir.

*"Diktiğimiz ağacın gövdesinden bizden sonraki kuşakların başı serinleyecek, bizim ömrümüz bu fidanı sulamak, yetiştirmek ve iyi korumakla geçecektir. İnkılap devirlerine rast gelmiş olanların alın yazıları ve şerefi budur."*¹⁰⁷

Harflerin seçimi konusunda da birçok tartışmalar yaşanır; bazıları, Osmanlıca'da ki yabancı kelimelerin bütün söyleniş seslerini verecek harflerin tercih edilmesini savunurlar. Falih Rıfkı Atay kendisini, "Türkçü ve Türkçeci" olarak tanımlar, yalın bir alfabe istediklerini belirterek şöyle demiştir.

*"Arap söyleyişinin de eğer Arapça kelimeler Türkçe içinde kalacaksa, bu yeni kalıp içinde eriyip kaybolmasını doğru olduğunu iddia ediyorduk. "Q" harfini bu nedenle reddetmiştik. Türkçe kelimeler için "K" yetiyordu."*¹⁰⁸

Latin harflerine geçme konusunda Ankara ve İstanbul'daki bazı yabancı diplomatlar da iyimser düşünmezler. İngiliz büyükelçisi, yeni harflerin kabulü için en az beş yıllık bir süre gereklidir diye hükümetine rapor vermiştir. The New York Times muhabiri ise yeni alfabeye alışılması için on beş yıl gerekli diye yazmıştır. A.B.D. büyükelçisi de dil devriminin gerçekleşmesi için okullarda yedi yıllık bir eğitim sürecinin gerekli olduğunu ve toplumun tüm kesiminin on beş yılda yeni alfabeyi öğrenebileceğini rapor etmiştir. Tüm bu olanlara karşı bazıları bu olayın zayıf bir olasılık olduğunu düşünerek gülüp geçmiş; diğerleri karşı çıkmıştır. Türkiye'deki yabancılar da kendi kültürlerini çok iyi bildiklerini düşünerek dil devrimi için on beş yılda ancak olur demişlerdir. Ama Mustafa Kemal "Bu iş ya üç ayda olur, ya da hiç olmaz" diyerek kesin yargısını ifade etmiştir. Türk halkı tam üç ayda Latin harfleri ile Türkçe alfabe ile okuyup yazmaya başlamışlardır.

2.4. DİNDE REFORM ARAYIŞLARI VE DEVRİMLERİN NİTELİĞİ

2.4.1. Harf Devrimi ve Dinde Reform

Tanzimat Fermanından sonra yazı ve harfler üzerinde zaman zaman bazı tartışmalar olduğu bilinmektedir. Özellikle Meşrutiyetten sonra, gerek okur yazarlığın toplumda düşük olması, gerekse yönelinen Avrupa kültür ve uygarlığına daha kolay uyum sağlamak amacıyla Latin harflerinin kabulü konusunda Meclis-i Mebusan'da bazı tartışmalar yapılmış, ancak kabul edilmemiştir.

¹⁰⁷ Cemal Şener, Aynı eser, s.31

¹⁰⁸ Cemal Şener, Aynı eser, s.31

T.B.M.M. açılışından sonra da aynı konu çeşitli şekillerde zaman zaman gündeme gelmiş ancak Mustafa Kemal, taraftar olmasına rağmen zamansız bulduğundan tavrını açık olarak ortaya koymamıştır.

Şubat 1923 İzmir İktisat kongresinde Latin harflerinin kabulü ile ilgili verilen önerge Kazım Karabekir Paşa'nın muhalefeti ile karşılaşmış genel toplantıda okutulmamıştır. Ancak bu yıllardan sonra Latin alfabesi basında, mecliste sık sık tartışılmıştır. Ancak 1925 yılında Şeyh Sait İsyanı nedeni ile yürürlüğe giren Takrir-i Sükun Kanunu'na muhalefetten dolayı, Latin harflerine karşı olan bir kısım gazetelerin kapanması, gazetecilerin tutuklanıp yargılanmaları, sürülmeleri nedeni ile konu geçici olarak gündemden düşmüştür.

Mustafa Kemal, Latin harflerinin alınmasını istemesine karşılık, harf devrimi bu kadar yıl ertelenmekle birlikte bu geçen süre harf devrimi için uygun ortamın hazırlanması ile geçmiştir. Halifeliğin kaldırılmasıyla Latin harflerinin Şeriata aykırı olduğu yolunda fetva vermeye kalkışabilecek bir makam ortadan kaldırılmış, siyasal muhalefet etkisiz hale getirilmiş, tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla, medreselerin kaldırılmasıyla, toplumda harf devrimine karşı potansiyel direnç ve sivil muhalefet birimleri ortadan kaldırılmıştır. 10 Nisan 1928 günü anayasadaki "Türkiye Devletinin dini İslam'dır" maddesi anayasadan kaldırılmış kısaca yasal, siyasal ve toplumsal açıdan ortam hazır hale gelmiş, getirilmiştir. Gerçekten belli bir sistematik bütünlük arzedan Cumhuriyet devrimleri, bağımsız olarak bakıldığında her biri bir önceki devrimin "sonucu" bir sonraki devrimin "nedeni" veya hazırlayıcısı olarak görülebilir. Bunlara ilave olarak aynı sistematik bütünlük içinde "uygar dünyanın" yasaları, giysileri, şapkası, takvimi, saati ve rakamları alındıktan sonra, alfabesini de benimsememek için bir akılcı neden kalmamıştır. Kısaca Cumhuriyetin ilanından 1928 yılına kadar yapılan devrimlerin, doğal bir sonucu olarak sıra harf devrimine gelmiştir.

9 Mayıs 1928 günü uluslararası rakamların alınması ile ilgili meclise sunulan yasa tasarısı 24 Mayıs günü meclisten geçirilmiştir. Bu, aynı zamanda Latin harflerinin alınmasına doğru atılmış bir adımdır.

Dil Encümeni: 20 Mayıs 1928 günü Milli Eğitim Bakanlığı tarafından başbakanlığa sunulan "Lisanımızda Latin harflerinin suret ve imkan-ı tatbikini düşünmek üzere bir heyetin teşkilinin muvafık görülmekte olduğu" şeklindeki öneri 23 Mayıs 1928 günü bakanlar kurulunda onaylanmıştır. "Konu ile ilgili çalışmalar yapmak için 10 Haziranda Dil Encümeni kurulmuştur."¹⁰⁹

Encümen üyelerinin hepsi, Latin harflerini almak taraftarı idi. Mustafa Kemal, heyetin çalışmaları hakkında kişisel düşüncelerini bildirmişti. Falih Rıfkı Atay'ın da toplantılara katılması ile Mustafa Kemal'in düşünce ve isteklerini encümen üyeleri daha iyi

¹⁰⁹ B.N.Şimşir, Türk Yazı Devrimi, 1992, Ankara, s.88

öğrenmişlerdir. Encümen daha sonra İstanbul'a giderek akşamları Dolmabahçe Sarayında Mustafa Kemal'in başkanlığında çalışmışlardır. Çalışmalar sonucu yeni alfabe hazırlanmış, Mustafa Kemal'e sunulmuştur. Gerek basın gerek encümen üyeleri, yeni alfabenin kabulü konusunda 5 yıl ile 15 yıl gibi bir geçiş dönemine ihtiyaç olduğunu çeşitli şekillerde ifade etmişlerdir.

Basında Latin harflerinin alınması konusunda ısrarla yazılar yayınlanmıştır. Daha önce muhalif olanların da içinde bulunduğu bazı kişiler tarafından Latin kökenli alfabe denemeleri hazırlanıp basında yayınlanmıştır. Bunun yanında encümenin deneme raporları ile de kamuoyu yoğun bir biçimde hazırlanmıştır. Nihayet Mustafa Kemal, 10 Ağustos 1928 günü Gülhane Parkında Cumhuriyet Halk Partisi tarafından düzenlenen bir konserde yazı devrimini bildiren konuşmasını yapmıştır. Konuşmasında "Yeni Türk Harfleri" olarak tanımladığı yeni yazıyı öğrenme ve öğretmenin vatanseverlik ve milliyetçilik vazifesi olduğunu belirtmiştir. Olay dış basında da büyük yankılar yapmıştır.

Bu tarihten sonra başta Mustafa Kemal olmak üzere basın, üniversite ve aydınlar, halk partisi ile birlikte devlet kuruluşları ve sivil toplum örgütleri, Diyanet tam bir seferberlik içindedirler. Bütün yayınlarda ana konu harf devriminin basit bir alfabe değişikliği olmadığı, bir uygarlık değişikliği olduğu çeşitli şekillerde geniş bir biçimde işlenmektedir. Yine bütün yayınlarda eski yazı, Arap alfabesi ile bu yazıda ısrar edenler çeşitli şekillerde kötülenmekte ve suçlanmaktadır. Bunun yanında yeni yazı ile, Türk halkının hümanizmin kaynaklarına, yaşam sevincine ulaşacağı, yabancı kültür emperyalizminden kurtulacağı ileri sürülmüştür.

1 Kasım 1928 günü Büyük Millet Meclisi, açış konuşmasında Mustafa Kemal, Latin esasından alınmış Türk alfabesi ile Türk milletinin yeni bir nur alemine gireceğini belirtmiştir. Hemen oluşturulan on beş kişilik özel komisyon on beş dakikada kanun tasarısı üzerindeki incelemesini bitirmiştir. Başbakan ve iki milletvekilinin konuşmasından sonra yasa aynı gün kabul edilmiştir. Yasa, oy birliği ile kabul edilmiş; 3 Kasım 1928 günü resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Toplumun, basını eski harflerle izleme imkanı olduğu sürece, yeni harfleri öğrenmeye isteksiz olabilir kaygısıyla 1928 Aralık başından itibaren gazete ve dergilerin yeni harflerle basılarak yayınlanması zorunlu hale getirilmiştir. Milli Eğitimde yeni yazıya geçmek için yoğun bir hazırlığa girişilmiştir. 26 Eylül 1928 günü Devlet dairelerinde Arapça ve Farsça yazılmış olan makam ve yer adlarının yeni dil ve harflere göre unvanların tespit edilmesi amacıyla bütün bakanlıklara bir genelge yayınlanarak, dil encümeni üyeleri söz konusu yer ve makam adlarını tespit ederek yerine yenilerini önermişlerdir. Yine 1928 Aralık sonu itibari ile bütün reklam, ilan, tabela isimleri yeni yazı ile değiştirilmiştir.

1929 yılına girerken Türkiye, dış görünümü ile bir Avrupa ülkesi durumuna gelmiş, yazı devrimi ile doğudan kopmuştur.

Harf devrimi diğer devrimlerle karşılaştırıldığında (şapka devrimi) basında usul ile ilgili birtakım yayınlar hariç tutulursa, herhangi bir muhalefet veya tepkiye rastlanmamıştır. Diyanet teşkilatının kurs açması bu konuda devletin işi ne kadar geniş tuttuğunu, hazırlıklarını iyi yaptığını gösterir. Ancak toplumda herhangi bir muhalefetin görülmemesi, devrim yanlılarınca, harf devriminin toplumsal talep ve ihtiyaçtan kaynaklandığı ve yaygın ifade ile, devrimin halka dayandığı şeklinde yorumlanmıştır.

Harf devrimi ile ilgili literatürde, dönemin okuryazar azlığı ve cehaletin sebebi olması nedeni ile, eski harflerin gelişmeye engel olduğu, buna karşılık yeni Latin alfabesinin daha kolay öğrenildiği, okuma yazmadaki kolaylığı, gelişmeye açık olduğu, dolayısıyla çağdaş uluslar seviyesine çıkmak için harf devriminin ne kadar gerekli ve fonksiyonel olduğu ısrarla vurgulanmaktadır.

Belli bir risk payı taşıyan bu “görüşlerin” her biri, ayrı ayrı tartışma konusu olmakla beraber, Ankara’da kurulan yeni devletin eski Osmanlı/İslam kültür ve geleneğinden farklı bir uygarlık dünyasına yönelmiş olduğunu, unutmamak gerekir. Bu bakımdan harf devriminin asıl amacının Osmanlı/İslam geleneklerinden kurtularak çağdaşlaşmayı hızlandırmak olduğu açıktır. Yine konu ile ilgili bütün literatürde harf devriminin bu amaca yönelik olduğu da açıkça ortaya konmaktadır.

Harf devrimine kadar yapılan devrimlerle, gerek idari ve siyasal yapıda (Halifelik, medreseler, Şer’i Hukuk) gerekse toplumsal yapıda (tekke ve zaviyeler) dinsel kurumlar yok edilmiştir. Harf devrimi ile toplumun sivil ve bireysel düzeyde de olsa geçmiş bin yıllık kültürü ile ilişkisinin kesilmesi söz konusudur. Böylece, yeni kültüre karşı eski kültürün engelleyici kültür kalıpları, ortadan kaldırılırken, yeni kültürün daha kolay yayılması, benimsenmesi amaçlanmıştır. Bunun ardından eski kültürün “dil”e yerleşmiş bir kısım unsurlarının düzenlenmesine sıra gelmiştir.

2.4.2. Dil Devrimi ve Dinde Reform

Osmanlı kültürü din eksenli, dine dayalı bir kültür olduğu için dili de büyük oranda, din dili olan Arapça’nın etkisinde idi. Bu durum, kültür ve uygarlığın, dinsel olduğu bütün toplumlarda söz konusudur. Din, toplumsal hayatı (gelenek-kültür) büyük oranda etkilediğinden bu gelenek içinde gelişen dilin de dini olması kaçınılmazdır. Bunun yanında dilin fikirleri ifade etmesinin yanı sıra, fikirlerin oluşmasında da bir program ve öncü fonksiyonu üstlendiği bilinmektedir. İnsan, gerek kendisiyle, gerek etrafındaki realiteyle (çevre-kültür, evren) girdiği ilişkide bilgi ve düşüncenin temel malzemesi, tanıma, anlama ve

ifade biçimindeki aracı dildir. Kültürün oluşunu, anlaşılması, aktarılması da dile bağlıdır. İnsanın sosyal olduğu kadar tarihsel bir varlık olması da dil sayesinde. İnsan,  evresi ile olan bütün ilişkilerinde dilin sembol ve simgeleştirme, sınıflandırma, anlamlandırma ve tanımlama fonksiyonundan yararlanır. İnsanlar/toplumlar kendilerini ve çevrelerini dil ile tanırlar, tanımlarlar ifade ederler.

Toplumun kültürel yapısını değiştirmeyi amaç edinen M. Kemal, dil ile kültür, dil ile ulusal duygu arasındaki ilişkinin farkındadır. Kültür değişmenin bir aracı,  ağdaş uygarlığın bir gereği ve ulusal kültürün de temel şartı olarak harf devriminden sonra dilde de bir "devrim" anlayışı içinde büyük değişiklikler yapılmıştır.

Medreselerin kapatılması ve orta  ğretimden Arapça ve Farsça derslerinin kaldırılması ile İslam kültürünün  ğitim hayatından, tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla toplumsal hayattan ilişiği kesilmiştir. Yine harf devrimi de İslam kültürünün toplumsal ve kültürel hayat ile ilişkiyi kesen çok yönlü bir kültür devrimi idi. Ancak, yerleşik mevcut dil ve kültürde, bir çok kelime kavram ve deyim bulunması, dinin de kültürle ilişkisi kesilmiş olmakla birlikte, halen toplumsal yapıda hakim olması, diğer bir çok devrim de etki kabiliyetini, yayılma gücünü azaltacaktır. "T rk  ibadet" faaliyetleri de göz önüne alınırsa, dildeki Arapça ve Farsça kavramları tasfiye etmek, Cumhuriyet devrimlerinin doğal bir devamı, bir uzantısı olarak alınabilir. Kaldı ki, diğer bir çok devrimlerde olduğu gibi, bu yeni ortaya atılan bir olay değil, çok yavaş ilemekle birlikte ortalama bir asır geçmişi olan bir düşünce ve harekettir.

12.07.1932 tarihinde İçişleri Bakanlığına verilen bir dilekçe ile Türk dilini tetkik amacıyla kurulan Türk Dilini Tetkik Cemiyeti (T.D.T.C.) Atatürk'ün himayelerinde çalışmalarına başlar. Kuruluş programında cemiyetin amacı  zet olarak, bilimsel tartışmalarda bulunmak suretiyle Türk dilini, kendi kaynaklarına ve gelişimine ve ihtiyaçlarına göre tespit etmek olarak ifade edilmiştir.

Zamanın tanınmış edebiyatçı ve yazarlarıyla da işbirliği içinde olan cemiyet, çalışmalarını Dolmabahçe Sarayı'nda Mustafa Kemal'in nezaretinde yürütmüştür. Kurultayın program ve tezleri önceden Mustafa Kemal'in tetkik ve onayına sunulmuştur. Kadın erkek her Türk vatandaşı ile birlikte, cemiyetin programında belirtilen amaçları konuşmak isteyen her yabancı dil uzmanına da açık olan kurultay 26 Eylül 1932'de Atatürk'ün başkanlığında toplanmıştır.

Konu ile ilgili bir kısım çalışmalarda, kanunla desteklenmemesine rağmen dil devrimi bir kısımda güneş dil teorisi adı altında anlatılan dil ile ilgili çalışmalar, cemiyetin kuruluş tüzüğünde de belirtildiği gibi, genel olarak T rk 'yi yabancı dillerin (Arapça-Farsça) etkisinden kurtarıp kendi öz zenginliğine ulaştırmayı amaç edinmiştir. Bunun yanında, dil

devrimi kültür devriminin bir gereği ve tamamlayıcı motivasyonu olarak açıkça ifade edilmemiş olsa da, Türk dil ve kültürünü Arapça ve Farsça kelimelerden, dolayısıyla İslam kültüründen arındırmak gibi hedefleri de vardır. Hatta, Cumhuriyetin kuruluş programındaki amaçları da birinci dereceden buna yönelik olduğu söylenebilir. Bunların yanında, aydın-halk yabancılaşmasına son vermek, Türkçe'nin halk arasında yayılmasına katkıda bulunmak gibi birtakım hedefleri olduğu da bilinmektedir.

Mustafa Kemal'in himayesinde devlet organları, Cumhuriyet Halk Partisi ve dönemin yazar ve edebiyatçılarının büyük kısmı tarafından bir kültür hareketi olarak yürütülen dil ile ilgili çalışmalar, tarih devrimi gibi bir kanun konusu yapılmamıştır. Dil ile ilgili bu çalışmalar, milliyetçilik adı altında yürütülürken, aynı ideoloji adına ve aynı milli hassasiyetten kaynaklanan gerekçelerle, eleştirel tavır ve yayınlara da rastlanmaktadır.

Cemal Kutay'a göre, gençlere verilen Arapça eğitim toplumsal yapıyı olumsuz yönde etkilemektedir. "Bugün Kuran kurslarında Arap papağanları olmak için yetiştirilen gençlerin sayısını düşünün. Eğer ibadet Türkçe olursa elbette okullarda Türkçe Kuran okutulacak ve ayrıca kurslara gerek kalmayacaktır."¹¹⁰ Uluslaşmada din ve dilin önemi yadsınamaz. Eğer bir ülke uluslaşmak, ulus-devlet olmak istiyorsa öncelikle kendi dilini özgürce konuşabilmeli, okuma yazması olmayan insanların bile namazda okunan duayı anlaması gerekir. Eğer bunlar gerçekleşmiyorsa o ülkenin ulus-devlet olduğu tartışmalıdır.

Baydur'a göre, milli bilincin oluşmasıyla birlikte uluslaşma hareketleri başlamıştır. "Osmanlıca adını verdiğimiz dilde, dil devriminden çok daha önceleri bir Türkçeleşme akımının oluştuğunu görüyoruz. Bu akım milli bilincin uyanmasıyla kuvvetleniyor."¹¹¹ Kemalizm de laikliğin asıl amacı Türk halkını softalardan gericiliğin adamlarından kurtarmaktır. "Türkler, Arapça bilmedikleri için yüzyıllar boyunca sözde hocaların geniş etkisi altında kalmışlardır."¹¹² "Toplumun büyük bir kısmı Arapça anlamadığı ve dini kesin olarak bilmediği için din görevlileri ayrıcalıklı, saygın, bilir kişiler haline geliyor, herkes onlara danışıyor, onların varsayımları ve hipotezleri ile Müslümanlık uydurmalarla doluyor."

¹¹³ Dil alanında Türkleştirme çabası bazı devlet dairelerinde hissedilir ölçüde İttihat ve Terakki döneminde yaşanmıştır. İttihat ve Terakki komitesinin sözcüsü Tanin Gazetesinde 1913 Nisanında bu konu üzerinde yazılan bir yazıda o günün koşulları hakkında bir fikir veriyor. Babanzade İsmail Hakkı Bey'in kaleminden şunlar okunuyor: "Türkiye Müslüman bir ülkedir, kendi dinsel dili olan Arapça için nasıl olurda bir tiksinti duyabilir? Arapça'ya olan düşmanlığın İslama karşı düşmanlıkla at başı gideceği anlaşılmış değil mi? Arapça'yı

¹¹⁰ Ali Kırca, Aynı eser, s.65

¹¹¹ Suat Yakup Baydur, Dil ve Kültür, 1999, İstanbul, s.9

¹¹² David Hotham, Aynı eser, s.45

¹¹³ Ali Kırca, Aynı eser, s.84

seviyoruz çünkü Kuran'ın ve peygamberin dilidir o. Arapça'yı seviyoruz, çünkü İslam uygarlığı bu dilden ayrılamaz durumdadır."¹¹⁴ Buna karşılık, "herkesin kendi ana dilinin dualarını, ayetlerini öğrenme hakkı vardır. Çünkü neye inandığını veya neye inanması gerektiğini anlaması gerekir."¹¹⁵ şeklinde karşıt görüşlerde bulunmaktadır.

Her dönemde olduğu gibi İttihat ve Terakki de kendi çelişkisini yaşamıştır. Bir taraftan çağdaşlaşma girişimlerini başlatırken diğer taraftan mevcut sistemi koruma çalışmaları içerisinde olmuştur. Bu çelişki Osmanlı imparatorluğunun sonunu hazırlayan nedenlerden birisi olmuştur. Bu çelişki Cumhuriyetin kurulmasıyla yapılan köklü yeniliklerle kendini hissettirmiştir. "Mustafa Kemal kendinden önceki ve sonraki kuşaklar gibi Türklüğün geçmiş uygarlıklarda yeri olmadığını ileri sürmekte Frenk edebiyatı ile birleşen tarih kitaplarını okuyarak ve Türkçe'nin bir bilim ve edebiyat dili olamayacağını inandırılarak yetişmiştir. Osmanlı tarihi, Osmanlı hanedanından önceki Türklüğe barbar gözü ile bakar. Türklüğe ancak Arap İslam dünyası içinde şahsiyetini kaybettiği kadar değer vermiştir."¹¹⁶ Atatürk'ün laiklik anlayışı ve uygulamaları bu çelişkiyi ortadan kaldırmak için ilk girişimlerdir. Ama, Atatürk'ün bu anlayışı bazı çevrelerce kullanılmak istenmiştir. Atatürk'ün laiklik anlayışı topluma dinsizlik olarak gösterilip kullanılmak istenmiştir. Atatürk'ün laikliği, marksçı dinsizlikle de karşılaştırılmıştır ama Kemalizm hiçbir zaman böyle bir yola girmemiştir. Hiçbir zaman dini ortadan kaldırmaya kalkışmamıştır.

Aslında İslamiyet'te ruhban sınıfı yoktur. Ama Türkiye'de ruhban benzeri bir sınıf türemiştir. Özellikle tutucu ve softa bir sınıf. Bunlar Kuran'dan okudukları parçalara büyümlü ve korkutucu bir anlam vererek özellikle kültürel düzeyi düşük vatandaşları dehşet ve korkuya salmışlardır. Mustafa Kemal, Türkler'in din sömürücülerinin ağlarından kurtarılacak olurlarsa uygarlaşabileceklerine inanmıştır. Bunu da hocaların gücünü yani Arapça bilme avantajını ellerinden alarak gerçekleştirmeyi ummuştur. Mustafa Kemal, Kuran'ı ustaca Türkçe'ye çevirtme girişimini "en büyük devrimci eylem" olarak nitelendirmiştir. "Mustafa Kemal, kendini seven baş yazarları öz Türkçe yazmaya davet etmiştir."¹¹⁷ O, vatandaşlarının kendi ana dilleriyle dua etmelerini istemiştir. Ezanı geleneksel Arapça okunuşundan Türkçe okunuşuna çevirmiş camilerde de Türkçe dua edilmesini istemiştir. Fakat öyle sert bir tepkiyle karşılaşmıştı ki en sonunda bu düşüncelerinden vazgeçip, yalnızca ezanın Türkçe okunmasıyla yetinmiştir. Atatürk, zamanın ünlü şairlerinden Mehmet Akif'e Kuran'ı her Türk'ün rahatça anlayabileceği güzel ve basit bir Türkçe'ye çevirmesini istemiştir. Fakat tutucu çevrelerin baskısı altında kalan şair bu görevi yerine getirmekten kaçınmıştır. Aslında

¹¹⁴ Robert Mantran, Aynı eser, s. 267

¹¹⁵ Ali Kırca, Aynı eser, s. 11

¹¹⁶ Falih Rıfkı Atay, Aynı eser, s. 467

¹¹⁷ Falih Rıfkı Atay, Aynı eser, s. 476

bu büyük bir dramdır. Çünkü Mehmet Akif bu işi en iyi biçimde yapabilecek bir kişidir. Daha sonra Kuran'ın Türkçe'ye gayri resmi birçok çevirileri olduysa da bunların hiçbiri Arapça'nın tarihten gelen etkisini yaratamamıştır. Mustafa Kemal, tek bir düşüncenin veya kültürün etkisi altında kalmadığını belirtmek için cesurca bir davranışla "Türkler'in tarihleri boyunca yalnız İslamiyet'i değil bütün inançlara saygılı olduklarını"¹¹⁸ ifade etmiştir.

Dil devrimi, günlük dilden Arapça ve Farsça kelimelerin büyük oranda atılmasını, dolayısıyla günlük hayattan (toplumsal yapı) İslam kültürünün yerleşik bir kısım kalıp ve sembollerinin unutulmasını sağladığı gibi, Latin-Avrupa kökenli kelimelerin dilimize girmesine de neden olmasının yanı sıra, edebiyatta da Türkçe kelimelerin büyük oranda artmasına katkısı olduğu şüphesizdir. Çağdaş uluslar seviyesine ulaşılmasını sağlayacak zengin bir dil ile, aydın-halk yabancılaşmasına son verecek ortak bir dilin oluşmasına aynı oranda katkısı olduğu konuları tartışılabilir. Ancak kesin olan bir şey var ki toplumsal yapının din ve kültürel kaynaklarla olan fonksiyonel ilişkisini büyük oranda olumsuz yönde etkilemiştir.

¹¹⁸ David Hotham, Aynı eser, s. 46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. DİNDE REFORM VE TÜRKÇE İBADET SORUNU

3.1. KURANIN TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ

3.1.1. İdeolojik Gerekçeler

Dinsel buyrukları yerine getirmekte kusur işlemekten çekinen bazı insanların öğrenmek istedikleri konular vardır. Kuran Arap harflerinden başka harflerle yazılabilir mi? Kuran, çevirilerinden okunduğu zaman Arapça okunmuş gibi sevap kabul edilebilir mi? Sanırım herkes bu konuları bilmek istemektedir. Bilindiği gibi, Türkler toplu halde İslamiyet'i ancak onuncu yüzyılda uzun ve kanlı savaşlardan sonra kabul etmişlerdir. Doğaldır ki, Kuran da onuncu yüzyıla kadar Türkçe'ye çevrilememiştir. Ama "Saman- oğullarından Nuhun oğlu birinci Mansurun iktidarı (961-976) zamanında Kuran'ın Farsça'ya çevrilmesi resmen ele alınmıştır."¹¹⁹ Maverünnahr bilginleri on dördüncü surenin dördüncü ayetine dayanarak Kuran'ın Arapça dan başka dillere çevrilmesinde sakınca olmadığı fetvasını vermişlerdir. Bundan seksen doksan yıl sonra Kaşkar'da Kuran Türkçe'ye çevrilmiştir.

Günümüze kadar gelen bu en eski Kuran çevirileri dört nüshadır. Birincisi, Z.V.Togan tarafından 1914 yılında Buhara yakınlarında bulunmuştur; şimdi Rusya Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsündedir. İkincisi ise, Türk İslam Eserleri Müzesinde bulunmaktadır. M.S. 1333'de Şirazlı Muhammet Bin El Haç Devlet Şah adlı biri tarafından yazılmış olup, Kuran'ın tek tek her sözcüğünün çevirisidir. Üçüncü çeviri İstanbul Millet Kitaplığında (Hekim Ali Paşa) 951 numarada kayıtlıdır. 1363 tarihini taşıyan bu çeviri dil bakımından daha yenidir. Ama imla bakımından on birinci yüzyıldaki çevirilere bağlı kalınmıştır. Dördüncü nüshanın Manchester Kitaplığında bulunduğu ve bundaki kimi sözcüklerin on birinci yüzyılda kullanılan Türkçe sözcükler olduğu Abdulkadir İnan tarafından açıklanmıştır.

"Kuran'ın dünyada modern anlamda ilk baskısı 1694 yılında Hamburg'ta yapılmıştır."¹²⁰ İslam Türk devletlerinde ve Osmanlı İmparatorluğunda yapılan çeviriler de basimevinin yokluğu nedeniyle yaygınlaşamamıştır. İslam ve Türk tarihinde Kuran'ın çevirisinden önce basılması sorunu yaşanmıştır.

Matbaa 1450 yıllarından itibaren Yahudi göçmenler, Ermeniler, Rumlar tarafından getirilmeye başlanmıştır. Şeyhülislam Türkçe kitap basılmasını izin vermediği için bu azınlıklar çeşitli dillerde kitap basmışlardır. "1516 yılında Avrupa'da Arapça harfler dökülerek Osmanlı alfabesiyle ilk eserler basılmıştır."¹²¹ Bunların bir kısmı daha sonra İstanbul'a getirilerek satılmıştır.

¹¹⁹ Bahriye Üçok, Atatürk'ün İzinde Bir Arpa Boyu, 1983, İstanbul, s.251

¹²⁰ Abdullah Manaz, Aynı eser, s. 195

¹²¹ Abdullah Manaz, Aynı eser, s. 195

Osmanlı devletinde Türkçe kitap basımına izin veren ilk fetva İbrahim Müteferrika, Yirmi Sekiz Çelebi Said Efendi ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın çalışmalarıyla 5 Temmuz 1727'de çıkarılabilmektedir. Fakat dini eserler basılmaması şartı konmuştur. Kuran'ın basılmasına 1871 yılında fetva verilmiştir. Bu tarihten yaklaşık iki asır önce Kuran birçok Avrupa ülkesinde basılmıştır. 1727'de ilk Türk basımevini açan İbrahim Müteferrika'ya verilen izinde bile, yalnız Kuran değil, dinsel içerikli kitaplar basmaması şartı konulmuştur. Aradan uzun yıllar geçtikten sonra din kitaplarının basımına 1803'te olanak sağlanmış, fakat Kuran üzerindeki yasak sürdürülmüştür. Bu nedenle "Türkiye'de ilk Kuran ancak 1874'te Arapça metniyle basılabilmektedir."¹²² Atatürk bu olumsuzluğun doğurduğu sonucu şöyle anlatmıştır: "Türkler dinlerinin ne olduğunu bilmiyorlar. Bunun için Kuran Türkçe olmalıdır. Türk, Kuran'ın arkasından koşuyor, fakat onun ne dediğini anlamıyor. Benim amacım arkasından koştuğu kitapta ne olduğunu Türk anlasın"¹²³

Zamanla yayılan, geniş ülkelere yerleşen Türk'ler, İran ve Arap topraklarında Fars ve Arap dillerinin etkisinde kalmışlardır. Bu da, Türk dilinin bazı bölgelerde ihmale uğraması sonucunu doğurmuştur. Arap ve Fars dilleri Türkçe'ye o kadar çok egemen olmuştur ki, bilim ve kültür Türkçe değil Arapça ve Farsça yazılmıştır. Giderek Türk'ler için ulusal dil olan Türkçe bırakılıp devletin resmi dili Farsça olmuştur. Bu değişimi Kuran'ın Türkçelerinde görebiliriz. Bugün devlet kitaplıklarında veya özel kişilerin ellerinde bulunan yazma Kuran çevrilerinin önemli bölümlerinin karşılaştırılmasından ortaya bir gerçek çıkmaktadır. O da tümünün kökeninin dayandığı tek bir nüsha oluşudur. Bu tek nüsha on birinci yüzyıldaki anonim çeviridir.

Arap'ın anlayabilmesi için yabancı bir dilde değil de Arapça indiren tanrı bir Türk'ün, bir Fransız'ın, bir Çinli'nin, bir Rus'un anlayabilmesi için Arapça öğrenmeyi zorunlu kılmış değildir kuşkusuz. Çünkü her koşulda kolaylaştırmayı öngördüğünü bildirmektedir.

Bu gün batı dünyası bu aşamaları çoktan geride bırakmıştır. "Kitab-ı Mukaddes'in Ahd-i Atik bölümü ibranicedir. Ahd-i Cedit bölümü ise aramcadır. Her iki bölüm önce Yunanca sonra da Latince'ye çevirilmiştir."¹²⁴ Batı Hristiyanları Latince bilmediklerinden dinsel yaşamlarını yüzyıllarca din adamlarının diktası altında sürdürmüşlerdir. On altıncı yüzyılda Luther ve Calvin'den sonra bu dikta çok kanlı bir şekilde sona ermiştir. Bugün kutsal kitab-ı Mukaddes (Kutsal Kitap) Katolik ülkelerde bile her ülkenin kendi ana dilinde okunmaktadır. Bizde de bu ihtiyaç duyulmuştur. Hem de Osmanlı Devletinde dinsel bilimlerin en yüksek düzeye ulaştığı bir dönemde namaz kılanlar namazda okunan kısa surelerin Türkçe'ye çevirilmelerini istemişlerdir. Halkın bu isteği, din bilginlerinden Mehmet

¹²² Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi III., 1996, Ankara, s. 52

¹²³ Şerafettin Turan, Aynı eser, s. 53

¹²⁴ Bahriye Üçok, Aynı eser, s.254

Niksari(Ölm. 1810)'ye ulaşmış o da ihlas suresini Türkçe'ye çevirmiştir. Görülüyor ki ister İslam'ın geldiği ilk yıllarda isterse son dönemlerde olsun din bilginleri katı ve tutucu görüşlerinde direnememişlerdir.

Kuranın Arapça'dan başka dillere çevrilerek okunması ve başka dillerin İslam'da ibadet dili olarak kullanılması din bilimciler arasında tartışma konusudur. Bu çalışmanın sınırları ve amacı bu türden ayrıntılı bir tartışmayı girilmesini gereksiz kılmaktadır. Ancak, başka dillerle ibadet yapılabileceği konusunda belirgin bir eğilimin varlığı da yadsınamaz. Sözgelimi, Hanefilik mezhebinin kurucusu İmam-ı Azam Ebu Hanife, "Şura suresinin 196. ve Ala suresinin 18. ayetlerine dayanarak namazda okunan sure ayetlerinin aynı anlamı veren herhangi bir dilde okunabilmesinin caiz olduğunu açıkça bildirmiştir."¹²⁵ 495 Hicri'de ölen Serahsi ise, Mebsut adlı yapıtında Ebu Hanife'nin namazda Kuran'ın Arapça'dan başka bir dilde okunmasını caiz gördüğünü söyleyerek, şöyle bir örnek vermiştir: "İranlılar, Selman'dan Fatiha suresini Farsça'ya çevirip kendilerine göndermesini istemiştir. Selman bu sureyi Farsça yazıp göndermiş, onlar da namazda Fatihayı Farsça olarak okumuşlardır."¹²⁶ Ebu Hanife bu gerçeklere dayanarak ibadetin başka dillere çevrilmiş ayetlerle yapılabileceği yargısına varmıştır.

Gerçek şu ki yüzyılların ötesinde doğal ve akılcı anlayışın giderek bazı din adamlarının Kuran'ın açık bildirilerine ters düşen bir yol izlemeleri Arap olmayan ulusların kaderinde tarihin yazdığı sayısız acı olaylara neden olmuştur.

3.1.2. Amaç ve Beklentiler

Türkçe namazı açıkça tartışmak hatta uygulamaya koymak için Cumhuriyet devrimini beklemek gerekmiştir. Hamdullah Suphi Tanrıöver'in 1923'te söylediği sözler:

- "Efendiler! Milliyetlerin doğmasında son derece yardımcı dokunmuş bir hareket vardır ki buna din ıslahatı ismini verirler. Bazı Alman yazarları çok haklı olarak "dini ıslahat hareketi, milliyet devrinin başlangıcıdır" diye iddia ederler. Reformasyon diye isimlendirilen bu hareket, Türklerin ne kadar dikkatini çekse de yeridir. Çünkü inanıyorum ki gereksiz derecede uzayan bir bunalım, bir karmaşadan sonra bizde dönüp dolaşıp bu reformasyon hareketini incelemeye ve ondan çıkabilecek derslerden faydalanmaya muhtaç olacağız, hatta mecbur kalacağız. Bu hareket içinde bizi en fazla ilgilendiren yönü, şüphesiz ana dilinin mabede girmesidir."¹²⁷

¹²⁵ Hilmi Bayur, Kuran Dili Üzerine Bir İnceleme, Belleten, xxii, S.88, s.601

¹²⁶ Bahriye Üçok, Aynı eser, s.256

¹²⁷ Dicare Cündioğlu, Türkçe İbadet I., 1999, İstanbul, s.46

Arap olmayan Müslümanların Arap dili ile indirilmiş olan Kuran'dan yararlanmaları ya doğrudan doğruya bu dili öğrenenler aracılığı ile ya da bunların yazdıkları kitaplar aracılığı ile olmuştur. Bütün Müslümanların Arapça'yı öğrenerek Kuran'dan doğrudan yararlanmaları mümkün olmadığına göre bu sonuç doğaldır. Kuran dilini konuşan herkesinde Kuran'a ait ince anlamları kavraması mümkün değildir.

Kuran'ın Türkçe'ye birçok defa tercüme edilmiş olduğu bilinmektedir. Eskiden bazı Kuran kitaplarının kenarlarında Türkçe tercümeleri de yazılı idi. Şimdiki uygulama bütün kitabın tercüme edilip, basılmasından ibarettir. Bu durumu, doğal olarak Kuran'ın Türkçe okunması ve hatta ibadetlerde Kuran'ın Türkçe'deki ifadesinin kullanılması takip edecektir.

Uygar ulusların tamamı bu yolda yürümüşler ve bu aşamalardan geçmişlerdir. Örneğin incilin tercüme edilmediği hiçbir dil yoktur. Hatta Türkçe'den başka dil bilmeyen Anadolu Türk Ortodoksları ibadetlerini Türkçe'ye tercüme edilmiş İncil ile yapmaktadırlar. Gerçekte bundan daha doğal bir şey olamaz. İnsanların inanca dayanarak ibadetlerini kendi dillerinde yapmamaları anlaşılacak bir şeydir. Kuran'ın Türkçe'ye tercüme edilmemiş olması ve ibadetlerin öz Türkçe yapılmaması cehalet ve taassup dönemlerinin göstergesidir.

Müslüman Türk'lerin tarihlerinde, halka temel din bilgileri vermek için bazı akaid, fıkıh ve ilmihal ile tefsirler kaleme alınmıştır. Kuran'a ait temel bilimsel olayları öğrenmek isteyenler ise, çeşitli İslami bilimleri Arapça olarak yazılmış kaynaklardan belli bir eğitim sistemi içinde okumuşlardır. Türk eğitim sistemi içinde asırlarca takip edilen bu yöntem batı bilim ve tekniğinin zorunlu olarak hayatımızı bütün yönleriyle etki altına alışına kadar devam etmiştir. Manası anlaşılmayan sözlerin bir fayda sağlayamayacağı, bu nedenle içerdiği bilgileri ve anlamlarını doğrudan doğruya anlayabilmek için Kuran'ın Türkçe'ye tercüme edilmesinin kaçınılmaz olduğu bir gerçektir. "Kuran'ın her milletin dilinde okunabileceği hakkındaki İmam-ı Azam Fetvasını hatırlatan Ali Suavi, hutbelerin Arapça okunmasıyla alay etmiştir." ¹²⁸

3.1.3. Cumhuriyet Öncesi Girişimlere Tepkiler ve Tartışmalar

Kuran'ın tercüme edilmesi gerektiği tezini savunanlara, çeşitli gerekçelerle karşı çıkan, hem okumuş çevrelerden hem de halk tabakasından taraftarları olan bir hareket vardır. "Yahya Afif Kuran'ı tercüme etmek mümkün değildir" ¹²⁹ demiştir. Yahya Afif'e göre, Kuran'ı tercüme etmek ona emsal yapmakla eş anlamlıdır. Ancak bu konuda uzmanlaşmış kimselerin Kuran'ı tercüme etmelerine izin verilebilir düşüncesiyle hareket etmektedir.

"Tercüme girişimlerde bulunanlardan hayırlı bir iş beklemek düşmandan dostluk beklemeye benzer". "Hayırlı bir tercüme yapmaya amaçları ve yetenekleri yeterli değildir".

¹²⁸ Falih Rıfki Atay, Aym eser, s.67

¹²⁹ Hafil Altuntaş, Kuranın Tercümesi Ve Tercüme ile Namaz Meselesi, 1998, Ankara, s.64

Bu ve buna benzer tepkiler muhafazakar çevreler tarafından dile getirilmiştir. Daha önce 1918 yıllarında Kuran'ın tercümesi etrafında ortaya atılan fikirler muhafazakar kesimin yoğun tepkileriyle karşılaşmıştır. Kuran'ın tercümesine karşı çıkanlar Kuran'a ait manaların ancak tefsir yoluyla açıklanabileceğini söylemişlerdir. Bu konudaki temel gerekçeleri de, tercümenin namazda veya namaz dışında aynen aslı olan Arapça yerine geçmesinin amaçlanmakta olduğu yönündeki kanaatleridir. Gerçekten de bu tercümeyi isteyenler arasında sadece manayı anlamak isteyenler olduğu gibi namazda, duada Arapça aslının yerine Türkçe'sinin okunması gereğine inananlar da vardır.

Cumhuriyetin kurulmasından sonra girilen devrim hareketlerinin bir gereği olarak gündeme getirilen Kuran'ın tercümesi ve Türkçeleştirilmesi çalışmaları ve bunun günlük hayatta uygulama girişimleri sürüp giderken bir yandan da alt yapı oluşturacak tarzda Kuran'ın tercüme edilmesi çalışmaları hız kazanmıştır. "Ubeydullah Afgani" ¹³⁰ Cuma hutbelerinin Türkçe olarak okunması gerektiğini dile getirmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası taraftarı olan Ubeydullah efendi Balkan savaşı (Ekim 1912-Eylül 1913)'nın devam ettiği Osmanlı ordusunun yenilgiye uğradığı yıllarda İttihat ve Terakki hükümetine ve orduya destek sağlamak amacıyla Ayasofya'da verdiği vaizlerinde: -"Geçenlerde siyasi gazetelerden birinde bütün Türkiye'de Arap dilinin öğrenilip yaygınlaştırılmasına önem verilmelidir ki, millet hiç olmazsa Cuma günleri okunan hutbeleri anlayabilsin" deniliyordu. Bu sözler kalın kafalılık eseridir. Hutbeyi anlamak için bütün Türk'lere Arapça öğretmektense, hutbeyi Türkçe okumak kadar kolay bir şey, düşünülebilir mi? Zaten İmam-ı Azam mezhebince Kuran hadis ve hutbeyi tercüme caizdir. "Peygamber yalnız Araplara gönderilmedi. Kuran'ın bütün dillere tercümesi farzdır. Her fert dinini Kuran'dan okursa imanı yükselir. Kötülükler azalır. Dinsizlik azalır." Görüldüğü gibi Ubeydullah efendi Cuma hutbelerinin Türkçe olarak okunmasını istemesinin yanında Ebu Hanife mezhebine göre, Kuran'ın tercüme edilebileceğini, Kuran'da asıl önemli olanın anlam olduğunu söyleyerek üstü kapalı bir şekilde namazda Kuran'ın tercüme ile okunabileceğini, hatta okunması gerektiğini söylemektedir. Yine o şöyle diyor "Cuma ve bayram hutbeleri Türkçe okunmalı, halka telkin edilmeli, siyasal işler din işlerine tercih edilip öne alınmalıdır.

Ubeydullah efendi bu görüşleriyle tepkilere neden olmuştur. Yahya Afif bir makalesinde; Kuran dilinin başka dillere tercüme edilemeyeceğini ifade ederek tercüme taraflarının bu görüşlerini Kuranla sünnete dayandırmalarının anlaşılmasız olduğunu

¹³⁰ Ubeydullah Efendi aslen Afganistan'lı olup, ülkesinde başladığı eğitimini Hindistan'ın Rampur şehrinde din ve felsefe alanında tamamladıktan sonra oradan, Mısır, Hicaz, İzmir'e geçmiş, oradan Edirne'ye gelmiş daha sonrada Lüleburgaz'ın Taşlı Köyüne yerleşmiştir. Burada tarım ve ticaretle uğraşırken Balkan Savaşı'nın çıkması üzerine ilerlemiş yaşına rağmen topladığı üç yüz kadar milisle çevre köylere saldıran Bulgar komitalarına karşı mücadele vermiş, sonra da göç etmek zorunda kalarak İstanbul'a gelmiş ve Ayasofya Camiinde ramazanda vaazler verip nasihatte bulunmuştur. Halil Altuntaş, Kuranın Tercümesi ve Tercüme ile Namaz Meselesi, 1998, Ankara, s.59

söylemekte ve şöyle devam etmektedir. “Bu fikirleri, bunları telkin edenlerden biri Ubeydullah efendi namında Afganlı bir serseriydi. Edirne ilinde bilmem hangi kasabaya yerleşmiş olan bu serseri bir tarihte İstanbul’a gelmiş ve önemli bir kuvvetin himayesinde Cami kürsülerinde bu zehirli fikirleri saf Müslümanlara telkine başlamıştır.”¹³¹ Yine Yahya Afif’e göre, Ubeydullah Efendi Kuran’ın Türkçe’ye çevrilmesine taraftardır. Çünkü Kuran Türkçe’ye tercüme edilince herkes okuyarak onda kötü bir amaç bulunmadığını anlayacak, dini sorunlar hocaların uydurmalarından ibaret olduğu ortaya çıkacak ve artık İslamiyet’e inanılmayacak zannediyorlar diyerek kendi görüşlerini kanıtlamaya çalışmaktadırlar.

Meşrutiyetten itibaren gündemden düşmeyen dinde yenilik konusunun, Cumhuriyetle birlikte dinin ulusallaşması ve anadilin mabede girmesi anlamına geldiği görülmektedir.

18 Temmuz 1923’te Ankara İstasyonundaki Cumhurbaşkanlığı kalem binasında milletvekilleri ve bakanlar arasında Teşkilat-ı Esasiye’nin yenileştirilmesi amacıyla görüşmeler yapılmaktadır. Görüşmelerin ikinci gününde Tevfik Rüştü Bey şöyle konuşmaktadır: “Ben düşüncelerimi meclis kürsüsünden özgürce haykırıyorum! Teşkilat-ı Esasiye’imizde dinimiz açıkça yazılmalıdır.”¹³² Kazım Karabekir, “Teşkilat-ı Esasiyemizde dinimizin İslam olduğu yazılıdır.” Tevfik Rüştü Bey “hangi kanaatini haykıracaksın?!” diye sorunca, Mahmut Esat Bozkurt, söz alıp sertçe cevap verir. “Evet Hristiyanlığı... Çünkü İslam gelişmeye engeldir! Bu dinle yürünmez ve kimse bize kıymet vermez!” Bu sözler üzerine tartışmalar başlar ve tartışmaya Fethi Okyar da katılarak şöyle der:

“Evet Karabekir, Türkler, İslam’ı kabul ettikten sonra geri kaldılar. Ve İslam kaldıkça bu halde kalmaya mahkumdurlar. Bunun için İslam kalmayacağız.” Karabekir’in, bu fikri şiddetle reddetmesi ile birlikte tartışmalar şiddetlenir. Bu durumu gören Mustafa Kemal toplantıya son verir. Üst düzeyde Cumhuriyet ilan edilmeden bu konuların tartışılması diğer devrimlere göre konunun önemini vurgulamaktadır. O günlerin toplumsal yapısı düşünüldüğünde kabul edilmesi oldukça zor düşüncelerdir. Özellikle Fethi Okyar’ın geri kalmışlığın nedenini İslam’a dayandırması zamanlama açısından oldukça erken düşüncelerdir.

14 Ağustos 1923’te eğitim politikasını belirleyecek bilimsel heyet onuruna Ankara Türk ocağında verilen bir çay toplantısında Mustafa Kemal “Kuran’ı Türkçe’ye tercüme ettirmek” konusunu ortaya atmıştır. Namazların Türkçe kılınmasına yönelik bu projenin neden olacağı zararlı sonuçları önlemek amacıyla Karabekir, Mustafa Kemal’e itiraz edince, tercümenin gerekliliği konusunda bir tartışma başlar. Karabekir bir “devlet başkanının din işlerini karıştırmasını doğru bulmadığını, bilimsel bir heyetin toplanarak Kuran’ın tercüme edilmesine karar verebileceğini”¹³³ söyler. Bu sözlerine karşılık “din adamlarına gerek

¹³¹ Halil Altuntaş, Aynı eser, s.60

¹³² Dücan Cündioğlu, Aynı eser, s.48

¹³³ Dücan Cündioğlu, Aynı eser, s.49

olmayıp, doğrudan doğruya tercüme ettirmenin daha yararlı olacağı” şeklinde bir fikir ortaya atılarak kendisine itiraz edilir. Karabekir, “devlet otoritesini yıpratacak böyle bir girişimden hayır gelmeyeceği” konusunda görüşler ifade edince, Mustafa Kemal hiddetlenir ve kendisine şöyle çıkışır:

–“ Evet Karabekir! Arapların boş sözlerini Türklere öğretmek için Kuran’ı Türkçe’ye tercüme ettireceğim. Ve böylece de okutacağım; ta ki budalalık edip de aldanmakta devam etmesinler.” Mustafa Kemal konuyu her fırsatta üst düzeyde gündeme alarak arkadaşlarının görüşlerini öğrenmektedir. Son sözü de kendisi söyleyerek asırlardır aldatılan halkın bilinçlenmesi için Kuran’ı tercüme ettirmek konusundaki kararlılığını göstermektedir.

Kazım Karabekir 24 Temmuz 1923 Lozan Anlaşmasını imzalayıp 10 Ağustosta ülkeye dönen İsmet İnönü’yle bir hafta sonra 16 Ağustos 1923’te görüşür. İnönü, İslam’ın gelişmeye engel teşkil ettiği ve Mustafa Kemal’in Balıkesir’de verdiği hutbe konularında farklı yaklaşımlar sergilediğine dikkat çekmektedir. Karabekir, Kuran’ın tercüme konusuna bu tehlikeli havanın Lozan’dan yeni geldiği görüşünün egemen olduğunu ifade ederek bu anlayışın batılı bir düşünce olduğu görüşündedir. Buna karşılık İsmet Paşa, Karabekir’e Müslüman olduklarından dolayı bugüne kadar İstiklalin kendilerine verilmediğini ve Müslüman kaldıkları sürece sömürge devletlerin özellikle İngilizlerin daima karşılarında olacaklarını hatta kazanılan özgürlüklerinde tehlikede olacağını söyler. Karabekir itiraz ederse de İnönü cevap vermez. Her fırsatta gündeme getirilen “Türkçe ibadet” konusu İsmet İnönü tarafından onaylanmaktadır. Karabekir, konuya karşı olmasına rağmen, bu düşüncelerin kaynağının batı olduğunu söyleyerek tepkisini dolaylı olarak ifade etmektedir.

Ancak üç gün sonra “19 Ağustos 1923’te Karabekir’in Keçiören’deki Köşkünde Mustafa Kemal’le eşi Latife Hanımında bulunduğu”¹³⁴ bir yemek sırasında bir tartışma çıkar. İnönü’nün teklif ettiği görüş kısaca şöyledir.

- “Hocaları toptan kaldırmadıkça hiçbir iş yapamayız. Bugünkü kuvvet ve prestijimizle bugün bu devrimi yapamazsak hiçbir zaman yapamayız.”¹³⁵

Karabekir’in yaklaşımlarında dikkati çeken husus tüm bu gelişmelerle Lozan Anlaşması arasında kurduğu ilişkidir. Nitekim İsmet İnönü’ye Türkçe ibadet düşüncesinin Lozan’dan yeni geldiği hakkında yaygın bir görüş olduğunu söylemesi ve İsmet Paşa’nın bu yaklaşıma pek sıcak bakmaması Cumhuriyet yönetiminin, daha ilk yıllardan itibaren bu çalışmalara başladığı yönünde ifadeler kullanması, olayın daha gerçekçi boyutudur. Nitekim, bu olayların peşinden 1924’te Kuran çevirilerinin yayınlanması ve ciddi eleştirilere uğraması sonucunda Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından, 1925 Şubatında, Kuran’ın tercümesi

¹³⁴ Uğur Mumcu, Kazım Karabekir Anlatıyor, 1994, Ankara, s.97

¹³⁵ Dücan Cündioğlu, Aynı eser, s.51

konusuna resmi bir kimlik kazandırılıp, bu arada hutbelerin Türkçe okunması için meclis başkanlığına önerge verilip, Türkçe hutbe örnekleri hazırlanmıştır.

3.1.4. İlk Uygulamalar ve Tepkiler

Kuran ayetleri Muhammet'e yirmi üç yıllık peygamberlik süresinde bölümler halinde bildirilmiştir. O, bunları insanlara bildiriyor, vahiy katipleri denilen kişilere yazdırıyormuş. Bu şekilde tamamlanıp altı binin üzerinde ayete ulaşmıştır. Bunlar Ebu Bekir zamanında bir araya getirilmiştir, Ömer döneminde bir kitap halinde toplanmış, Osmanlı zamanında kitap şeklinde çoğaltılarak İslam şehirlerine dağıtılmıştır. Zamanla el yazmaları yoluyla yayılmıştır.

Muhammet döneminde olaylara bağlı kalınarak özgünlüğü korunmaya çalışılmıştır. Daha sonraları uydurma hikayeler halk arasında yayılmaya başlamıştır. Özellikle "kıssacı" denilen bazı konuşmacılar bunlardan yararlanıyor ve kendi hayallerinden de bir çok şeyler ekleyerek halka anlatıyorlarmış. Böylece bu tür hikayelere alışan halk çoğu zaman ağlayarak dinliyormuş. Bu şekildeki çalışmaların sonucunda Kuran'ın aslından uzaklaşıp toplumu yönlendirdiği anlaşılmaktadır.

Bugün dünyada neredeyse Müslümanlıktaki mezhep sayısı kadar değişik Kuran çeşitlerinin olduğu gözlenmektedir. Osmanlı döneminde Kuran çevirisi yanında uzun süre Kuran tefsiri de yapılmamıştır. "1875 yılında tefsiri Züpdetü'l Ahtar, 1841 yılında Tefsir-i Ayıntabi ve 1865 yılında Tefsir-i Mevahip gibi eserler yine çoğunlukla hurafelerle doluydu."¹³⁶

Bu koşullar altında, Türk toplumunun bilimsel ve çağdaş bir Kuran çevrisine ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacı gerçek anlamda gören Mustafa Kemal olmuştur. Cumhuriyet döneminde ilk Kuran tefsiri Mehmet Vehbi Efendinin Hulasatu'l Beyan isimli eseridir. Hazırlığı daha önceki yıllarda yapılan eser 1924 yılında on beş cilt olarak basılmıştır. Ancak bu çalışma bilimsellikten uzak, eski olayların rivayetine dayanmaktadır. Türk tarihinde belki de en önemli tefsir çalışması Mustafa Kemal'in emriyle hazırlanan "hak dini Kuran dili" isimli çalışma olmuştur. Elmalılı Hamdi Yazır tarafından 1924 yılında alınan Meclis kararından sonra hazırlanmaya başlayan çalışma 1936 yılında basılarak eser haline getirilebilmiştir.

1924 Ramazanında Kuran çevirileri konusunda şiddetli tartışmalar yapılmıştır. Basında konu ile ilgili Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi'nin resmi söylemleri ve yaklaşımları yayınlanmıştır. Genel olarak yönetim, "Kuran'ın tercüme edilmesi gerektiğine inanmaktadır." Bunun için uzman bir heyet oluşturularak çalışmalara başlanmalıdır.

Hutbeler konusundaki yaklaşımlar ise, Arapça ezgiler ile değil, nesir olarak okunmalı, sonunda cemaate Türkçe tercümesinin söylenmesi yönündedir. Çünkü, hutbelerin

¹³⁶ Abdullah Manaz, Aynı eser, s.200

Türkçeleştirilmesi namazlardaki okumanın da Türkçeleştirilmesi konusunu gündeme getirmektedir. Yönetim bu esasa göre düzenlemeler yapmayı düşünmektedir.

Diyanet İşleri Başkanı tarafından ücretsiz basılarak Anadolu'nun birçok yerine dağıtılmıştır. Günümüzde de bilimsel tefsir olma özelliğini korumaktadır. Bu çalışmalardan sonra Cumhuriyet Döneminde birçok tefsir çalışması yapılmıştır. "Cumhuriyet döneminde harf devriminin gerçekleştirildiği 1928 yılına kadar ortalama olarak her yıl bir tercümenin yapıldığı görülmektedir."¹³⁷ Ömer Rıza Doğrul'un "Tanrı Buyruğu", Hasan Basri Çantay'ın "Kuranı Kerim ve Meali Hakim" ve Ömer Nasuhi Bilmen'in "Kuranı Kerim ve Meali Alisi" isimli eserler önemli çalışmalardır.

1924 Mayıs'ında Diyanet İşleri Başkanlığı Kuran ve hadislerin Türkçeleştirilmesine karşı değildir. Özellikle taraftardır. Yalnız tercüme işlerinin uzman kişilerce yapılması gerektiği görüşündedir. Yönetimin bu görüşüne basından şiddetli tepkiler gelmektedir. 1 Nisan 1925'te "Cemalettin Efendinin"¹³⁸ yazmış olduğu bir yazıda Türkiye Büyük Millet Meclisinin 21 Şubat 1925'te aldığı Kuran'ı Türkçe'ye tercüme ettirmek kararı nedeniyle Cemalettin Efendi namazlarında Türkçe okunabileceğini savunmakta ve kör bir geleneğe bağlanarak din ve dünyanın amacını, cahil kalmaktan değil de, bilimsizliğin, asırlardan beri devam etmesinin neden olduğunu düşünmektedir.

"-Arabın, Müslüman olmayanların ana dillerinde okuyacakları Kuran günah sayılmamaktadır. Türkçe okunup kılınan namazın kabul edilmeyeceğine dair Allah'tan bir yasak yok ve olamazdı. Allah isteseydi peygamberini bütün insanlığa göndermezdi."¹³⁹

İmam-ı Azam'ı kendisine örnek alan ve onun kendi döneminde taklide, hurafelere, ruhbanlığa karşı çıktığını sultanlara dahi boyun eğmediğini uzun uzun anlatan Cemalettin Efendi, sonunda İmam-ı Azam'ın fetvasına sığınmaktadır. İmam-ı Azam ilk olarak Allah ile kul arasına hiçbir şeyin ve hiç kimsenin girmemesi konusunda şöyle bir içtihatla bulunmuştur. "Arapça'sını söylemeye, okumaya gücü bulunsun bulunmasın herhangi bir kişi ana dilinde Kuran'ı, duasını okuyup namazını kılabilir. Müslüman olmayan bir kişiye Kuran öğretebilir, camiye ve mescide herkes gelebilir. Kuran, hutbe dinleyebilir. Bu konularda tartışma açmak günahdır."

Türkçe namaz nasıl kılınacak ilk adım nasıl atılacak? Cemalettin Efendi'ye göre "ilk adım Kuranın tercüme edilmesi ile ve bu tercümenin hiç kimsenin itiraz edemeyeceği Diyanet

¹³⁷ Halil Altuntaş, Kuranın Tercümesi ve Tercüme ile Namaz Meselesi, 1998, Ankara, s.66

¹³⁸ Mahmut Paşa Camii birinci imanı Midillili Bekir Hazım Efendinin ikiz oğullarından biri olan 1878'de Süleymaniyede doğan bu kişi hem babasından ders almış, hem de medreseye devam etmiş olmakla birlikte 1898 yılında İstanbul Darülfünunu İlahiyat Fakültesine kayıt olmuş ve yine o tarihte açılan sınavı pekiyi derece ile kazanarak dersi rütbesini kazanmıştır. Cemalettin Efendi, on iki sene Ayasofya Camiinde öğrencilere Arapça, Fıkıh, tefsir, hadis, mantık gibi dersler okutmuştur. Kendisi bu özelliklerinin yanı sıra dinde aydınlanmayı, Kuran ve hadis emirlerini yeni bir inanç ve eğitim sistemi ile karşılamayı istemiştir. Dücane Cündioğlu, Aynı eser, s.55

¹³⁹ Dücane Cündioğlu, Aynı eser, s.57

İşleri Başkanlığı bilimsel kurulu tarafından yapılmasıdır.” 1925 yılının sonlarında her ne kadar iyi bir Kuran tercümesi hazırlanamasa da Cemalettin Efendi daha fazla beklemeye tahammül göstermeyerek ve kendi yaptığı sure çevirilerini bir Cuma namazında okumayı deneyecektir.

Türkçe ibadet konusunda Cumhuriyet devrinin en cesaretli girişimlerinden biri olarak isimlendirilecek bu olayı yakından anlayalım. 1926 Ramazanının ilk cuması 19 Mart 1926 tarihinde Göztepe Camii’nin imamı Ayasofya imamlarından Mehmet Cemalettin Efendi hutbeyi Türkçe okuyarak ve sonra namazı da kendisinin hazırladığı Türkçe Kuran çevirileriyle (Fatiha, Asr ve İhlas surelerinin çevirileri ile) kıldıracaktı. Öyle ki Cemalettin Efendi namazı bitirirken “selam size ve Allah’ın iyilikleri size” demeyi ihmal etmeyecektir.

Bu beklenmedik olay karşısında şaşırان cemaat hemen Cemalettin Efendiyi İstanbul Müftülüğüne şikayet ederler. Ve zaman geçirmeden görevden alınmasını isterler. Hatta Cemalettin Efendi’nin babasına mektup yazarak “Allah’ın cezasına uğrayası oğlun bugün camimizde Cuma namazını Allah büyüktürle başlayarak duaları Türkçe okuyarak kıldırđ ve bize kan ağlattı. Söyleyin tekrar etmesin”¹⁴⁰ sözleriyle tepkilerini ifade etmişlerdir.

Şikayetler üzerine İstanbul Müftülüğü olay üzerine ne yapmaları gerektiği konusunda 20 Mart 1926 tarihinde Ankara’ya Diyanet İşleri Başkanlığına bir yazı gönderirler. Gelen cevap yazısı üzerine toplanan Diyanet İşleri Başkanlığı yönetimi 23 Mart 1926 tarihli 743 sayılı bir kararla Cemalettin Efendi’yi görevinden alırlar.

Cemalettin Efendi bu resmi kararla görevden alındığında basının hala olup bitenlerden haberi yoktur. Olaydan iki hafta sonra 6 Nisan 1926 tarihinde Vakit gazetesi bu olayı manşetlerine taşır: “Aydın bir hocamız Türkçe namaz kıldırđ, Allah büyük”

Dr. Abdullah Cevdet’e yazdığı mektupta “amacıma ulaşamazsam Türk oğlu Türk olurum diyen Cemalettin Efendi her ne kadar amacına ulaşamamış ise de, büyük devrim girişimleri teklif etmekten kendini alamamıştır. Bu nedenle camiye müziğin girmesinin gerektiği kanaatindeyim. “Nasıl ki Hristiyanlık içinde bir Protestanlık oluşmuş, Müslümanlık içinde de saf bir Müslümanlık gerektiği kanaatindeyim” diyerek görüşünü savunur.

11 Nisan 1926 tarihli Milliyet Gazetesi “Türkçe haram bir dil midir” başlıklı bir yazısında Cemalettin Efendi’den yana tavır koymuştur. “İstanbul Camilerinden birisinde Türk hocalarından birisi Türkçe namaz kılmış ve birçok Türk Müslümanları ona uymuşlardır. Türkçe’yi resmi dil olarak ilan etmiş, Türklüğü de devletin yapısı olarak kabul etmiş olan bir ülkede bunun kadar doğal bir olay olabilir mi?” Diyerek Türk dilini ve dininin gelişmesine yani devrimine hizmet etmiş olan bir din adamının görevinden alınıp cezalandırılması kabul edilebilecek bir sonuç değildir. Basında yapılan tartışmalarla 1926 Ramazanı sona ermiştir. 23

Mart tarihli kararı ile Cemalettin Efendi'yi görevinden alan Diyanet İşleri Başkanlığı ancak bunu 14 Nisanda açıklamıştır. "Göztepe Camii imamı Cemalettin Efendi'ye işten el çektirilmesini Diyanet İşleri Başkanlığının onayladığı anlaşılmıştır" cümlesiyle sona eren basındaki yazılar Türkçe namaz denemesinin başarıya ulaşamadığını ifade etmişlerdir.

"19 Mart 1926 tarihinde Cemalettin Efendi namaza Allah büyük şeklinde Türkçe tekbirle başlayıp Fatiha ve takip eden sureyi de Türkçe okuyarak namazı Türkçe kıldırmak istemiştir."¹⁴¹ Fakat cemaat camiye terk etmiştir. Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi Cemalettin Efendiyi iki hafta süreyle görevden uzaklaştırmıştır. Arkasından bir açıklama yaparak Türkçe namaz kılınamayacağını ayetlerin Arapça okunması gerektiğini belirtmiştir.

20 Haziran 1928 yılında Mustafa Kemal'in isteği üzerine Darülfünun öğretmeni İsmail Hakkı Baltacıoğlu tarafından ilahiyat fakültesi müderrisler meclisinde görüşülmek üzere bir yenilik çalışması hazırlanmıştır.¹⁴² Dini düzeltme bildirisi adı verilen bir rapor düzenlenmiştir."¹⁴³ Prof. Dr. Fuat Köprülü, Prof. Dr. İ.Hakkı Baltacıoğlu, Prof. Dr. İ.Hakkı İzmirli, Prof. Dr. Halil Halid, Prof. Dr. Halil Nimetullah, Prof. Dr. Mehmet Ali Ayni, Prof. Dr. Şerafettin Yaltkaya, Prof. Dr. Hüseyin Avni, Prof. Dr. Hilmi Ömer ve Prof. Dr. Yusuf Ziya tarafından sunulan rapora "bildiri" başlığı konmuştur. Büyük Türk devriminin dilde, ahlakta, hukukta, ekonomide ve sanatta yaptığı büyük dönüşümleri belirterek başlayan bildiride, toplumsal bir kurum olan dinin de bu gelişimin yolunu kovalamak zorunda olduğu vurgulanmıştır. Ancak dinde böyle bir reform olanağı bulunmasına karşın, olası tepkilere neden olmamak için bu düzeltmenin bilimsel yöntemlerle yapılması gerektiği de anımsatılmıştır. Rapor dört ana başlık altında toplanmıştır. Devrimlerin birbirini izlediği dönemlerde, din gibi toplumsal duyarlılığı fazla olan bir konuda yapılması düşünülen değişiklikler hassasiyet gerektirmektedir. "Türkçe ibadet" konusunda ki çalışma bilim adamlarına verilerek yapılacak değişikliğin sınırları çizilmiştir.

Tapınma biçiminde: İbadet yerleri temiz, tertipli, düzgün, oturabilecek biçimde sıralar, elbiselikler yapılmalı. İbadethanelerin klasik yapısından kurtulup, batıda kilise modellerinde görüldüğü gibi daha çağdaş ve modern bir yapıya kavuşmaları için yapılan ilk çalışmalardır.

Tapınma dilinde: Tapınmada kullanılan dil Türkçe olmalıdır. Ayetlerin, hutbelerin, duaların Türkçe biçimleri kabul edilmeli ve uygulanmalıdır. İbadet dilinin Türkçe olması gerektiği konusunda yapılan ilk akademik çalışmalardır.

Tapınmanın görünüşünde: Tapınmalar, güzel, coşturucu biçimde yapılmalı. İbadet yerlerinde dinsel müzik niteliğinde çağdaş ve enstrümantal müziğe kesinlikle gereksinim

¹⁴¹ Abdullah Manaz, Aynı eser, s. 214

¹⁴² Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi c.12, 1995, İstanbul, s.38

¹⁴³ Şerafettin Turan, Aynı eser, s.50

vardır. Tapınmaların monoton yapısından kurtulup enstrümantaller ve müzikle daha çağdaş ve modern bir ortam oluşturmak için yapılan çalışmalardır.

Tapınma ideolojisinde: Hutbelerin bugünkü biçimleri ve içerikleri yeterli değildir. Onlarda önemli olan bilimsel yada ekonomik düşünceler değil dinsel değerler ve felsefi içeriktir. Bu da yalnız tasavvuf ile sağlanamaz. Asıl önemli olan, Kuran'ın Türkçe'si ve Kuran'ın İslam dininin insancıl iç yüzünü gösteren bir felsefe araştırması yapmaktır. Raporu düzenleyenler bu zamana kadar yapılmamış olan böyle bir araştırmanın İlahiyat Fakültesinde yapılabileceğini belirtmişlerdir. Tapınma biçimleri ve ideolojilerini değiştirip, sosyal ve kültürel değerlerle destekleyerek, toplumsal gelişmeye katkı sağlaması yönünde çalışmaları kapsamaktadır. Gündeme alındığı halde müderrisler meclisinde görüşülmediği anlaşılan daha sonra basına da yansıyan İlahiyat Fakültesince yapılan bu çalışma Mustafa Kemal tarafından kabul edilmemiş ve komisyon dağılmıştır. "ibadet dili Türkçe olmalıdır. Ayetlerin, duaların, hutbelerin dili Türkçe kabul edilmeli ve uygulanmalıdır şeklinde yargılar içermektedir." ¹⁴⁴ Türkçe ibadet için uygun ortam ve koşulların oluşmadığı gerekçesiyle Mustafa Kemal çalışmalara son vererek daha uygun zamanı beklemeyi tercih etmiştir.

Söz konusu rapor ya da bildiri ile ilgili olarak çok değişik ve çelişkili yorumlar yapılmıştır. Kimileri onu hazırlayanları "mabetleri puthaneye, camileri konser salonuna çevirmek" istemekle suçlarken (Necip Fazıl Kısakürek gibi) bazıları da Atatürk'ün din adamlarının yeniden güçlenmesini istemediği için bu önemli önerileri uygulamaya koymadığını öne sürmektedir. (Dankwart Rustov, Uriel Heyd, Mete Tuncay). Hatta Kemalizmin bu görüşü ya da önerileri kabul etmediği (G. Jaeschke) kamuoyunun tepkisi nedeniyle uygulamayı bıraktığı, böylece de kendi yenilgisini hazırladığı (Şerif Mardin) öne sürülmektedir." ¹⁴⁵ Bütün bunlar olayların iç yüzünü ve Mustafa Kemal'in kişiliğini göz ardı ederek kuramsal olarak yapılmış yorumlardır.

Mustafa Kemal'in isteği üzerine hazırlanıp hazırlanmadığı bilinmeyen, ancak üyelere ikisinin, Babanzade Ahmet Naim ile Ferit Kani'nin imzalamaktan çekindikleri bildiri tam olarak uygulanamamıştır. Bunda varlığına son verilen Şeyhülislamlık makamı yerine, İlahiyat Fakültesinin geçirilmek istenmeyişinin de payı vardır. Ancak raporda uygulanabilir bazı öneriler yaşama geçirilmekten de çekinilmemiştir. Bunların başında da ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi gelmektedir.

1928 yılında Mustafa Kemal'in isteği üzerine Darülfünun öğretmeni İsmail Hakkı Baltacıoğlu tarafından, ilahiyat fakültesi meclisinde görüşülmek üzere bir çalışma hazırlanmıştır. Henüz böyle bir yeniliğe hazır olmayan öğretim görevlileri bu konuyu

¹⁴⁴ Şerafettin Turan, Aynı eser, s.51

¹⁴⁵ Şerafettin Turan, Aynı eser, s.51

görüşmemişler ve daha sonra da basına yansıyan bu çalışmada açıkça ifade edilmese de ibadet dilinin Türkçe olması gerektiği anlaşılmaktadır.

Basına yansdıktan sonra olumlu ve olumsuz büyük tepkiler alan bu konu, Mustafa Kemal tarafından henüz zamanın erken olduğu, halkın böyle bir yeniliğe hazır olmadığı düşünülecek lehte ve aleyhteki bütün yayınlar kısa süre içerisinde durdurulmuştur.

10 Nisan 1928’de “Teşkilatı Esasiye kanunun ikinci maddesinde yer alan devletin dini din-i İslam’dır fıkrası ile 26. maddedeki “ahkam-ı şer’iyyenin B.M.M. tarafından yürütüleceğini”¹⁴⁶ belirten cümle kaldırılmış, böylece devlet hukuken laik olmuştur. Daha sonraki yıllarda yapılacak olan devrimlerin yasal dayanağı hazırlanmıştır.

Türkçe ibadet konusunda çok farklı yaklaşımlarla karşılaşmaktadır. “Her gün beş vakit aynı şeyleri tekrar etmenin yetersiz kaldığı görülüyor. Ve Müslümanların içinde bulunduğu durum görüldükçe Müslümanlar ve İslam dünyası çok büyük bir çıkmaz içindedir. Bu çıkmazın pek çok sebepleri vardır. Namaza ayrılan vaktin aydınlanmaya veya kitap okumaya en azından Kuran okumaya, yani anlayarak Kuran okumaya ayrılması gerektiği düşünülebilir. Belki bunlar şu anda çok sivri fikirler ama geleceğin nesli bunları tartışıyor artık.”¹⁴⁷ Buna karşılık, “İslam birliğinin sağlanması için camilerde cemaatle ibadet Arapça orijinali ile aslı ile yapılmalıdır. Çünkü bir İranlı da gelir o imamın arkasında namaz kılar, bir Türkte gelir, bir Kürtte gelir, bir Arapta gelir. Ama orada imam Arapça okuduğu zaman herkes anlar ki bu Kuran’dır. Fakat Türkçe okuduğu zaman İranlı anlamaz, Kürt anlamaz, öbürü anlamaz, bu büyük bir bölünmeye neden olur”¹⁴⁸ gibi karşıt görüşlerle kendi tezini savunma anlayışı içerisinde olan kişiler de vardır.

“Mustafa Kemal 1930 Martında Alman tarih yazarı Emil Lupwig ile konuşmasında, Kuran’ın Türkçe’ye çevrilmesini istediğini söylemiştir.”¹⁴⁹ Hadis kaynakları arasında en sağlam kabul edilen Buhari’nin Sahih isimli eseridir. Mustafa Kemal Türk toplumunun İslamı daha iyi anlaması için hurafelerden uzak sağlam bir hadis kaynağına olan ihtiyacı görmüştür. Bu amaçla Ahmet Naim Efendi görevlendirilmiştir. Ve Buhari’nin hadis kaynağı Türkçe’ye tercüme edilmiştir. İlk üç ciltten sonra eserin tercümesi Kamil Miras tarafından tamamlanmıştır. 1932 yılında bastırılan bu eser Kuran tefsiri ile birlikte ücretsiz olarak dağıtılmıştır.

Mustafa Kemal’in emriyle 1932 yılından itibaren İstanbul camilerinin bir kısmında Kuran’ın önce Arapça’sı arkasından Türkçe’si okunmaya başlanmıştır. Cumhurbaşkanlığı Orkestrasının eski şefi olan Hafız Yaşar Okur bu uygulamayı ilk olarak İstanbul Yerebatan

¹⁴⁶ Süheyl Batum, Anayasa Hukukunun Temel Metinleri, 1999, İstanbul, s.5

¹⁴⁷ Ali Kırca, Türkçe İbadet, “Abdullah Manaz”, 1998, İstanbul, s.111

¹⁴⁸ Ali Kırca, Türkçe İbadet, “Süleyman Ateş”, 1998, İstanbul, s.123

¹⁴⁹ Şerafettin Turan, Aynı eser, s.52

Camii'nde gerçekleştirmiştir. Hafız Yaşar "Müşfik ve Rahim Olan Allah'ın ismiyle" diye besmele çektikten sonra Yasin Suresini önce Arapça, sonra da Türkçe olarak okumuştur. 29 Ocak'ta bu uygulama birçok camilerde tekrarlanarak, 3 Şubat 1932 tarihine rastlayan Kadir Gecesinde ise binlerce kişinin bulunduğu Ayasofya Camiinde Kuran ve ilahi okuma uygulaması yapılmıştır.

Sadettin Kaynak'ın hatıralarında;¹⁵⁰ "bir gün Dolmabahçe Sarayı'nı Büyük Muayede Salonunda saz takımı toplanmıştı. Kanunu Mustafa, Mısırlı İbrahim, Nobar, Hafız Kemal, Hafız Rıza, Hafız Fahri hep orada idik. Atatürk bir sınav yapmaya hazırlanmış görünüyordu. Elinde Said'in Türkçe Kuran tercümesi vardı. Evvela Hafız Kemal'e verdi, okuttu; fakat beğenmedi. Ver bana dedi, ben okuyacağım. Gerçekten okudu ama askere emir verir gibi bir ahenk ve tavırla okudu. Bunun kendisi de farkına vardı. Elhamı sıra ile dolaşmaya başladı. Hafızlara birer birer okutuyordu." Kaynak'ın hatıralarından, Mustafa Kemal'in içinde bulunduğu çağın teknolojik ve iletişim imkanlarının sınırlı olması nedeniyle topluma ulaşabileceği etkili ve kısa yolun din adamları olduğu gerçeği tespit edilmektedir.

"Solunda Hafız Kemal sağında ben vardım. Hepsi okuduktan sonra sıra bana geldi. Hiç unutmam Elhamı diğerlerine verdiği gibi önce tespit ettiği anlaşılan sayfanın alt kısmını göstererek -bu gösterdiğim ayeti okuyacaksın - diye vermişti. Baktım, Nisa suresinin 27. ayetini okumaya başladım.

"Annelerinizi, kızlarınızı, hemşehrilerinizi ve birader veya hemşehrilerinizin kızları, süt ninelerinizi, süt hemşehrilerinizi, kadınlarınızın, validelerinin nikahınız altındaki kadınların vesayetine verilmiş kızları nikaha almak size haramdır. Yalnız birlikte yatmadığınız kadınların kızlarını almakta hiçbir günah yoktur. Kendi oğullarınızın eşlerini ve iki hemşireyi nikah etmeyiniz. Lakin zorunluluk olmuşsa Allah affedicidir." Mustafa Kemal, özellikle kadın erkek ilişkilerine değinen Nisa Suresinin 27'nci Ayetini okutarak din adamlarının dikkatini o günün koşullarında tartışmanın ayıp sayıldığı konulara çekerek bir taraftan tabuları yıkmaya çalışmış, diğer taraftan da okunan Suredeki çelişkilere dikkat çekmeye çalışmıştır.

"Bu cümleyi okur okumaz Atatürk gürlledi. -Bu hezeyandır. Böyle şey olmaz- Haklı idi. Okurken bunda bir yanlışlık olduğunu ben de hissetmiş fakat kitaba göre harfî harfine okumak mecburiyetinde kalmıştır. Hemen ayağa kalktım. -Paşam, bu tercüme yanlıştır, dedim. -İspat et yanlış olduğunu - Kurandaki aslı "İki kız kardeşi cem etmek haramdır" şeklindedir. Belli idi ki, Atatürk bu tercümenin yanlışlığını sezmişti. Bunun üzerine, bu yanlışlığın nedeninin Kuran'ın aslından değil Fransızca tercümesinden geldiği anlaşıldı.

¹⁵⁰ Sadi Borak, Atatürk ve Din, 1962, İstanbul, s.71

Ertesi akşam yalnız beni çağırdı. Yanında İsmet Paşa'dan başka kimse yoktu. Beni yine ortalarına oturtular ve "dün akşam söylediklerini tekrar et" dediler. Yanlışlık olayını anlattım. Arkamı sıvazlayarak -aferin dediler. Gerçekten hafızmışsın. Meğer Kuran'ın aslı ile diğer kitapları inceleyerek karıştırmış. Yanlışlığı kendileri de tespit etmiş. -Bu tercümeyi bırakalım Mehmet Akif'in tercümesini alalım- diyordu." Yine Mustafa Kemal'in burada, devrimleri gerçekleştirmeden önce, düşünsel anlamda çalışmalar yaparak sonra bunu topluma yansıttığı gözlenmektedir. Bütün bunlarda yapılan devrimlerin bir sistematik yapı içerisinde geliştiğini göstermektedir.

Birçok çalışmalar yapılmasına rağmen Cumhuriyet Dönemine kadar gerçek anlamda bir Kuran tercümesi yapılmamıştır. Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasından sonra 20 Şubat 1925 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi bir karar almıştır. Karara göre Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı bir bilim kurulu oluşturulacak ve tahsis edilen yirmi bin lira ile dini eserleri özellikle de bir Kuran çevirisinin gerçekleşmesi sağlanacaktır. Bu çalışmadan bir yıl önce Cemil Sait'in Kuran çevirisi ile Hüseyin Kazım ve arkadaşlarının hazırladığı "Nuru'l Beyan" adındaki tercüme yeterli bulunmamıştır.

Nitekim dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi 1926 yılında "halkın anlayabileceği bir Türkçe ile Kuran'ın ve sağlam hadislerin çevrilmesinin gerekliliğini"¹⁵¹ vurgulamıştır. Bu yıl içinde yapılan Süleyman Tevfik'in tercümesi de yeterli bulunmamıştır. 1927 yılından sonra Kuran çevrilerinin sayısı artmıştır. Yine 1927 yılında yapılan İsmail Hakkı İzmir'linin tercümesi daha fazla beğenilmiş ve yaygınlaştı. 1928 yılında İstanbul Müftüsü Fehmi Efendi bilimsel bir Kuran tercümesi yapılacağını bildirmiştir.

Edebi bir dille Kuran çevirisi yapması için Mehmet Akif Ersoy'a görev verilmiştir. Mehmet Akif 1928 yılında Mısır'a gittiğinde bu konuda çalışmış fakat ölümünden altı ay önce yurda döndüğünde bu çeviriyi yanında getirmemiştir. Kuran çevirisinin Türkçe ibadette kullanılmak maksadıyla hazırlatıldığını düşünerek Mısır'da iken bu işten vazgeçtiği söylenmektedir. Birçok Kuran tercümelerinin bizzat inceleyen ve yetersiz bulan Mustafa Kemal iyi bir Kuran çevirisinin ancak Mehmet Akif gibi birisi tarafından yapılabileceğini inanmıştır. Ama beklentileri gerçekleşmemiştir.

3.1.5. İlk Tepkiler

Duaların Türkçe olarak okunması, toplumun bilinçlenmesi bakımından olumlu bir gelişmedir. Herkes okunanı anlıyor ve onun için etkisi o kadar da fazla olmaktadır. Türkçe olarak okunan ağıt güzelliği o feryat ve figanın kendi dilimizde söylenmesinden başka bir şey

¹⁵¹ Abdullah Manaz, Aynı eser, s.196

değildir. Hafız Yaşar Bey'in bir Paşa'nın cenaze töreninde Türkçe olarak okuduğu ağtın anlaşılması mümkün değildir. Hafız Yaşar Bey diyor ki:

"Büyük Türk ordusu büyük bir kahramanı toprağa veriyor. Yüce Türk milleti değerli bir evladını toprağa veriyor. Toprak! bu kıymeti içine almaktan hoşlanıyor musun? Bize dersin ki kıymetiniz bağrında, yeni kahraman çiçekleri açacaktır. Rahat oluruz, ve ancak gözlerimizin yaşı seni sular"¹⁵² Bunları söylemek dururken Arapça bir dua ile ifade etmekten ne anlaşılır? İşte Mustafa Kemal, Türk devrimlerinin doğal sonucu olarak gördüğü gelişme, sonuçta Türklerin tanrılarına karşı ibadetlerinde öz dillerini kullanmalarına karar verecektir. Bu çalışma hızla yürüyor ve Türkün din alanında dahi kendi öz diline ve kendi gerçek kimliğine sahip olmaya doğru gidiyor.

3.1.6. Ocak-Şubat 1932 Uygulaması

22.01.1932 tarihinde basında Ayasofya'daki Yerebatan Camisinde Türkçe Kuran okunacağı haberleri duyulmuştur. "Cumhurbaşkanlığı orkestrası şefi Hafız Yaşar Bey, Cuma namazından sonra Yerebatan Camiinde önce bir mevlit okuyacak sonra Yasin suresinin Arapçasını ve Türkçesini okuyacaktır."¹⁵³ Türkçe Kuran okunacağı haberi halk arasında büyük bir ilgi uyandırmıştır. Yerebatan Camisinin çok kalabalık olacağı ve halkın kendi öz ana dili ile okunacak Kuran'ı dinlemeye büyük ilgi gösterdiği gerçektir. Bu ilginin nedeni, yaklaşık on üç asırdır yapılan ibadetlerin halk tarafından anlaşılmadan yapıldığının göstergesidir.

Atatürk'ün emriyle Ocak 1932 yılından itibaren İstanbul Camilerinin bir kısmında Kuran'ın önce Arapça'sı arkasından da Türkçe'si okunmaya başlanmıştır. Türkçe ibadet konusunda gerçekleşmesi düşünülen devrimlerin toplum tarafından tepki ile karşılanmaması için öncelikle küçük ve bölgesel uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Toplumdan gelen yansımalarla göre, devrimlerin uygulama zamanına ve ortamına yön verilerek akılcı bir politika izlenmiştir.

Hafız Yaşar Okur Yasin Suresini önce Arapça sonra Türkçe olarak okumuştur. "Kuran Türkçe olarak ilk defa Hafız Yaşar Bey tarafından düzgün ve duygulu bir ifadeyle 22.01.1932 tarihinde Ayasofya'da Yerebatan Camiinde okunmuştur."¹⁵⁴ Basında çıkan haberler üzerine Yerebatan Camii halkın hücumuna uğramıştır. Sabahın erken saatlerinde saat onda cami dolmuştur. Küçük caminin içinde kadın ve erkek büyük bir kalabalık toplanmıştır. Avluda ve sokakta birçok insan pencerelere tırmanmış camiden gelecek sesleri duymaya çalışmaktadır. Halktaki bu merakın nedenlerinden biri de o günün koşullarında yapılan

¹⁵² Cumhuriyet, 21.01.1932

¹⁵³ Cumhuriyet, 22.01.1932

¹⁵⁴ Cumhuriyet, 23.01.1932

yönetim yanlısı yayınlar etkili olmuştur. Özellikle, Mustafa Kemal'in kurdurduğu Cumhuriyet Gazetesi bu konuda ki uygulamaları halka yaygın ve etkili olarak yansıtmıştır.

Saat yarımında Cuma namazı kılınmıştır, Cuma hutbesi Türkçe okunmuştur. Halk sıkışık bir halde Cuma namazını hemen hemen eğilmeden kılmıştır. Herkes önündekinin sırtına, ayağının arasına başını sıkıştırarak secde etmiştir. Küçük caminin çalışanı Hafız Emin Efendi halkın bu hareketini daha önceden düşündüğü için caminin müezzin mahveline kimseyi çıkarmamış ve olası bir kazayı önlemiştir. Cuma namazından sonra Hafız Yaşar Bey gelmiştir. Kalabalığın arasında sıkışıp kalan Yaşar Beyi camiye sokmak oldukça zor olmuştur. Herkes bağıryor: Hafız bey... Ayasofya'ya!... Ayasofya'ya... bu kadar halk burada nasıl dinleyecek!... Hafız Yaşar Bey mutlaka içeriye girmek istiyordu. Program gereği önce bu camide okuyacağını halka anlatmaya çalışmıştır. Hafız Yaşar bey camiye girdikten sonra arkasından şiddetli bir hücum başlamıştır. Dışarıda bekleyen birkaç yüz kişinin sıkıştması sonucu cami kapısı birden bire açılmıştır. Bu açılış anında camiye birkaç yüz kişi daha girmiştir. Bu anlatımlardan da görüldüğü gibi basın olayları halkın duyarlı olduğu bir konuda etkili bir şekilde yansıtarak konuya ilgi çekerken aynı zamanda adım adım devrimlerin gerçekleşmesini sağlamıştır.

Saat ikiye doğru İstanbul'da bulunan bazı milletvekilleri ve aydın çevrelere mensup bazı kimseler gelmişlerdir. Gaziantep milletvekili Kılıç Ali, Aydın Milletvekili Reşit Galip Bey zorlukla içeri girenler arasındadır. Katılımın ve ilginin yoğun olmasının nedenlerinden biri de toplumda önder olarak görülen kişilerin uygulamaların yapıldığı merkezlerde görülerek topluma mesaj vermeleridir.

Hafız Yaşar Beyle gelen bir arkadaşı diyor ki: Ey cemaat!... Hafız Yaşar Bey bu Cuma günü bu küçük camide okuyacaklar. Gelecek Cuma günü daha büyük bir camide okuyacaklar kusura bakmayınız. Uygulamanın küçük bir camiden başlatılması, gelebilecek olumsuz tepkilerin yansımalarını asgari düzeyde tutmaktır. Toplumdan gelen olumlu tepkilere duyulan güvenle uygulamaların daha yaygın alanlara ve büyük camilere taşındığı gözlenmektedir.

Hafız Yaşar Bey, elindeki yeşil kaplı kitabı açarak Kuran'ının tercümesinden yasin suresini okumaya başlamıştır.

Türkçe yasin: hafız Yaşar Bey besmelenin Türkçe tercümesini şöyle okumuştur.

“Seven ve acıyan Allah'ın ismi ile”

Halkta heyecanlı bir sessizlik vardır. Hafız Bey devam etmiştir.

“Yasin! Kuran hakkı için ant içerim. Ya Muhammet sen doğru yola sevk eden bir elçisin. Kuran sana kutsal ve acıyan Allah tarafından indirilmiştir.

Ta ki büyük babalarına ve atalarına bildirilene kadar, ve habersiz yaşayanları haberdar edeceksin.. İçlerinden çoğunluğu için karar verilmiştir. Onlar inanmayacaklardır. Boyunlarına

halka nal geçirdik; çenelerini sıkıyor; başlarını doğrultamayacaklardır. Önlerinde ve arkalarında birer engel vardır. Gözlerini örtü ile kapattık hiçbir şey görmüyorlar. Sen onlara duyursan da duyurmasan da inanmayacaklardır. Sen inananlara ve Allah'tan korkanlara bildir. Onların günahlarını bağışla. Hepsine müjdele. Biz isteklerini ve arzularını kaydediyoruz. Her şey açık olarak yazılıdır. Bir köy olayını onlara anlat. Önce onlara bir elçi gönderdik; "yalancı" dediler. Sonra tekrar elçiler gönderdik; bunlar biz elçileriz dediler. Onlar, tanrı size bir şey indirmede; siz yalancısınız cevabını aldılar. Elçiler bizim size gönderilmiş olduğumuzu biz biliyoruz. Biz size açıkça bildirmekle sorumluyuz dediler. Biz sizin için kuşların dilini uğursuz yaptık. Ve sizi taşa tutar; incitiriz. Cevabını aldılar. Peygamberler: "Size öğüt fayda etmiyor istek ve boş inançlarınız var" dediler.

Şehrin en uzak semtlerinden koşup gelen bir kişi onlara:

"Ya insanlar peygamberlere itaat ediniz" diye bağırdı. "Sizden hiçbir ücret almayanları takip ediniz. Doğru yolda gidiniz. Bizi yaratana ve kendisine geri döneceğimiz doğru yola niçin inanmayalım. Ondan başka tanrıya mı tapacağız. Ben inandım beni dinleyiniz" diyordu.

Hafız Yaşar Beyin buraya kadar okuduğu Kuran halkta derin bir etki yaratmıştır. Herkes yıllarca dinlediği halde anlamını bilmediği Kuranın en önemli ayetlerini anlıyor. Bu sırada not tutan gazete muhabirine bir hanım bağırtıyor:

"- Aman oğlum sen yazıyorsun sonra bana da ver... Olur mu?"

Herkes yaşlı kadının bu içten davranışı karşısında çok duygulanmıştır.

Hafız Yaşar Bey okumaya devam etmiştir.

"Bu insanlar aleyhine diğer insanlara gönderdiğimiz gibi gökten melek ordusu göndermedik. Onları yok etmek için Cebrail'in yardımı yeterli oldu. Yazık oğullarıma ki, hangi peygamber kendilerine gelse inanmadılar. Onlardan önce ne kadar insanı yok ettiğimizi görmüyorlardı. Onlar dünyaya geri dönmeyecekler. Huzurumuza çıkacaklar. Toprak onlara ibret olsun... Biz, o toprağı canlandırıp buğdayları çoğaltıyoruz. Orada hurma ve üzüm bahçeleri oluşturuyoruz. Onlara su kaynaklarını çıkarıyoruz ta ki elleriyle çalışarak zengin olsunlar.

Halk Kuranın bu ayetlerini dinlerken çok duygulanıyor. Cemaatten birisi yanındakine diyordu ki;

"-Ne kuvvetli ne büyük sözler. Biz bunları şimdiye kadar hiç bilmiyorduk..."

Arkadaşı cevap veriyor.

"-Sus dinleyelim..."

Hafız Yaşar Bey devam ediyor.

"Güneşin batması bir mucizedir. Dönen güneş, dünyayı yaratan Allah'ın bir lütfüdür. Biz ay için mesafe belirledik; bir haldeki eski bir hurma dalı şeklini alıyor... Güneşin aya

yetişmesi ve gecenin gündüzü geçmesi mümkün değildir. Her biri kendi eksenini etrafında dönerler.”

Cemaat bu ayetlerin manalarını anladıkça coşuyor. Allah Allah diyor. Bu genel atmosfer yaşanırken Hafız Yaşar Bey’de okumaya devam ediyor.

“İşte... Biz isteseydik hepsini boğardık. Onlar eğer kurtuldularsa bizim iyi niyetimizdendir.

Kendilerine: “Allah’ın sevgisine laik olmaları için dünya ve ahret cezalarından korkunuz” denildiği zaman önem vermiyorlar. Tanrının ayetlerinin tamamına itiraz ettiler. “Allah’ın verdiği yiyeceklerden fakirlere sadaka veriniz” denildiği zaman; “Allah’ın besleyebileceğini biz mi besleyeceğiz” dediler. Siz açıkça doğru yoldasınız.

Hafız Yaşar Bey surenin sonlarına gelmiştir, halkın çoğunluğu ağlamıştır. Özellikle kadınlar çok duygulanmıştır, çok heyecanlanmışlardır. Yasin suresi şunlarla son bulmuştur:

“İnsanlar huzurumuza çıkacaklardır. O gün hiç kimseye ceza verilmeyecektir. Herkes inandiğı ölçüde bir yaşam düzeyine sahip olacaktır. O gün inananlar çok mutlu olacaktır. Eşleri ile birlikte tahtları üzerinde dinleneceklerdir. Meyveler ve her istediklerini elde edeceklerdir. Tanrıdan kendilerine sevgi gelecektir”

“Ey suçlular!... O gün siz birbirinizden ayrılacaksınız. Ey insanlar... Ben size şeytana uymayınız. O sizin açıkça düşmanınızdır; bana inanınız. İşte doğru yol budur demedim mi? şeytan sizden birçoğunu sakat bıraktı. Anlamadınız mı?...”

Halkın heyecan ve gözyaşları devam ederken yasin suresinin son ayeti okunuyordu:

“Bütün evrenin hükümdarı olan ulu tanrıya teşekkürler... Hepiniz ona geri döneceksiniz!”

Hafız Yaşar Bey, bundan sonra Türkçe olarak düzgün bir dua okumuş, halk iten amin demiştir. Duanın sonu bir fatiha ile tamamlanmıştır. Halk arasında Yasin Suresinin mezarlıklarda, cenazelerde, ölüm anında acı çekilmemesi, hastalıklardan kurtulma, Tanrıdan yardım dilemek, kötülüklerden korunmak vb. birçok konularda fayda sağladığına inanılmaktadır. Halkta ki eğilimleri çok iyi değerlendiren yönetim özellikle Yasin Suresini tercih etmiştir. Türkçe ibadet konusuna ilgi ekekebilmek için halkın en fazla duyarlı olduğu konu belirlenerek uygulanmaya çalışılmıştır.

Halk camiden çıkarken birbirleriyle konuşmaktadırlar. Herkesin yüzünde bilmediği bir şeyi görüp işitip anlamaktan doğan bir mutluluk vardır. Her ramazan çeşitli camilerde sesini dinletmekle ünlü olan Hafız hanımlardan Hafıza Fehamet hanım gazete muhabirine şunları söylemiştir:

“- Yıllardır anlamını bilmeden Kuran okudum. Bu gün o kadar mutluyum ki... Ben de bundan sonra Türkçe Kuran okumaya çalışacağım.”

Yerebatan Camisinin görevlisi Hafız Emin Efendi:

“- Çok heyecan duydum. Kuranın kıymetli kimseler tarafından Türkçe’ye hakim bir şekilde tercüme edilerek halka okunması milletin asırlarca beklediği halde başaramadığı bir eserdir. Çok şükür bugünlere de...”

Türkçe Kuran dinlemek için Beykoz’dan gelen Pakize Hanım da şunları söylemiştir:

“- Anlamı bilerek yapılan ibadet kadar zevk veren bir şey yoktur. Biz kadınlar, erkeklerden fazla dindarız. Halbuki evlerimizde Arapça Kuran ve ara sıra açıklamasını da okuyoruz. Fakat böyle halk huzurunda okunan Türkçe Kuran’ın etkisi başka oluyor.” 29 Ocakta bu uygulama bir çok camilerde de tekrarlanmıştır. Halk içinden alınan bireysel tepkiler yapılan uygulamaların amacına ulaştığını göstermektedir. Yunus Nadi bundan sonraki uygulamalar için halkı yönlendirmeye devam etmiştir. 28 Ocak 1932 tarihli bir makalesinde şunları belirtiyordu: “Bütün bu hakikatlere istinaden kati bir cesaretle şunu söyleyeceğiz: Türklerde hakiki İslam dini bu dinin kendi öz dilimize uygulanmaya başladığı bugünlerden sonradır ki en makul ve en doğru şeklini almakta bulunuyor.”¹⁵⁵

3 Şubat 1932 tarihine rastlayan Kadir Gecesinde binlerce kişinin katıldığı “Ayasofya”¹⁵⁶ Camiinde Kuran ve ilahi okuma uygulaması yapılmıştır. Bu olay bütün İstanbul’da coşku ile karşılanmıştır. Yunus Nadi, Gazetesinde bu olayı şöyle anlatmaktadır: “Bu memleket Arap memleketi ve bu millet Arap milleti olmadığına göre bu manasız tapınma, sonsuza kadar böyle devam edip gidemezdi. Milli birlikten elbette toplumsal etkisi olan dinin er geç öz dilimizde okunması gerekirdi... Mevlitten sonra Hafız Yaşar Bey Türkçe Kuran’a başlamıştır. Tebareke suresini okumuş. Müteakiben Hafız Rıza, Hafız Seyit, Hafız Kemal, Burhan, Fethi, Turan Beyler ile otuz kadar hafız çeşitli makamlardan Türkçe Kuran okumuşlardır. Her sureden sonra Türkçe tekbir alınmıştır.”¹⁵⁷ Bu dönemde Yunus Nadi bu konu üzerine birçok yazılar yazmış uygulamayı desteklemiştir.

3.1.7. Tepkiler

Mustafa Kemal Atatürk Kuranın Türkçe’sini okuyarak ruhunun anlaşılması ve belki de gelecekte bu Türkçe Kuran alışkanlığını namazda da devam ettirilmesini düşünmüştür. Onun bu çabaları Mısır’da bile tartışmalara neden olmuştur. “Şeyh Muhammet El-Guneymi Et-

¹⁵⁵ Cumhuriyet, 28.01.1932

¹⁵⁶ 24 Ekim 1934 tarihli bir bakanlar kurulu kararı ile bir anıt müzeye çevrilmişti. Balkan savaşı sırasında Bulgarların İstanbul’a girdikten sonra Ayasofya’nın kubbesine bir put (İkon) asarak kiliseye çevirecekleri söylentileri yayılmıştı. Hatta komşu Hristiyan hükümet başkanlarının da ilk törende bulunmak için çağırılacakları söyleniyordu. Bu söylentileri duyduğunda çok üzüldüğünü ve Ayasofya’yı söz konusu ayin sırasında tahrip etmeyi bile önerdiğini söyleyen İbrahim Temo burasının müzeye çevrilmesini şöyle değerlendirmişti. “Cumhuriyet İdaresi bu eski çıbanın bir gün delinip Türk –Rum milleti arasında, özellikle taassup sonucu Avrupalıların bir müdahalesine meydan vermemek düşüncesine dayanarak bu eski tapınağı müzeye çevirme uygarlığını göstermiştir.” Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi III., 1996, Ankara, s.54

¹⁵⁷ Cumhuriyet, 04.02.1932

Taftazani, hilafetin kaldırılmasından sonra bu hareketlerin bir dinsizlik olduğunu söylerken rasyonalist bir İslam düşünürü olan Ferid Vecdi, “Türkçeleştirme faaliyetleriyle Türkiye’de gerçek bir din anlayışının kuvvetleneceğini”¹⁵⁸ belirtmiştir.

3.2. EZANIN TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ

3.2.1. İdeolojik Gerekçeler

Bildirmek, duyurmak, çağrıda bulunmak, ilan etmek anlamına gelen ezan kelimesi farz namazlarının vaktinin geldiğini açıkça belirlenen sözlerle ve özel şekilde Müslümanlara duyurmayı ifade eder. Ezan okuyan kişiye müezzin denir. Ezan okunan yere miza ne (minare) denir. Namaz Mekke döneminde farz kılındığı halde peygamberin Medine’ye gidişine kadar namaz vakitlerini bildirmek için bir yöntem düşünülmemiştir. Medine döneminde ise Müslümanlar ilk zamanlar bir araya toplanıp namaz vakitlerini gözetirlermiş. Bir süre namaz vakitlerinde sokaklarda “namaza, namaza” diye çağrı yapıldıysa da bunun yeterli olmaması sonucu namaz vakitlerinin geldiğini topluma haber vermek için bir işarete ihtiyaç duyulmuştur. Bunun için Hristiyanlarca kullanılan çana benzer vurularak ses çıkarılan tahta parçası çalınması boru öttürülmesi ateş yakılması veya bayrak dikilmesi şeklinde çeşitli fikirler ortaya atıldıysa da diğer dinlerden farklı olması için ezan üzerinde karar verilmiştir.

İlk ezan 622 yılında bir evin duvarına çıkılarak okunmuştur. Daha sonraları ezan okumak için kültürel ve toplumsal yapılara göre özel yerler yapılmıştır. Peygamber ve ilk iki halifesi zamanında Cuma günleri sadece iç ezan okunmuştur. Osman döneminden itibaren Cuma namazı için halkın namaz vaktinden önce uyarılması amacıyla dışarıda da ezan okunmaya başlanmıştır. İslam dininin ilk oluşum ve yayılma dönemlerinde teknolojik yetersizlikler nedeniyle en etkili iletişim yöntemlerinden sesli iletişim tercih edilmiştir. Bunu da daha etkili kılabilmek için iç mekandan çıkartılıp dışarıya yüksek bir yerde okunması sağlanmıştır.

“İslam’ın amacı ve Müslüman varlığının sembolü olarak kabul edilen ezanı terk etmek konusunda görüş birliği içinde bulunan Müslüman bir şehir veya bölge halkına karşı başka bir çözüm şekli bulunamadığı takdirde savaş açılmasının gerektiğine dair ittifak halinde olan İslam hukukçuları ezanın dini hükmü konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.”¹⁵⁹ İslam’ın doğuş ve gelişim sürecinde birçok mezhepler, tarikatlar, farklı görüşler oluşmuştur. Bu farklılıklar ezanın uygulanması ve içeriği konusunda da farklılıklar yaratmıştır. Her Müslüman toplum kendi kültürel anlayışına göre bir iletişim aracı olan ezan şekli oluşturmuştur. Anlam bakımından ezan, hem namaz, hem de İslam için bir çağrıdır. Yani ezan

¹⁵⁸ Abdullah Manaz, Aynı eser, s. 217

¹⁵⁹ Türkiye Divanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c 12, 1995 İstanbul, s. 37

aracılığıyla insanlar bir taraftan namaza çağrılırken, diğer taraftan İslam kültürünün yayılma ve gelişme aracı olmuştur.

Dünyanın güneş karşısında konumu ve kendi eksenini etrafında dönüşü ile namaz vakitleri oluşmaktadır. Müslüman bir toplumda günde beş defa kesintisiz okunan ezan, günün her anında mesajını iletir. Bu da iletişim imkanlarının sınırlı olduğu toplumlarda bir düşünce ve görüşü yaymak için en etkili propaganda aracıdır. Ezanın duyulmadığı uzak bir mesafede veya yerleşim merkezleri dışında bulunan kişiler de ezan okurlar. “Ezan, Müslümanların “ilahi parolası”dır. Dünyanın her yerindeki Müslümanları namaz vaktinde, bu ilahi davet, bir araya toplar ve ayrı ayrı dillerdeki insanları bu “ilahi ses” birleştirip kaynaştırır.”¹⁶⁰ Bu ve buna benzer görüşler ezanın sadece namaza çağrı aracı olmadığını aynı zamanda bir propaganda aracı olduğunu göstermektedir.

Müezzinin sesinin gür ve güzel olması, ezanı ayakta ve yüksek bir yere çıkararak, dinleyenlerin tekrarına imkan verecek şekilde yavaş okuması, sesin daha güçlü çıkmasına yardımcı olacağı için daha geniş bir topluluğa ulaşma imkanı sağlayacaktır. Ezanı işiten her Müslüman’ın müezzinin sözlerini ondan sonra tekrar etmek zorunda oluşu bu kültürün daha da beyinlerde şekillenmesine yardımcı olmuştur. İnsanların toplu halde bulunduğu cenaze namazı ile bayram, teravih, yağmur duası namazında ezan okunmaması bu düşünceyi destekleyen bir kanıttır. Bu aracı sürekli ve etkili kılabilmek için; “ezan Arapça aslıyla ve akli dengesi yerinde, ahlakı düzgün olan bir kimse tarafından okunması gerekir,”¹⁶¹ gibi bir takım yargılarla bu anlayış pekiştirilmeye çalışılmıştır. Ezan, namaz vaktinde okunmalıdır. Vaktinden önce okunursa yenilenmesi gerekir. Ayrıca ezan Arapça sözleri ve bilinen şekliyle okunmalıdır. Hanefi ve Hanbeliler’e göre ezanın Arapça’dan başka bir dilde okunması caiz değildir. Şafi mezhebine göre ise Arapça bilmeyen yabancıların ezanı asıl şekliyle okuyabilen birinin bulunamaması halinde kendi dillerinde ezan okumaları mümkündür.

3.2.2. Amaç ve Beklentiler

Ezanın Türkçeleştirilmesi, Osmanlı devletinin zayıflama ve son dönemlerinde özellikle ikinci meşrutiyeti takip eden yıllarda Türkçülük akımının ve buna bağlı olarak dilde sadeleştirme düşüncelerinin ortaya çıkmasından sonra, ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi doğrultusunda görüşler ileri sürülmeye başlanmıştır. Bu görüşler arasında özellikle ezanın Türkçeleştirilmesi önemli tartışmalara yol açmıştır. “Ezanın Türkçeleştirilmesi fikri ilk defa Ziya Gökalp tarafından 1918’de ortaya atılmıştır.”¹⁶² Ziya Gökalp, değişik zamanlarda yazdığı şiirlerinde ve kitaplarında ezanın Türkçe okunması gerektiği konusunu işlemiştir.

¹⁶⁰ Türk Ansiklopedisi c.3, İstanbul 1985, s.870

¹⁶¹ Türk Ansiklopedisi c.3, İstanbul 1985, s.870

¹⁶² Türkiye Divanet Vakfı İslam Ansiklopedisi c.12, 1995, İstanbul, s.38

1918'de Yeni Hayat isimli kitabında yer alan Vatan şiirinde, "Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur / Köylü anlar manasını namazdaki duanın / Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kuran okunur / Küçük büyük herkes bilir emirlerini Tanrının / Ey Türk oğlu işte orasıdır senin vatanın" diyerek Türk vatanında ezanın ve Kuran'ın Türkçe okunması gerektiğini açık bir şekilde ifade etmiştir. Ayrıca bu görüşünü yazdığı değişik eserlerinde de yansıtmıştır.

Gökalp'in Türkçülük yönündeki düşünceleri çerçevesinde ezan, Kuran, namaz da dahil olmak üzere ibadet dilinin Türkçeleştirilmesiyle ilgili görüşleri Cumhuriyet döneminde de hararetle benimsenmiştir. "Mustafa Kemal dönemindeki Türkçe Kuran ve ibadet uygulamaları konusunda geniş kapsamlı, dini reform taslakları sunulmuştur."¹⁶³

Atatürk'ün dinde reform yapan bir Luther olmak istemediği kesindir. Onun önem verdiği ve sık sık yinelediği, dini hurafelerden arındırmak, vicdanlarda yer tutan bireysel bir alana indirgemek, bağnazlığı önlemek ve dinin ya da din adına hareket edenlerin devlet yönetimini toplumsal yaşamı, siyaseti yönlendirmesini önlemektir. Öyle ki, 1923 Ocak ayında Konya Türk ocağındaki konuşmasında dini siyasete araç edenlere karşı gerektiğinde tek başına savaşacağını açıklamıştır.

3.2.3. Tepkiler ve Tartışmalar

Türkçe ezan uygulaması gerek bireysel gerekse toplumsal bir çok tepkiler almıştır. Özellikle uygulamanın yasal yaptırımlarla desteklenmesi tepkinin boyutunu genişletmiştir.

"Arapça ezan okuyanlar hakkında ceza kanununda hapis cezası bulunması ne vicdan hürriyetiyle, ne demokrasiyle ne de laiklikle bağdaşır."¹⁶⁴ Eşref Edip'e göre, zorbaların diğer özgürlüklerde olduğu gibi laiklik kisvesi altında dine karşı baskıları devam ettiği müddetçe kimse bu konuda söz söylemeye eleştiri yapmaya cesaret edemiyordu. Kanuni mücadelelerle memleketimizde gerçek demokrasi uygulamaları başlayınca, din üzerindeki bu baskı da şiddetini kaybetmeye başladı. Artık laiklik kisvesi altında senelerdir dine karşı uygun görülen ve demokrasi ilkelinin hiçbirine uymayan haksız uygulamaların kaldırılması gerektiği konusunu konuşabilmek zamanı geldi. Bununla beraber ezan konusunun da konuşulmasının uygun görmek gerekir. Bu ve buna benzer tepkiler devam etmiştir.

Devrim hastalığına tutulanlar hüküm yürüttükleri Mutlakiyet devrinde, diğer özgürlüklere uyguladıkları baskılar gibi vicdan özgürlüğüne de el atmışlar, camilerde Kuran öğrenen öğrenciler suçlu ilan edilirken minarelerde Arapça ezan okunmasını da yasaklayarak müezzinleri acele ve yanlış olarak tercüme ettirdikleri Türkçe ezanı okumaya zorlamışlardır. Mahkemelerin verdikleri cezaları Temyiz Mahkemesi, kanunsuz olduğundan bozunca Adalet

¹⁶³ Abdullah Manaz, Aynı eser, s. 216

¹⁶⁴ Ducane Cündioğlu, Türkçe İbadet, "Ezan Meselesi", Eşref Edip, 1999, İstanbul, s. 312

Bakanlığı bu konu ile ilgili bir kanun maddesine ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir. Bunun üzerine ceza kanunun 526. maddesine şu fıkra ilave olunmuştur.

“Arapça ezan ve kamet okuyanlar üç ay kadar hafif hapis veya on liradan iki yüz liraya kadar hafif para cezası ile cezalandırılır.”¹⁶⁵ Hükümetin zayıf olduğu dönemlerde yapılan işlerin konulan hükümleri kanunun maddesinin de demokrasiyle, laiklikle, vicdan özgürlüğüyle uyuşup uyuşmadığı noktası üzerinde durmak uygun olur. Eşref Edip’e göre, “Laiklik hakkında taraflı uygulamalara artık son vermek, bunu tam hukuki anlamda anlamak ve uygulamak kelimeleri gerçek anlamlarından uzaklaştırıp tahrip etmemek gerekir. Hükümet laik ise din işlerine hiç karışmamalı ne yanında ne de karşısında. Eğer karışacaksa laik olmadığını itiraf etmeli. Bu taktirde dini koruyacak mı yoksa ona karşı cephe mi alacak açıkça rengini belli etmeli. Ona göre millet hükümetin gerçek rengini anlamış olsun”.¹⁶⁶

Eşref Edip’in Laikliğe karşı yaklaşımlarına göre, “şimdi durumlar çok karışıktır, belirsizdir. Gerçek hukuk ve yönetim uygulamaları adaletli değildir. Hükümet bir taraftan laik olduğunu iddia ediyor. Diğer taraftan da din işlerine karışıyor. Mesela bu ezan konusundaki müdahalesi o kadar yersizdir ki dünyanın hiçbir yerinde hiçbir hukukçu yoktur ki bunu anlayabilsin. Laik bir devlet tamamıyla bir din işi olan milletin ezan okumasına ne karışır? “Alla hu Ekber” demeyeceksin “Tanrı Uludur” diyeceksin. Eğer minarede, veya camide namaza başlarken Allahu Ekber diyecek olursan hapishaneye boylayacaksın. Laiklik böyle mi olur? Vicdan özgürlüğü bu mudur? Demokrasi buna mı derler?”¹⁶⁷

Demokrat parti, değiştirilmesi gereken antidemokratik kanunlardan diğer özgürlükler üzerindeki baskılardan bahsederken vicdan özgürlüğü üzerindeki baskıdan, bu kanundan niçin bahsetmiyor? Yoksa o da bu kanunu halk partisi gibi antidemokratik mi buluyor? Görülüyor ki birçok konuda dine karşı tarafsız bir durum yoktur. Kim dinin gelişmesine yönelik bir konudan bahsedecek olursa hemen “dini siyasete alet ediyorsun” diye eleştiriliyor. Ama dine karşı en acımasız uygulamalarda bulunanlara karşı “dinsizliği siyasete alet ediyorsun”denilmiyor. Vicdan özgürlüğü laiklik demokrasi bu mu?

Bu görüşlere karşılık, Falih Rıfkı Atay şu yaklaşımları ifade etmiştir: “laik geçinen bir devlet ezanın Arapça ve Türkçe okunmasına karışmazmış. Atatürk’ün de bu kanunla bir ilgisi yokmuş. Bu kanun kaldırılmalıymış. Türkçe ezan bir din değil bir kültür işidir. Atatürk ve onunla bir düşünen devrimciler, uluslaşma ve batılılaşma hareketinin ilk başarı şartını dilde ve düşüncede Türk milletini Arap kültüründen uzaklaştırmada aramışlardır. Latin yazısını almak, dili ulusallaştırmak neyse ezanı Türkçeleştirmek te odur. Laik devlet dine karışmaz doğrudur. Fakat devrim, camileri kapatmamıştır. Kürsülerde hutbe, minarelerde ezan okumayı ve

¹⁶⁵ Bu yasa Refik Saydam zamanında 2 Haziran 1941’de yürürlüğe girmiştir.

¹⁶⁶ Dücane Cündioğlu, Türkçe İbadet, “Ezan Meselesi”, Eşref Edip, 1999, İstanbul, s. 312

¹⁶⁷ Dücane Cündioğlu, Türkçe İbadet, “Ezan Meselesi”, Eşref Edip, 1999, İstanbul, s. 314

milyonlarca Türk'ün tam bir vicdan özgürlüğü ile camilerde toplanmasını yasak etmemiştir. Atatürk'ün ezanla ilgilenmesi, sadece kültür bakımındandır. Kendi döneminde ezanın Arapça yerine Türkçe okunuşu ile Atatürk'ün ilgilenmediğini söylemek, o zamanı hiç bilmeyen insanları bile kandıramaz. Atatürk'ün minarelerde ezanın Arapça veya Türkçe okunuşu ile ilgilenmediği gibi bir durum söz konusu olamaz. Atatürk ezanın ve tekbirin Türkçe'ye çevrilmesinde bizzat çalışmış ve birçok değişiklikler yapmıştır. Hatta Türkçe zevki bakımından da bu değişikliklerin bazılarını sevmemiş ve itiraz etmiştir. Atatürk sağ kalsaydı çoktan Kuran Türkçe okunacaktı. Bu işi önceleri bir metin meselesi sonra da dil çalışmalarının bitmemiş olması geciktirmiştir. Tarihi doğru öğrenmek isteyenler için gerçekler bunlardır.”¹⁶⁸

Buna karşılık, Hikmet Bayur da şunları ifade etmiştir: “Atatürk daha yaşasaydı ezanın ve hatta namazda Kuran'ın Türkçe okunmasını zorunlu kılacağı yolundaki iddia tamamen şahsidir. Hiçbir vakit kendisinden böyle bir şey duyulmamıştır. O ibadet işlerine karışmamayı amaç edinmişti. Tek amacı, kör taassubu kırmaktır. Osmanlı devletini sarsan ve geri bırakan ezan ve Kuran'ın okunduğu dil değil, dinin siyasal bir alet olarak kullanılması olmuştur. Laik geçinen Cumhuriyet Halk Partisi 1946'dan beri dini pek güzel siyasete alet etmektedir. Camilerde Cuma vaizinde vaizler ve bazen de bizzat müftüler Kuran'ın bazı ayetlerini “ey Müslümanlar Allah'a peygambere itaat edin, içinizden emir sahibi olanlara da” diye başlayan ayeti “hükümete itaat etmeyen muhaliflerin ve onlara uyanların cehennemde yanacakları yolunda yorumlayıp durmaktadırlar. İşin gerçeği şudur. Cumhuriyet Halk partisi ne demokrasi ne milliyetçiliğe ne de hiçbir şeye inanmamakta olup, tek amacı iktidarda kalmaktır.”¹⁶⁹

3.2.4. İlk Uygulamalar

Ezanın Türkçe okunması düşüncesi vatan şiirinin yayınlanmasından yaklaşık on beş yıl sonra Atatürk'ün takibi bazen bizzat katılarak çalışmaları sonucu 1932 yılında uygulamaya konulmuştur. O dönemi yaşayan özellikle ezanın Türkçeleştirilmesi çalışmalarına katılan Sadettin Kaynak ve Ali Rıza Sagman gibi kişilerin hatıralarında ayrıntıları ile yer alan bu konu ile ilgili çalışmalar; Atatürk'ün emri üzerine sonraları Milli Eğitim Bakanı olan “Reşit Galip ile Hasan Cemil Çambel'in yönetiminde, Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin Dolmabahçe Sarayındaki odasında 1932 yılı ramazan ayı öncesinde Aralık 1931'de dokuz ünlü hafız bu işte görevlendirilmiştir.”¹⁷⁰

Beşiktaşlı Rıza Süleymaniye Cami Müezzini Hafız Kemal, Hafız Sadettin Kaynak, Hafız Burhan, Hafız Fahri, Hafız Nuri, Hafız Yaşar Okur, Hafız Zeki ve Sultan Selimli Hafız

¹⁶⁸ Falih Rıfkı Atay, Bay Hikmet Bayur'a Cevap, “Ulus”, 08.02.1949

¹⁶⁹ Hikmet Bayur, Atatürk ve İnönü Devrimleri, “Kudret”, 09.02.1949

¹⁷⁰ Abdullah Manaz, Aynı eser, s.210

Ali Rıza Sagman'dan oluşan bu heyet tekbir, ezan ve kameti konservatuardan bazı sazların da katılımıyla çalışmalar yapılmıştır. Bu ezan 3 Şubat 1932'de Ayasofya Camiinde teravi namazından sonra okunmuştur. Bu çalışmalar esnasında tercümede tereddüt edilen bazı noktaları bizzat Atatürk'ün görüşüne başvurularak kesin karar onun tercihleri doğrultusunda verilmiştir. Ali Rıza Sagman dışındaki bütün hafızlar tekbiri "Allah büyüktür" şeklinde tercüme etmişken Atatürk, Ali Rıza Sagman'ın "Tanrı Uludur" ifadesini daha güzel bularak kabul etmiştir. Ezandaki "Hayye alel felah" ifadesinin "Haydi Türk Kurtuluşa" diye Türkçeleştirilmesi düşünülmüştür. Ancak Kurtuluş kelimesinin İstanbul'da Rumların oturduğu Ta tavlâ semtinin halk arasındaki adı olması nedeniyle tereddüt gösterilince Atatürk'ünde uygun görmesiyle "Haydi Felaha" şekli kabul edilmiştir. Bu yapılan çalışmaların sonucunda "Türkçe ezanın bestelenmesi için konservatuar üyesi İhsan bey görevlendirilmiştir.

Fakat bütün çalışmalara rağmen Türkçe ezanın bestesinin 10 Ocak 1932'ye kadar İstanbul'daki bütün müezzinlere öğretilmesi mümkün olmayacağı anlaşıncı ezanın asli şeklinin okunmasına geçici olarak izin verilmiştir."¹⁷¹ Ancak bu arada başta İstanbul olmak üzere, Anadolu'da ezanın Türkçe okunmaya başlandığı gazetelere yansıyan haberlerden anlaşılmaktadır. Yapılan hazırlıklardan sonra "ilk Türkçe ezan 30.01.1932 günü İstanbul Fatih Camiinde okunmuştur."¹⁷² Ezanın Türkçe okunacağını haber alan yoğun bir kalabalık, ezan vaktinden önce Fatih meydanında toplanmış Türkçe ezanı büyük bir ilgiyle dinlemiştir. Ezan, Hafız Rifat bey tarafından önce Arapça sonra da Türkçe olarak okunmuştur. Türkçe ezanın sözleri şöyledir:

Allah büyüktür

"Tanrıdan başka tapacak yoktur.

Ben şahidim ki tanrı büyüktür.

Muhammet, Allah'ın elçisidir

Ey dinleyenler geliniz namaza!

Ey işitenler koşunuz namaza

Allah büyüktür.

Tanrıdan başka tapacak yoktur"¹⁷³

Hafız Rifat Bey'in sesi gür olmasına rağmen minarenin yüksekliği ve rüzgarın fazla olması nedeniyle aşağıda bulunan halk kalabalığı bazı noktaları iyi işitememişler, ezanın daha yüksek sesle okunmasını rica etmişlerdir. Halk ilk defa duyduğu Türkçe ezanı, büyük bir ilgi ile izleyerek tarihi günlerinden birini yaşamıştır. Asırlardır okunmayan Türkçe ezan, ilk defa

¹⁷¹ Abdullah Manaz, Aynı eser, s.210

¹⁷² Cumhuriyet, 30.01.1932

¹⁷³ Cumhuriyet, 31.01.1932

Atatürk'ün çalışmaları sonucu birçok çevrelerden tepkiler almasına rağmen gerçekleşmiştir. İlk Dil Kurultayından sonra 26 Eylül 1932'de bütün din görevlilerinin ezanı Türkçe okumaları için hazırlık yapmalarını sağlamak maksadıyla Evkaf Umum Müdürlüğü tarafından illere, cami görevlilerinin amiri sıfatıyla Evkaf Müdürlüklerine Türkçe ezanın metni gönderilmiştir. Daha sonra ezanın Türkçe okunması sıkı bir şekilde takip edilmiştir. Zamanla herkesten uzak bazı bölgeler dışındaki bütün illerde polis ve jandarma teşkilatının ulaşabildiği bütün yerleşim birimlerinde Türkçe ezan okutulmasına başlanmıştır. Bu uygulamalar zamanla özellikle illerden başlamak üzere Anadolu'da yaygınlaşmaya başlamıştır.

3.2.5. İlk Tepkiler

Türkçe ezan okutulmaya başlanmıştır. Asırlardır Arapça okutulan ezan, halkın kültürel yapısının bir parçası olmuştur. Özellikle batıdaki yenilik hareketlerinden fazla etkilenmemiş, Osmanlı halkı, yeniliklere kapalı muhafazakar çevreler, Türkçe ezana büyük tepkiler göstermişlerdir. Türkçe ezanı benimsemeyen müezzinlerle halkın bir kısmı pasif direniş göstererek ezanı çocuklara ve fanatik kişilere okutmuşlar, Türkçesini yüksek sesle okuduktan sonra alçak sesle Arapçasını da tekrar etmek veya bu konuda ehil olmayan kişilere okutmak suretiyle ezanın Arapça şeklini muhafaza etmeye çalışmışlardır.

Türkçe ezan uygulamasının yasal bir dayanağı bulunmadığı için uygulamaya tepki gösterenler bazen idari, çoğu zaman da polisiye önlemler almışlardır. Bu amaçla camii içinde ve dışında, minare kapılarında polislerle jandarmalar bekletildiği için emre uymayanlara anında müdahale edilmiştir. Bu dönemle ilgili olaylar üzerinde sosyolojik incelemeler yapıldığında halkın Türkçe ezan uygulamalarına karşı gösterdiği tepkiler ve bunun için yönetimin başvurduğu idari, hukuki ve polisiye önlemlerin boyutları hakkında daha sağlıklı bilgiler edinmek mümkündür.

Ezanın Türkçe okunmasına ilk büyük tepki "1 Şubat 1933'te Bursa'da meydana gelmiştir."¹⁷⁴ Bursa'da Ramazan ayında uygulamaya konan Türkçe ezan ve kametin bundan sonra sürekli olarak okunması emredilmiştir. Konuya duyarlı bazı din görevlileri görevlerine gelmeyerek yeni bir direniş hareketi başlatmışlardır. Olay günü görevine gelmeyen Ulu Cami müezzininin yerine cemaatten Topal Halil adında halktan birisi ezanı Türkçe yerine Arapça okumuş, bunu gören sivil polis Hamdi Efendi, Topal Halil'in ismini tespit etmiştir. Bu küçük olay cemaat arasında hızla yayılmış ve sonra kamet gene cemaatten Tatar İbrahim tarafından Arapça verilmiştir. Namaz kılınmış fakat polis memuru Hamdi efendinin hareketlerinden galeyana gelen cemaatten birisi halka hitaben yüksek sesle "bu nedir yahu Yahudiler havralarında Hıristiyanlar kiliselerinde serbestçe ayin yaparken neden bize böyle kanunsuz

¹⁷⁴ Abdullah Manaz, Aynı eser, s.210

baskı yapıyorlar, gidip derdimizi anlatalım”¹⁷⁵ demiştir. Ezana ilk büyük tepkinin İstanbul’dan değil de, Bursa’dan gelmesi anlamlıdır. Yönetimin, merkezden uzaklaştıkça yaptırım gücünün zayıfladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Türkçe ibadetle ilgili, özellikle günde beş defa okunarak toplumu etkileme de önemli bir faktör olan Türkçe ezanın öneminin yeterince halka anlatılamadığı görülmektedir.

Bu sözleri söyleyen kişinin kimliği tam olarak tespit edilememiş olmakla birlikte şüpheler Tatar İbrahim üzerinde odaklanmaktadır. Bu kışkırtmanın sonunda “Nakşibendi Tarikatı mensubu Konyalı İbrahim ve arkadaşları öğle namazından sonra Bursa Ulu Camiinden çıkan halka “dinini seven bizimle gelsin” diye bağırılmışlar, yanlarına toplanan kalabalıkla ayetler okuyarak”¹⁷⁶ gürültü ve patırtı ile camiden çıkarak Evkaf Müdürlüğü’nün önünde toplanmışlardır. Bunlardan seksen kadarı Evkaf Müdürlüğü’ne girmişler ve aralarından elektrikçi Arnavut Seyfettin, müdüre hitaben “halkın Türkçe ezan istemediğini bu nedenle aşağıda toplandıklarını size haber veriyorum”¹⁷⁷ demiştir. Bu sırada dışarıdaki yoğun halk kalabalığı gürültü içerisinde “istemeyiz” diye sloganlar atmaktadır. Evkaf Müdürü durumun ciddiyetini görünce kendisinin bu konuda yetkili olmadığını bir sorunları varsa vali beye anlatmalarını bildirmiştir. Bunun üzerine halk yolda kendilerine katılan meraklılarla büyüyerek hükümet konağının önüne gelmiştir. Evkaf Müdürü kalabalığı başından savar savmaz olayı telefonla polise bildirmiştir. Diğer taraftan olayı öğrenen belediye başkanı Muhittin Bey belediye zabıta memurlarına bazı önlemler aldırarak, kendisinde hemen otomobili ile vali beyin evine gitmiştir. Ezanın Türkçe okunmasına ilk büyük tepkinin Bursa’da meydana gelmesinin nedeni, örgütlü bir yapı olan Nakşibendi Tarikatının varlığı görülmektedir.

Hükümet konağının önüne gelenlerden bir kısmı valinin makamında olmadığını anlayınca kendisini beklemek üzere merdivenlere ve sıralara oturmuşlar. Diğerleri dışarıda kalmışlardır. Halk hiçbir şekilde gösterilere katılmamış, yalnız seyirci kalmıştır. Vali Fatin Beyle belediye başkanı Muhittin Bey derhal askeri birliklere olayı bildirmek için tedbir alırken emniyet müdürü olay bölgesine giderek kalabalığı dağıtmıştır. Polisler, hükümet binası içinde valiyi bekleyenleri yakalayıp emniyet müdürlüğü’ne götürmüşlerdir.

Tahkikat, o gün ve o gece sabaha kadar sürmüş, birçok kimseyi sorguya çekmişlerdir. Sonra tutuklananların tamamı tahliye edilmişlerse de bunlardan olaya önderlik ettikleri zannedilenler bir gün sonra tekrar tutuklanmışlardır. Bunlar olayın ön saflarında bulunmakla ve halkı kışkırtmakla sorumludurlar. Bunlardan başka yeniden tutuklamalar yapılmıştır. Bunlar Orhan Camii müezzini Hüseyin, Demirtaş Camii müezzini İsmail olayla ilgileri

¹⁷⁵ Cumhuriyet, 06.02.1933

¹⁷⁶ Neşet Çağatay, Aynı eser, s.34

¹⁷⁷ Cumhuriyet, 06.02.1933

olmakla, Ulu Cami müezzini kalaycı Mehmet ise görevini kasten bırakarak olaya neden olmakla suçlu bulunmuştur. Ertesi gün valilikçe derhal görevden alınan Bursa Müftüsü Nurettin Efendi hakkındaki kararı, Diyanet İşleri Başkanlığı onaylayarak valiliğe bildirmiştir. Yerine Kavalalı Mehmet Ali efendi görevlendirilmiştir. Adalet bakanlığı müfettişlerinden Necmettin Tahir Bey Bursa'ya gelmiştir.

Güvenilir istihbarata dayanarak tutuklananlardan bazılarının üzerinde dikkate değer bilgi içeren belgeler bulunmuştur. Bunlardan özellikle Tatar İbrahim'in olduğu sanılan hatıra defterinde "Türkçe ezan olayının büyük bir ciddiyetle yazıldığı ve bunun zorla halka uygulatıldığı" ¹⁷⁸ konusunda bazı bilgilerin varlığı görülmüştür. Adliye binasında gündemi işgal eden önemli konu, olayın diğer boyutlarındaki kişilerin varlığının tespit edilmesi, bunun organize bir olay olup olmadığının araştırılmasıdır. Ayrıca bu gösteriye katılanlardan tutuklanmayanların kimliklerinin tespit edilmesi ve tutuklanması konusu incelenmiştir. Yine olay günü Evkaf Müdürlüğüne meçhul kişilerce iki tehdit mektubu gönderilmiş, bu konu hakkında konuşursa derhal öldürüleceği bildirilmiştir. Evkaf Müdürü de mektupları hemen emniyete teslim etmiştir.

Olaydan iki gün sonra adliye müfettişi Necmettin Tahir Bey Bursa olayı esnasında tesadüfen hükümet konağı çevresinde bulunan şahıslardan bazılarının bilgilerine müracaat etmiştir. Yeni tutuklamalar yapılmamıştır. Bu olayla ilgili tutuklanan şahısların Bursa'nın dışında başka bir yerde mahkemeye çıkarılacağı ifade edilmiştir. Daha önce Ulu Camide okuduğu bir hutbede Türkçe ezan uygulamasına karşı geldiğinden mahkemeye verilen Hafız Tevfik'in hatiplik görevinden uzaklaştırıldığı Evkaf genel Müdürlüğünden bildirilmiştir. Bu hatibin ve buna benzer diğer hatiplerin başlarından sarıklarının alınması için valilik Evkaf ve emniyet müdürlüğüne emir vermiştir.

Valiliğin askeri birliklerden yardım istemesi üzerine durum İzmir'de Atatürk'ün yanında bulunan Garnizon Komutanına bildirilmiştir. Bu sırada, bir yurt gezisi yapmakta olan Atatürk, olayı öğrenince gezisini yarıda keserek 5 Şubat 1933 günü saat 05.00'te Bilecik'e varmış ve sabah olmasını beklemeden otomobille hareket etmiş ve 09.30'da Bursa'ya varmıştır. Mustafa Kemal'in, Türkçe ezana gösterilen tepkiyi duyar duymaz, Bursa'ya gitmesi, olayın büyüklüğünü ve konuya duyarlılığının bir göstergesidir. Bu aynı zamanda olası benzer başka gelişmelere karşı da bir mesaj niteliği taşımaktadır.

Atatürk'ün İzmir'den kalkıp Bursa'ya geldiğini haber alınca, Ankara "bu telaşa sebep ne" demiştir. Bunu Mustafa Kemal daymıştır. "Bir müezzin Arapça ezan okuyor. Ne Vali, ne Savcı, ne Polis olayla ilgileniyor. Biz devrim yapıyoruz. Bir milletin kaderini elimize aldık. Çocuk oyuncuğu mı bu işler? Bu eserin kurucusu benim. Bursa'da devlet makamları

¹⁷⁸ Cumhuriyet, 06.02.1933

devrimleri korumak için ilgilenmediklerinde benim ne yapmamı istiyorsunuz? Durmamı mı?"¹⁷⁹ diyerek tepkisini dile getirmiştir. Atatürk'ün büyük bir hızla Bursa'ya gelmesini Cumhuriyet Gazetesinde Yusuf Ziya Bey, "Bursa ovasına küçük bir irtica gölgesi çöktü."¹⁸⁰ diyerek olayı özetlerken Mustafa Kemal'in konuya olan duyarlılığını ve gösterdiği reaksiyonun hızına dikkat çekmiştir.

Atatürk olayla ilgili bizzat ilgilenmiş, 6 Şubatta Anadolu Ajansına şu demeci vermiştir. "Bursa'ya geldim olay hakkında ilgililerden bilgi aldım olay gerçekte fazla önemli değildir. Herhalde cahil mürteciler adaletin pençesinden kurtulamayacaklardır. Olaya dikkatimizi özellikle çevirmemizin nedeni, dini siyaset ve herhangi bir tahrike neden olmasına asla hoşgörü göstermeyeceğimizin bir defa daha anlaşılmasıdır. Olayın içeriği aslında din değil, dildir. Kesin olarak bilinmelidir ki; Türk milletinin milli dili ve milli benliği bütün hayatına egemen olacaktır."¹⁸¹ Mustafa Kemal, basına verdiği demeçte olayın fazla önemli olmadığını söyleyerek, karşıt güçleri küçümserken devrimlerin gücü konusunda halka mesajlar vermiştir. Olayın soruşturması ile Adalet Bakanı Yusuf Kemal Bey'le, İç İşleri Bakanı Şükrü Kaya Bey görevlendirilmişlerdir. Olayda görevlerini ihmal eden Bursa savcısı Sakıp Bey'e ve Bursa Sulh Ceza Hakimi Hasan Bey'e, Bursa Müftüsü Nurettin Bey'e işten el çektirilmiştir. On beş kişi tutuklanmıştır.

Atatürk korunmanın güçlü bir şekilde yapılması gerektiğini sert bir şekilde ifade etmiştir. Devrimlerin ve rejimin mutlaka uygun araçlarla korunması gerektiğini söylemiştir. Bursa'da verilen bir yemekte Atatürk verdiği bir nutukta olaya tepkisini şu sözlerle ifade etmiştir. "vali, polis, jandarma, savcı, sulh ceza hakimi, müftü devrimlerin korunması bakımından görevlerini yerine getirmemişlerse Türk genci müdahale ederek uygun bütün araçlarla kendi eserini, rejim ve devrimleri koruyacaktır. Hemen müdahale edecektir. Elle, taşla sopa ve silahla... Nesi varsa onunla kendi eserini koruyacaktır."¹⁸²

Bursa olayları, İzmir'de büyük bir nefretle karşılanmıştır. Belediye başkanı Behçet Salih Bey İzmirlilerin duygularına tercüman olarak Cumhurbaşkanlığına telgraf çekmiştir.

"Büyük ve kuvvetli şefimiz sevgili Gazi Mustafa Kemal hazretlerine,

Ezan ve kamet nedeniyle Bursa'da çıkartılmak istenen üzücü olayı bugünkü resmi açıklamadan öğrenen İzmir, heyecan ve üzüntü içinde kalmış ve bu çirkin olayın hain ve aptal müsebbiplerini kınamıştır. Türk devrimlerine yan bakanları varlığına bile tahammül gösteremeyen İzmirli bu güzel ve saf topraklarda az da olsa devrimin soylu ve onurlu ilerlemesine engel olabiliriz gibi aptalca düşünceler ve hareketleri görmekle çok rahatsızdır.

¹⁷⁹ Nispeti Ülker, Atatürk'ün Bursa Nutku, 1998, İstanbul, s.24

¹⁸⁰ Cumhuriyet, 08.07.1933

¹⁸¹ Nispeti Ülker, Aynı eser, s.18

¹⁸² Nispeti Ülker, Aynı eser, s.13

Bundan önce Türk devriminin gençler ve aydınların yanında daha çok kuvvetlendirecek ve daha çok kışkırtacak olan bu üzücü olay, sorumlularının hak ettikleri cezaları yakında görecekləri umudu ile teselli olan İzmirli'lerin sarsılmaz saygılarını, yüksek huzurunza sunarım efendim"¹⁸³ İzmir Belediye Başkanı Dr. Behçet Salih

Bursa olaylarının duyulmasından sonra, başbakanlığa üzüntü telgrafları çekilmiştir. Polatlı halkının duygularını yansıtan belediye başkanı Tahsin Bey, "dini çıkarlarına alet eden temiz ve saf Türk halkını zehirlemekte ısrar eden yobazların Bursa'da çıkarmak istedikleri olayı halkımız lanetlemiştir"¹⁸⁴ diyerek konuyla ilgili düşüncelerini ifade etmiştir.

Arapça ezan okuduklarından dolayı haklarında soruşturma yapılan dört kişi kesin olarak sulh ceza mahkemesinde yargılanacaklardır. Yirmi senedir vaizlik yapan Tunuslu Hoca Habib'in sözlerine benzeyen bir tehdit mektubu gelmiş Habib bunu kendisinin yazmadığını söylemiştir.

3.2.5.1. Yasal Soruşturma ve Önlemler

Olaylardan beş gün sonra tutuklananlardan bazılarının tekrar ifadeleri alınmıştır. Bu zamana kadar sorgulananların sayısı iki yüzü geçmiştir. Tutuklananlardan Yanık Osman, Kalaycı Mehmet ve Haşim oğlu Mehmet'in müezzin olmaları nedeniyle mahkeme bu üç şahsın tutuklanmaları için memur kanunlarına uygun olarak yönetimden karar istenmiştir. Bursa müftüsü, savcı ve sulh ceza hakiminin işine son verilmiştir.

Arapça ezan okuma olayına karışan on dokuz kişi, Çorum Ceza Mahkemesinde bir yıl süren yargılamadan sonra ağır hapis ve sürgün cezalarına çarptırılmıştır. O zamana kadar konunun dışında tutulmaya çalışılan Diyanet İşleri Başkanlığı, İçişleri Bakanlığında gelen bir yazı ile 4 Şubat 1933 tarihinde bütün Müftülüklere bir genelge göndererek görevlilerin ezanı Türkçe okumalarını, buna uymayanların kati ve kesin bir şekilde cezalandırılacağını bildirmiştir. Ardından Müftülüklere gönderilen 6 Mart 1933 tarihli yeni bir genelgede, her tarafa Türkçe ezan okunduğu bir zamanda minarelerde Arapça ezan okumanın uygun olmayacağı ve hükümetin takip ettiği milli politikaya uymayacağı gerekçesiyle Arapça ezan okunmaması, gönderilen örnek üç Türkçe ezan ve tekbir metninden birinin seçilerek okunması istenmiştir. Ezanın Türkçe okunması kararına uymayan görevliler, "1941 yılına kadar Türkçe kanunun 526. maddesinin kapsamında değerlendirilerek, "etkili makamların kamu düzenini sağlamaya yönelik emrine aykırılık" suçunu işlemiş sayılıp cezalandırılırken 15 Nisan 1939 tarihinde hükümetçe meclise sunulan ve 1941'de kesinleşen 4055 sayılı kanun

¹⁸³ Cumhuriyet, 08.02.1993

¹⁸⁴ Cumhuriyet, 08.02.1933

değişikliğiyle 526. maddeye "Arapça ezan ve kamet okuyanların üç aya kadar hapis veya on liradan iki yüz liraya kadar para cezası ile cezalandırılması"¹⁸⁵ fıkrası eklenmiştir.

Bu kanunun gerekçesinde Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilatı mensupları haricinde kalanlardan Arapça ezan okuyanlar hakkında ceza verilmesine imkan olmadığından yasal bir boşluk doğmuştur. Bu durum da bir çok çevrelerce kullanılmıştır. Arapça ezanın özellikle din görevlileri dışındaki kişilerce okunmaya devam edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, Arapça dilinin Osmanlı anlayışını, yani eski geleneği sürdürmesinden halkı kurtarmak için bu yasal boşluğun ortadan kalkması için konu ile ilgili kanun çıkarılması gerektiği belirtilmiştir.

Ezanın Arapça okunması yasaklandıktan sonra, Gazetelerden elde edilen bilgilere göre ceza uygulamalarının gelişen olaylara paralel olarak üç dört katına çıkarıldığı, polisiye tedbirlerinin artırıldığı görülmektedir.

"Bernard Lewis, ibadet dilinde yapılan değişikliğin diğer laiklik uygulamalarına göre daha geniş bir halk tepkisine neden olduğunu"¹⁸⁶ belirtir. Ancak bütün bu yenilikçi uygulamalara rağmen Anadolu'nun birçok yerinde ezanın Arapça şekliyle okunmasına devam edilmiştir. 1941'den itibaren çeşitli tarikatlar ve cemaatler Anadolu'nun birçok yerinde Türkçe ezanı okumayı kabul etmeyerek Anadolu'nun her yerinde gittikçe artan bir şekilde Arapça ezan okuma çalışmalarına girişmişlerdir.

3.3. NAMAZIN TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ

3.3.1. İdeolojik Gerekçeler

İranlılar Hz. Muhammet'in arkadaşlarından Selman-ı Farisi'ye (Ö.655) bir mektup yazmışlar ve Arapça'yı bilmediklerini namazda okumak üzere kendilerine Fatiha Suresi'ni Farsça'ya tercüme etmesini istemişlerdir. Bunun üzerine Selman-ı Farisi de Fatiha'yı Farsça'ya çevirerek göndermiştir. İranlılar bunu namazlarında okumuşlar. Bu uygulama uzun süre devam etmiştir. Yaklaşık yetmiş seksen yıl sonra 712 yılında İslam komutanlarından Kuteybe, Buharayı fethedip burada bir cami yaptırdığı zaman da yine namazdaki Kuran ayetleri Farsça olarak okunmuştur. Bu konuyu, yani Kuran tercümesi ile namaz kılma konusunu Ebu Hanife'ye sormuşlar. Ona göre "Kuran Arapça olarak değil mana olarak Kuran'dır. Bu nedenle de Arapça okunduğu gibi Farsça'da okunabilirdi. Bir insan Arapça'yı bilse de kendi dilinde ibadet edebilirdi."¹⁸⁷

Ebu Hanife'nin ölümünden sonra onun bu görüşü bazı Müslümanlar tarafından kâbul edilememiştir. Nuh İbni Meryem adında birisi çıkmış ve "Ebu Hanife'nin bu görüşünden vazgeçtiğini" rivayet etmiştir. Müslümanlar hemen bu rivayete inanmışlar ve

¹⁸⁵ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 12, 1993, İstanbul, s. 40
¹⁸⁶ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, s. 411
¹⁸⁷ İslam İlahiyyatı, c. 2, 1993, İstanbul, s. 218

çeviri ile namaz kılınamayacağını savunmaya başlamışlardır. Halbuki şahıs hadis bilginleri tarafından uydurma rivayetler yaptığı için yalancı ilan edilmiştir. Ebu Hanife bu görüşünden hiçbir zaman ayrılmamıştır. Onun iki önemli öğrencisi olan Ebu Yusuf ve Ebu Muhammet'in görüşüne göre "namazı Arapça'yı bilen, Arapça kılar Arapça'yı bilmeyen ise kendi dilinde kılabilirdi."

Burada anlaşılması gereken Arapça'yı bilmekten amaç o dili bilmektir. Yoksa o dilin anlamını kavramadan okunuşunu bilmek Arapça bilmek anlamına gelmez. Nitekim son yüzyılın rasyonalist İslam düşünürlerinden Tantavi Cevheri ve Mustafa El Meragi de her milletin kendi ana dilinde ibadet etmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bütün bu örnekler, Türkçe namaz da dini kanıtlar isteyenler için yeterli olsa gerekir. Aslında İslam düşüncesinde her bilginin görüşü kendisini bağlayıcıdır. Asıl olan insanların bunlardan kendilerince en doğru olanına uymalarıdır.

İslam bilginlerinden İmam Şafiye göre de, "namaz Arapça'dır. Başka dille yapılan ibadet kabul edilemez." Kuran'ın mantığında da her toplumun kendi dilinde okuması yazması ibadet etmesi esastır. Kuran'da insanların anlaması için birçok şey Arapça'ya tercüme edilmiş, Arapça olarak ifade edilmiştir. Kuran'da bahsedilen geçmiş toplumların ve peygamberlerin sözleri Arapça olarak nakledilmektedir. Diğer kutsal kitaplar ile ilgili toplumların dilleriyle bildirildiği gibi Kuran'da Muhammet'in içinde doğduğu Arap toplumunun anlaması için Arapça olarak bildirilmiştir.

3.4. DİNSEL TÖRENLERİN TÜRKÇE YÖNETİLMESİ

3.4.1. İdeolojik Gerekçeler

Bilindiği gibi hutbeler Cuma ve bayram namazı gibi topluluk namazlarında okunur ve "konuşma" anlamına gelmektedir. Muhammet zamanında Cuma günü öğle vaktinin gelmesi ile birlikte ezan okunup, namaz vaktinin geldiği haber verilmektedir. Abdestlerini alıp namaz hazırlığı yapan Müslümanlar, birer birer camiye gelerek toplanmaktadırlar. Herkesin geldiği anlaşıldıktan sonra Muhammet veya onun görevlendirdiği bir kişi yüksek bir yere çıkarak konuşmalar yapmaktadır. Hutbe, Müslümanları ilgilendiren sosyal ve güncel bir konu üzerinde bilgilendirmek veya karşılıklı konuşmak amacıyla yapılmaktadır. Konuşmada Kuran ayetlerinden de örnekler verilerek insanlara iyiliği, doğruluğu ve güzelliği telkin eden esaslar anlatılmaktadır.

Konuşmanın sona ermesinden sonra namazın başlayacağını haber veren "Kamet" yani namaza kalkma çağrısı yapılmaktadır. Farz olan iki rekat namazın kılınmasından sonra ise Müslümanlar dağılmaktadır. Muhammet evine döndükten sonra sünnet denilen kendine özgü namazları da kılmaktadır. Fakat kimseye bunların kılınmasını zorunlu tutmamıştır.

Osman döneminde, hutbenin, yani konuşmanın başlamasını haber vermek için bir ezan daha konulmuştur. Buna daha sonraları iç ezan adı verilmiştir. Zaman içinde Cuma namazının içeriğinde de bazı değişiklikler yapılmıştır. Hutbede halife veya sultanın adı anılarak onlara övgüler yapılmaya başlanmıştır. Muhammet'in yalnız kıldığı sünnet namazları da camide kılınmaya başlanmıştır. Müslümanlar bu namazlara da farzlar kadar önem vererek, Cuma namazının süresini uzatmışlardır. Bazı fıkıhçılar Cuma namazı her yerde aynı zamanda kılınmadığı için geçerli olma düşüncesiyle "Zuhr-i Ahir" denilen 4 rekatlık bir namaz daha eklemişlerdir. Bu değişikliklerden sonra Allah'ın emrettiği iki rekat namaz sünnetlerle birlikte on altı rekata çıkarılmıştır. Böylece, şimdiki uygulanan tapınma türlerinin, aslından ne kadar uzaklaştığı görülmektedir.

3.4.2. Amaç ve Beklentiler

Hutbeyi, her İslam toplumu kendi dilinde okuması gerekirken, Müslümanlar Arapça'yı kutsal kabul edip, değiştirmemişlerdir. Osmanlı döneminde Cuma ve bayram hutbeleri, Arapça olarak mevlit gibi makamla okunmuştur. Bu nedenle hatiplerin güzel sesli ve musiki bilmelerine önem verilmiştir. Halk hutbenin konusunu ve içeriğini anlamadığı için hatibin güzel sesine veya okuduğu makamlara dikkat etmiştir. Musiki meraklıları kendi aralarında "Cuma günü filan camiye gittim, hatip hutbeye Hüseyini makamıyla girdi. Tam sekiz makam geçti ve Ras makamıyla bitirdi" diye konuşurlarmış. Mustafa Kemal bu çağdaş olmayan uygulamaya son vererek, 1 Mart 1922 tarihinde Mecliste yaptığı konuşmada, bu konuda şunları söylemiştir:

"Camilerin kutsal minberleri, halkın ruhi, ahlaki gıdalarına en yüksek en verimli kaynaklardır. Minberlerden halkın anlayabileceği dilde, ruh ve beyine hitap olunmakla Müslümanların vücudu canlanır, beyni temizlenir, imanı kuvvetlenir, kalbi cesaret bulur. Fakat, buna karşılık hutbe okuyanların taşıması gereken bilimsel özellikler, özel yetenek ve dünya durumunu anlayıp bilmesi önemlidir."¹⁸⁸

"Cumhuriyetin ilanından önce 10 Şubat 1923'de Mustafa Kemal elli üç gün süren bir seyahatle Balıkesir'e gelmiştir. Balıkesir'de 4 Şubatta Zağanospaşa Camiinde bir hutbe okumuştur."¹⁸⁹ Dinle ilgili aydınlatıcı bilgiler verdikten sonra "Efendiler, camiler birbirimizin yüzüne bakmaksızın yatıp kalkmak için yapılmamıştır. Camiler ibadet ile beraber dünya için neler yapılması gerektiğini düşünmek için, yani görüş alış veriş için yapılmıştır."¹⁹⁰ Mustafa Kemal minberde verdiği bu Türkçe hutbeden sonra aşağıya inmiş ve halkın kendisine yönelttiği soruları cevaplandırmıştır. Hutbeler hakkında sorulan soruya

¹⁸⁸ Utkan Kocatürk, Atatürk, 1987, Ankara, s. 193

¹⁸⁹ Hülki Cevizoğlu, Aynı eser, s. 120

¹⁹⁰ Abdullah Manaz, Aynı eser, s. 207

karşılık verdiği cevapta şunları söylemiştir: “Hutbelerin halkın anlayamayacağı bir dilde olması ve onların bugünkü koşullarda ihtiyaçlarımıza cevap vermemesi, halife ve padişah sıfatını taşıyan baskıcıların peşinden köle gibi gitmeye mecbur etmek içindir. Hutbeden amaç halkın aydınlatılmasından başka bir şey değildir. Yüz iki yüz hatta bin sene önceki hutbeleri okumak insanları cahil bırakmak demektir. Hutbenin, insanların kullandığı dil ile yapılması zorunludur.

Mustafa Kemal bir yıl önce Millet Meclisinde yaptığı konuşmada şöyle demiştir: “Minberler halkın beyinleri vicdanları için bir olgunlaşma kaynağı bir ışık kaynağı olmuştur. Böyle olabilmek için minberlerden yansıyacak sözlerin bilinmesi ve anlaşılması ve gerçek fen ve bilimle uyumlu olması gerekir. Soylu hutbelerin, siyaseti, toplumsal yapıyı ve uygarlığı her gün takip etmeleri zorunludur. Bunlar bilinmediği takdirde halk yanlış yönlendirilmiş olur. Bu nedenle hutbeler tamamen Türkçe ve günün koşullarına uygun olmalıdır ve olacaktır.”¹⁹¹

3.4.3. İlk Uygulamalar

23 Şubat 1925 tarihinde Büyük Millet Meclisinde birçok milletvekili hutbelerin Türkçeleştirilmesini istemişlerdir. Aynı yılın sonbaharında ise hutbede bulunan duaların Türkçe ve Arapça olarak okunması teklif edilmiştir. Daha sonra beş uzmandan oluşan bir komisyon 1926 yılı sonunda Diyanet İşleri Başkanlığına bir reform taslağı ve Ahmet Hamdi Akseki tarafından hazırlanan elli sekiz adet örnek hutbe sunulmuştur. Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi bu hutbeleri bastırarak hatiplere dağıtmıştır. Bunlara ekli olarak gönderdiği yazıda ise hutbede geçen Kuran ve hadis metnlerinin Arapça olarak nasihat bölümünün ise Türkçe olarak okunmasını istemiştir. İlk iki baskısı 1927 yılı içerisinde basılıp biten “yeni hutbelerim” isimli kitabın üçüncü baskısı 1936 yılında yapılmıştır.

Atatürk Kuran ve hadis metinleri ile birlikte bütün hutbelerin Türkçe olarak okunması görüşünü savunmuştur. Bu amaçla 3 Şubat 1932 tarihinde Ayasofya’da Türkçe Kuranların okunduğu gece Hafız Sadettin Kaynak’ı yanına çağırarak, Elindeki Kuran tercümesinde hutbenin konusunu seçmiş, Hafız Sadettin Kaynak’a Süleymaniye Camii’ndeki ilk Türkçe hutbeyi okumasını emretmiştir. “Katiyen sarık istemem. İşte bu gece giymiş olduğum elbise ile başı açık olarak okuyacaksın. Fakat hava soğuktur. Paltonu giyebilirsin”¹⁹² diyerek hutbeyi nasıl okuyacağını, nasıl hitap edeceğini açıklamıştır. Bütün bu çalışmalar çağdaş ulusların düzeyini yakalayabilmek için atılmış önemli adımlardır. Bunlar yapılmamış olsaydı belki de şu anda Ortadoğudaki geri kalmış ülkelerden hiçbir farkımız olmayacaktı. Bu çalışmalar bugünleri hatta yarınları düşünülerek yapılmış önemli girişimlerdir.

¹⁹¹ Kemal Aytaç, Gazi Mustafa Kemal Atatürk Din Politikası Üzerine Konuşmalar, 1986, Ankara, s.103-105.

¹⁹² Abdullah Manaz, Aynı eser, s.209

3.4.4. İlk Tepkiler

4 Şubat 1932 Çarşamba günü Kadir Gecesi için İstanbul'daki bütün camilerde hazırlıklara başlanmıştır. O gece, büyük küçük bütün camilerde namazdan sonra Türkçe hutbeler, Kuran ve mevlit okunacaktır. Özellikle Ayasofya Camiinde şimdiye kadar görülmemiş mükemmel bir dini tören yapılacaktır. Bu kutsal gece onuruna Ayasofya Camiinde İstanbul'un en güzel sesli ünlü hafızlarından yirmi beş kişi Türkçe Kuran okuyacaklardır.

Bu büyük din gecesi için Evkaf yönetiminden verilen talimat gereğince bütün camiler temizlenmektedir. Bir gün öncesinden Ayasofya Camisinde dini tören için gereken önlemler alınmış ampuller yenilenmiş müezzin minberinin bulunduğu yere ses alıp veren büyük bir hoparlör konulmuştur. O gece Ayasofya camiinde okunacak Kuran ve mevlit bu hoparlör ve radyo ile her tarafa yayınlanacaktır.

Halk arasında, Kadir Gecesi camilerde yapılan dini tören büyük bir ilgi uyandırmıştır. Yetkili görevliler o gece için camilerde izdihamı ve kazaları önlemek için gereken önlemleri almışlardır.

İstanbul'da bulunan yabancılar özellikle büyük elçilik mensupları, Kadir Gecesi camilere girerek güzel sesli hafızların Türkçe Kuran ve mevlit okuyuşlarını dinleyebilmeleri için kendilerine koruma verilmesini Evkaf yönetiminden rica etmişlerdir. Bu konuda Evkaf yönetimine yapılan müracaatlar yüzleri geçmiştir.

Evkaf Müdürlüğü sürekli gelen müracaatları dikkate alarak yabancı misafirlerin gerek Ayasofya'daki, gerek diğer camilerdeki dini töreni rahatça izleyebilmeleri için gerekli önlemleri almışlardır. Kadir Gecesi sesleri güzel olan bütün hafızlar Kuran ve mevlit okuyacakları için önceden hazırlanmaktadır. Bunun için, bir gün önceden camilerde Kuran okunmamıştır. Türkçe Kuran okuyan hafızlar, kendi aralarında yaptıkları bir toplantıda ezanın Türkçe'sini şu şekilde tespit etmişlerdir:

Tanrı Uludur.

Tanrı Uludur.

Tanrıdan, başka Tanrı yoktur.

Tanrı Uludur.

Tanrı Uludur. Teşekkürler, ona

"İzmir'de Kuran'ın Türkçe'si ilk defa Hisar Camii'nde hafız Ömer Bey tarafından Okunmuştur." ¹⁹³ Hafız Ömer Bey'in Türkçe Kuran okuyacağı önce ilan edildiğinden caminin kapısı açılır açılmaz halk içeriye dolmaya başlamış ve o kadar çok cemaat gelmiş ki, herkes

birbirine omuz omuza sıkıştığı halde duracak, oturacak yer kalmamıştır. Camiye gelenlerden çoğu içeriye girmeyi başaramadıklarından geriye dönmüşlerdir.

Hafız Ömer Bey vaazlarla ilgili kürsüye çıkarak birkaç sureden tercüme edilen ayeti okumuştur. Hafız Ömer Bey Kuran'a suzinak makamıyla başlamış, ferahnak ve saba makamlarıyla okuyarak son vermiştir. Güzel bir sesle okunan Kuran'ı halk büyük aşk ve saygıyla dinlemiştir.

3.4.5. Şubat 1932 Ayasofya'da Türkçe Teravi

3 Şubat 1932 günü akşamı Ayasofya Camisi'nde toplanan elli bine yakın kadın, erkek, Türk Müslümanlar on üç asırdan beri ilk defa olarak tanrılarına kendi dilleriyle ibadet etmişlerdir. Kalplerinden vicdanlarından kopan en samimi, en sıcak içtenlikle Tanrı'dan günahlarını bağışlamasını istemişlerdir. Bu yoğun ilginin bir nedeni de asırlardır içeriği bilinmeden yapılan ibadetlerin yavaş yavaş açıklığa kavuşması, toplum tarafından gerçek mesajın alınmasıdır.

Ulu Tanrının ulu adını, gökleri titreten inançla tekbir ederken ağızlardan çıkan tek bir sesle, Türk dünyasının Tanrısına kendi bilgisi ile taptığını göstermişlerdir.

Bir ihtiyar annenin gözlerinden akan, bir genç delikanlının kirpiklerinde titrer gibi parlayan ve kalbinden kopup gelen sevinç ve coşku ifade eden yaşlar, bütün bu samimi görüntünün çok önemli bir göstergesidir. Ayasofya Camisi daha gündüzden, saat dörtten itibaren dolmaya başlamış. Mihrabın bulunduğu hattan son cemaat yerine kadar caminin içi iğne atsan yere düşmeyecek kadar insanla dolmuştur. Kadın, erkek hepsi bir arada. Herkes birbirine sevgi dolu bir yaklaşım sergiliyor. Yer olmadığı halde çekilerek yer vermeye çalışıyor. Bu kutsal gecenin sevabından faydalanabilmek için koşup gelen herkes en ufak hareketlerinde bile, büyük bir içtenlik ve saygı ile davranmışlardır.

"Yatsı namazı yaklaşmıştır. Ayasofya artık dışarıdaki kapılarına varıncaya kadar insanla dolmuş ve bütün kapılar kapanmış, binlerce halk dışarıda kalmıştır. Yalnız caminin içinde kırk bin kişi bulunmaktadır. Dışarıdaki avluda şadırvanın bulunduğu meydanda da binlerce halk toplanmıştır. İçeride ve dışarıda olmak üzere yetmiş bin kişi bu yirmi asırlık tapınağı kuşatmıştır." ¹⁹⁴

Ezan okunduktan sonra, otuz tane güzel sesli hafızın katıldığı bir müezzin grubu ile teravi kılınmış; halk o kadar sıkışmış bir halde ki herkes birbirinin arkasına, ayaklarının arasına hatta neresi gelirse secde etmiş, bir kısım halkta ayakta veya oturarak namaz kılmışlardır.

Teravi biter bitmez caminin içinde görülmemiş bir uğultu başlamıştır. Bu ne bir nehir uğultusuna ne bir gök gürültüsüne ne de başka bir şeye benzemiyormuş. Herkes ellerini gökyüzüne kaldırmış dua etmiş. Bu uğultu birkaç dakika devam ettikten sonra otuz güzel sesli hafız hep birlikte tekbir almaya başlamışlardır.

Tanrı Uludur.

Tanrı Uludur.

Tanrıdan başka Tanrı yoktur.

Tanrı uludur. Tanrı Uludur.

Teşekkürler, ona

Bu Türkçe tekbir Ayasofya camisini yerinden sarsıyor, halkta bu seslere katılıyormuş. Tekbirden sonra, Hafız Yaşar Bey tarafından Mevlit-i Şerif okunmaya başlanmıştır. Mevlit on güzel sesli hafız tarafından okunurken, her söz arasında Türkçe tekbir getiriliyormuş, Peygamberin doğduğunu anlatan mısra okunmaya başladığında:

Geldi bir ak kuş kanadı ile canlı

Kırk bin kişi ayağa kalkmış, kırk bin kişi salavat getiriyor, kırk bin kişi Türkçe tekbir alıyor, kırk bin kişi heyecan duyuyormuş.

Hafızların büyüğü sesleri özellikle Hafız Kemal ve Hafız Burhan Beylerin bu binlerce senelik ibadethaneyi gürültüye boğan sesleri Ayasofya'nın mükemmel kubbesinden etrafa dağılıyormuş. Bütün kalpleri yeni yeni heyecanlarla dolduruyormuş.

Mevlitten sonra hafız Yaşar Bey Türkçe Kuran'a başlayarak tebareke suresini okumuştur. Mütakiben Hafız Rıza, Hafız Seyit, Hafız Kemal, Burhan, Fethi, Turhan Beylerle otuz hafız hep birer birer çeşitli makamlarda Türkçe Kuran okumuşlardır. Her sureden sonra Türkçe tekbir alınmıştır. Saat on da dini tören son bulmuştur. Hafız İsmail Hakkı Bey tarafından Türkçe güzel bir dua okunmuştur. Bunu takiben Hafız Yaşar Bey de gene Türkçe bir dua okumuştur. Duanın sonunda Hafız Yaşar Bey "millet egemenliğinin olduğu yer olan Türkiye Cumhuriyetinin varlığını sonsuza kadar sürdür tanrım, ulu gazimiz Mustafa Kemal'in vücudunu sağlıklı kıl tanrım" diyerek dua ederken yine kırk bin kişi aynı anda kalpten ve içten amin demişlerdir. Dua bittikten sonra hafız beyler Türkçe tekbir almışlar ve ibadet son bulmuştur.

Ayasofya'nın üst kısmı, yabancı ve büyük elçiliklere ayrılmıştır. Burası da üç dört bin kişi tarafından işgal edilmiştir. İngiliz, Fransız, Alman, Macar, Romen elçilikleri ile birçok elçi üst düzey görevlileri eşleri ile birlikte gelmişlerdir. Türkçe ibadetle ilgili çalışmalar toplumdan gelen olumlu tepkilerle her gün gelişerek yaygınlaşmaktadır. Türkçe teravi için Ayasofya Camisi gibi bir mekanın tercih edilmesi ve buraya yabancı elçiliklerin de davet edilmesi, devrimlere uluslararası bir boyut kazandırma düşüncesinin bir sonucudur. Özellikle

Ayasofya Camisi gibi başka inançlara da hizmet vermiş tarihi bir yapının tercih edilmesi bu mesajın içeriğini zenginleştirmiştir.

3.4.6. Dini Törenin Ankara'da yansımaları

Ayasofya Camii'nde yapılan büyük tören Ankara'nın her tarafında ciddiyle takip edilmiştir. Hemen her radyonun etrafında büyük bir kalabalık toplanmış ve mevlidi ve Türkçe Kuran surelerini içtenlikle dinlemiştir. Özellikle gazi heykelinin duvarındaki büyük radyonun önünde coşkulu bir kalabalık toplanarak yağmakta olan kara rağmen ana dilleri ile yapılmakta olan bu kutsal sözleri saatlerce dinlemiştir. Anadolu'nun her tarafından alınan haberler halkın büyük bir istekle şurada burada bulunan radyoların etrafına toplandıklarını bildirmektedir.

Ajanslar bu büyük olayı daha önce Avrupa'nın her tarafına bildirmiş olduğundan yabancı ülkelerin pek çoğunda da olayın ciddi bir ilgi uyandırdığı tahmin edilmektedir.

Zonguldak'ta da halk radyo olan yerlerde toplanarak asırlardan beri savunduğu dinin ana dili ile yapılan ibadeti mutluluk içinde dinlemişlerdir. Zonguldak semalarında yükselen amin sesleri de Ayasofya kubbesini dolduran yankı kadar sıcak ve samimiymiş. Halkta, radyoların hizmetinden memnun olmuştur.

Yunus Nadi'nin Ayasofya'da Kuran'ın Türkçe olarak okunması ile ilgili yapılan değerlendirmeleri. "Türkler'in İslam dinini kabul etmelerinden beri ilk defa yapılan bir şey değildir. Özellikle o gün camilerde Kuran ayetleri vaizler tarafından Türkçe'ye tercüme edildiği gibi Kuran çok eski zamandan beri defalarca Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Şimdi yapılan işin yeniliği Türkçe olarak okunmasıdır."¹⁹⁵

Kadir Gecesi için birkaç günden beri bu seneki ramazan ayının en gösterişli bir şekilde geçmesi için yapılan çalışmalarla hazırlanmaktadır. Ayasofya Camii'nde binlerce kişilik yoğun bir halkın tanrıya yakarışları görülmüştür. Kıymetli hafızlar Süleyman Çelebi'nin 500 yıllık mevlidini Türkçe okuyarak Türkçe tekbirlerle o büyük ibadethanenin kubbesini büyük ve kutsal ses ile inletmişlerdir.

Her şeyden önce Süleyman Çelebi'nin 500 yıllık mevlidi dini törenlerde kendi öz Türkçe'mizle çok iyi yapılabileceğinin en iyi göstergesidir. Besmeleyi tercüme etmekte sıkıntı çekenler Türkçe mevlidin şu ilk beytini okumalıdır.

Allah'ın adını analım önce

Gerek olur her işten önce, insana

Bu beytin 500 sene önce yazılmış olduğunu düşünmek, Türkün din ve inanç konusunda kendi öz dilini kullanmaya hem aşık hem de sahip olduğunu görmek için yeterlidir. Anlayış çok mükemmeldir. İncanın sağlam olması kadar onu ifade eden ana dil

dahi mükemmeldir. O kadar ki Süleyman Çelebi'nin mevlidi yalnız dini yönüyle değil edebi olarak ta kuvvetli eserlerinden birisidir. Tanrının birliği ve varlığının Arapça ifadesi olan La İlahe İllallah'ın Türkçe' si nedir? Bunu Süleyman Çelebi'nin mevlidinde bir mısra da görülmektedir.

Tanrıdan başka, tanrı yok

Tamamen vicdandan doğma bir olguyla karşı karşıya bulunursunuz. Mevlidin çeşitli parçalar arasında Türkçe tekbirler ortalığı gerçekten törensel bir uğultu ile doldurduğu kadar kalpleri manevi etkilerle dalgalandırmaktadır. Tekbirin Türkçe ifadesi oldukça başarılıdır.

Tanrı uludur.

Tanrı uludur.

Tanrıdan başka, Tanrı yoktur.

Teşekkürler, ona

Makam Arapçasının aynısı olduğu halde etkisi Türkçesinde daha fazladır. Çünkü onu dinleyenler ne dinlediklerinin farkında olarak dinliyorlar. Hafızlar Kuran'ın çeşitli parçalarını hem Arapça hem de Türkçe olarak, hem makamlı yüksek sesle hem özellikle Türkçe'sinde düz söylem diliyle okumuşlardır. Arapça olarak okuma tarzı eskiden beri alışılan bir tarz olmakla beraber Türkçe'lerinde okunan ayetlerin anlamlarında beraber daha başka bir zevk vermektedir. Düz söylem şekli ile okumada Kuran'ın kendi ana dilimizde açık anlamları ile gerçekten düşünülmemiş bir ifade arz etmektedir.

İnsan hayatında inancın büyük yeri olmuştur, insanlar genellikle muhafazakar olmaya meyillidirler, Süleyman Çelebi'nin 500 yıl önceki dönemlerinden sonra ülkemizde saltanat, halkın taassubu kara ve kör bir silah olarak kullanılmaktaki çıkarları işe karışarak inanç ve ibadette Türkçe ihmal edilip, özellikle Arapça olunca sanki din dili yalnız Arap dili imiş gibi kendi kendine anlamsız bir gelenek oluşmuştur. Bu ülke Arap memleketi ve bu millet Arap milleti olmadığına göre bu anlamsız tapınma sonsuza kadar böyle devam edip gidemezdi. Milli harsta elbette toplumsal etki olan dinin er geç öz dilimizde okunması gerekirdi. İşte ülkemizde bu aşamaya gelen ilk adımlar atılmıştır. Asırlar sonra Türkler ilk defa olarak yeniden kendi ana dillerinde bir Kadir Gecesi yaşamışlardır.

Hafız Burhan Bey ve arkadaşları (04.02.1932) ikinci namazından sonra Kadıköy'de Osman ağa Camisinde yoğun bir halk kitlesi önünde Türkçe Kuran okumuşlardır. Bu okuma Ankaralı Mükerrerrem H. isminde aydın bir kadının aracılığı ve ricası üzerine yapılmıştır. "Cuma namazından sonra hafız Sadettin Bey tarafından Süleymaniye camiinde Türkçe hutbe okunacaktır." ¹⁹⁶ Bundan başka Eyüp'te defterdar da Mahmut Efendi Camiinde hafız Mehmet

Asaf Bey tarafından melek suresi ikinci namazından sonra aynı camide Türkçe olarak okunacaktır.

3.4.7. Şubat 1932 Süleymaniye de Türkçe Hutbe

4 Şubat 1932'de Süleymaniye Camii'nde okunan hutbeye halkın gösterdiği ilgi üzerine İstanbul'un bütün camilerinde hemen hemen bütün namazlardan sonra Türkçe Kuran okunmuştur. Müftülükten izin alan hafızlar camilerde mükemmel bir program içerisinde hutbe ve Türkçe Kuran okumuşlardır.

05.02.1932 tarihinde Ramazanın son Cuması olduğu için camiler her günkünden daha kalabalıktır. "Bu ramazan halkın Türkçe Kurana karşı gösterdiği büyük ilgi duyması nedeniyle camilerde görülen yoğunluk Cuma namazında Ayasofya, Beyazıt, Fatih, Süleymaniye"¹⁹⁷ gibi camilerde en kalabalık şeklini almıştır.

Özellikle Süleymaniye Camisi'nde sesinin güzelliği ile ünlü olan Hafız Sadettin Bey tarafından Türkçe hutbe okunacağını haber alanlar Cuma namazından çok önce camiye doldurmuşlardır. Namaz saati geldiği zaman yoğunluk öyle bir artmış ki camiye namaz kılmak için girenlerin kırıdamalarına imkan kalmamış ve yüzlerce kişi de içeri giremeyerek avlularda kalmıştır. Namazdan sonra Hafız Sadettin Bey müezzin minberinden yüksek sesle Türkçe hutbe okumaya başlamış. Camiyi dolduran yüzlerce insan, Türkçe hutbeyi sonuna kadar içten inanarak bir sessizlik içinde dinlemişlerdir. Halk arasında hutbeyi dinlerken birçokları ağlamış. Çünkü hutbenin birçok yerlerinde Hafız Sadettin Bey'in etrafını çeviren müezzinler tarafından Türkçe tekbir getirilmiş ve halktan birçokları da Türkçe tekbire bizzat katılmışlardır.

Türkçe hutbeden sonra hafız Sadettin Bey ile arkadaşları tarafından Kuran'dan çeşitli sureler Türkçe olarak okunmuş ve bu sureler arasında diğer hafızlar gayet güzel etkili bir şekilde Türkçe tekbir getirmişlerdir. Süleymaniye Camii'nde kalabalıktan birçok kadın bayılmış. Bununla beraber Fatih, Eyup, Defterdar Camilerinde de hafızlar tarafından Türkçe Kuran okunmuştur.

"Ankara'da da öğle namazında Hacı Bayram Camisi'nde hatim duasında, dua Türkçe olarak okunmuştur. Tacettin Mahallesindeki camide de hatim duası ve ezan Türkçe okunmuştur. İstanbul'da yapılan dini tören telsizden Van'da halkevi salonunda toplanan büyük bir halk kitlesi tarafından ilgi ile dinlenmiştir. Halk çok memnun olmuştur."¹⁹⁸

"Rize'de öğle ve ikinci namazı Türkçe olarak okunmuştur. Kendi ana diliyle okunan ezanı dinlemek için bütün şehir halkı toplanmıştır. Kuran'ın Türkçe okunması için hazırlık yapılmıştır. Edremit'te bayram yeri Camiinde Hoca Osman, Hafız Muhittin ve Hafız Fethi

¹⁹⁷ Cumhuriyet, 06.02.1932

¹⁹⁸ Cumhuriyet, 06.02.1932

Efendiler tarafından Türkçe ezan, Kuran, hutbe okunmuştur. Halk Türkçe okunan Kuran'a büyük bir ilgi göstermiş ve cami tıklım tıklım dolmuştur.”¹⁹⁹

3.5. UYGULAMAYA SON VERİLMESİ

3.5.1. Tepkiler

Atatürk ve arkadaşlarınca on beş yıl gibi kısa bir sürede yüzyıllardır belleklere ve ruhlara yerleşmiş düşüncelerin, varsayımların sökülüp atılması kolay değildir. Hele belirli kişilerin ve çevrelerin laikliği dinsizlik diye suçlamaları “din elden gidiyor, şapka giymek kafirliktir, Allah kelamı olan Kuran başka dillere çevrilemez, ezan Muhammed'i Muhammed'in dilinde okunmalı” şeklinde, açık ve kapalı sözleri ve eylemleri, ilk fırsatta laikliğin karşısına çıkarılacak engeller gibi görünmektedir.

Böylece 1945'te çok partili siyasal yaşama geçildiğinde C.H.P.'ne ve onun aracılığıyla Atatürk'e yöneltilen eleştiriler de, laikle ilgili sorunlar önemli bir yer tutmuştur. Ömer Rıza Doğrul, “ezanın Türkçe okunamayacağını öne sürmeye başlamıştır.”²⁰⁰ Bunun içinde İslamca adını verdiği bir dile sarılmıştır. Türkün bildiği ve benimsediği ezan Arapça'dır. Hem Türkçe'dir, hem Acemce'dir. Hatta hem Hintçe'dir, hem Çince'dir. O müşterek bir dildir.

Muhalefet partisinin eleştirileri karşısında C.H.P. yöneticileri kendilerini savunmak amacıyla din adamı yetiştirmeye yönelmişlerdir. Görünüşte ezanın Türkçe okunmasını zorunlu kılan yasa maddesi yürürlükten kaldırılmıştır. Ama Arapça yasağı kaldırılınca siyasal iktidarın eğilimine uygun olarak hemen Arapça ezana başlanılmıştır. Demokrat parti bir yandan Atatürk devrimlerinin sulandırılmasına göz yumarken öte yandan da Atatürkçü görünmeye son derece özen göstermiştir. “Köylerde imam ezanı Arapça okuyor ama ne zaman Jandarma köye gelirse, “köye jandarma geldi” diye hemen hocaya haber veriyorlar; hoca “Tanrı uludur, Tanrı uludur” diye ezan okuyormuş. Demokrat parti iktidara gelir gelmez, ezanı Arapça orijinaline çevirince herkes kurban kesmiştir.”²⁰¹

Demokrat Parti'nin Atatürkçülüğü tamamen biçimsel bir Atatürkçülüktür. Atatürk ile ilgili olarak en önemli iki girişimden birincisi Atatürk Kanunu, ikincisi ise Anıtkabirdir. Dikkat edilirse bu iki girişimin de amacı Atatürk'ün dış görünüşüne yönelik eylemlerdir. Yoksa Atatürkçülüğün yaşatılmasıyla ilgileri yoktur. Bunun da böyle olması doğaldır. “İktidarının temelinde anti emperyalist bir savaş bulunan, batılı devletler önünde eğilmeyi reddeden, yabancı sermayeyi kovan bir devrimcinin Demokrat Parti'nin içinde yeri olmaması doğaldır.”²⁰²

¹⁹⁹ Cumhuriyet, 06.02.1932

²⁰⁰ Şerafettin Turan, Aynı eser, s.55

²⁰¹ Ali Kırca, Türkçe İbadet, “Süleyman Ateş”, 1998, İstanbul, s.46

²⁰² Cem Eroğlu, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, 1990, Ankara, s. 80

Türkçe ezan okuma kurallarına uymayanlar ceza kanunun 526. maddesi gereğince cezalandırılacaktır. 2 Haziran 1941 tarihinde bu maddeye ilaveler yapılmıştır. Buna göre, cami dışında Arapça ezan okuyanlar üç ay hapis cezası ile cezalandırılacaktır. Adalet Bakanı Fuat Sirmen'in bir demecine göre, 1947 yılında kanuna karşı olan yirmi dokuz kişi tutuklanmıştır. 22 Eylül 1948 tarihinde Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki, bütün müftülöklere bir yazı göndererek Türkçe ezan uygulamasından geriye dönüş için ilk girişimi başlatmıştır. Akseki'nin bildirisi şöyledir:

"Arapça ezan ve kamet hakkındaki 4055 sayılı kanun hükmü, yalnız ezan ve kamete yönelik olup mevlitlerde, hatim esnasında, bayram namazlarında ve bayram günlerinde alınan Arapça tekbirleri kapsamadığı, İçişleri Bakanlığı ile yapılan görüşme ve yazışmalar sonucunda başkanlığımızın değerlendirilmeleri uygun görülerek gereğinin yapılması, valiliklere tebliğ edilmiş olduğundan camilerde görevli personel çağrılarak gerekli açıklamaların yapılması ve gereği bildirilir."²⁰³

Türkiye, çok partili siyasal yaşama geçinceye kadar oldukça sakin günler geçirmiştir. Bu sükunet, dini olayların, gerici akımların sona erdiği anlamını taşımamaktadır. Türkiye'de gericilik hareketleri Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet devrinde de varlığını sürdürmüştür. Partiler çoğalıp oy sömürücülüğü başlayınca bu çıkarıcı, gerici çevreler varlıklarını hissettirmeye başlamışlardır.

18 Temmuz 1945'te milli kalkınma partisinin kurulması ile Türkiye'de çok partili demokratik rejim dönemi başlamış ve Türkiye'ye köklü değişimler getirmiştir. Bu tarihe kadar, çeşitli isimler altında faaliyet gösteren C.H.P., genç Türkiye'nin tek partisi idi. Bu parti, çok partili döneme kadar birçok iyi işler yapmaya çalışmış, halkın gözünde bunların bir kısmı iyi, bir kısmı kötü görünmüştür. İhmale uğramış bir ülkeyi ve onun halkını kalkındırmak için tutucu çevrelerle savaşılar yapılmış olan devrimler, ikinci Dünya savaşı nedeni ile özellikle köylerde duyulan sorumluluklar, liberal ve devletçi iniş çıkışlarla artan ekonomik çıkmazlar, varlık vergisi, devletçilik politikasının uyandırdığı hoşnutsuzluklar başarı atılımını etkilemiştir.

Çok partili döneme girilince, o zaman kurulan Demokrat Parti, bu hoşnutsuzlukları fırsat bilerek kullanmasını bilmiş, böylece geniş cahil halk kitlesini kısa bir zamanda kendine bağlamıştır.

Tek parti zamanında gizlice işlenmiş olan bu türlü fikir akımları, Meşrutiyet İslamcılığını değişik şartlar altında devam ettirmek isteyen bir akım ortaya çıkmıştır. Bu akım, Türk devrimlerinin karşısında yer almış tutucu çevreleri dile getirmiş ve muhalefetin destekleyicisi olmuştur. Bu fikirler, iktidarların tereddütlü ve maksatlı tutumları ile siyasi

²⁰³ Abdullah Manaz, Aynı eser, s.212

hayattaki etkilerini artırmışlardır. Bu artış, özellikle Demokrat Parti iktidarının ekonomik krizi içinde, oy toplama politikasının gelişmesi ile orantılı olarak artmıştır.

1945'ten 1950'ye yani Demokrat Parti'nin iktidara gelişine kadar geçen beş yıl içinde Türkiye'de yirmi dört siyasi parti kurulmuştur. Bu partilerin büyük bir kısmı iktidara gelebilme hırsı ile, ülke çıkarlarını ve devrimleri bir yana bırakarak, parti programlarında din, gelenek ve laiklik konularına yer vermiş, tavizci bir politika izlemişlerdir.

Örneğin 1945'te kurulan Demokrat Parti'den ayrılan kişiler tarafından 1948'te kurulan Millet Partisi'nin programı bu konuda açık bir örnek oluşturur. Bu partinin ana programında, "Parti, toplumsal kuralların oluşumunda inançların, ahlakın, geleneklerin, örf ve adetlerin büyük önemini tanır. Bunlar sık sık değişmezler ve devletin kontrolü dışında kalırlar. Parti, din kurumlarına ve milli geleneklere saygılıdır. Laikliği kabul etmekle birlikte din işlerinin ayrı bir teşkilat eliyle yönetilmesini, bunun bağımsız olmasını"²⁰⁴ istemektedir. Ayrıca bu parti, ilk ve orta öğrenimde din dersleri okutulmasını da istemektedir. Programlarında bu fikirlerin yer alması, partinin kurulduğu zaman ki ortamın koşullarına göre tutucu bir görüşün örneğini vermektedir. Din işlerinin bağımsız ve ayrı bir yönetimin eline verilmesini istemek, o güne kadar Türkiye'de egemen olan laik yapıya da ters düşmektedir.

Yine 1945 yılında kurulmuş olan Milli Kalkınma Partisi, din ve politika alanında "İslam Birliği Doğu Federasyonu" projesinin gerçekleşmesini istemiştir. Bu parti programına göre Milli Eğitimde her şey ahlak ve milli gelenek esasına göre oluşturulacaktır.

1946'da kurulmuş bulunan Sosyal Adalet Partisi'nin amacı "Dünya Müslümanları Birliğini" desteklemek olacaktır. Yine aynı yıl içinde kurulmuş bulunan, Çiftçi ve Köylü Partisi de geleneklere bağlılığını belirtmiştir. Yine 1946'da kurulan, Arıtma Koruma Partisi de dinci bir siyasi parti olduğunu programında belirtmiştir. Yine 1946'da kurulan İslam Koruma Partisi, kuruluş dilekçesinde her türlü siyasi faaliyetten uzak ve amacının sadece İslam dininin kuvvetlenmesi, güç kazanması, dayanışmanın gerçekleştirilmesi olduğu yazılmıştır.

1947'de kurulan Türk Muhafazakar Partisi de, dönemin İslamcı, siyasi davranışlarına örnek olarak gösterilebilir. Partinin programında ve amacında İslami esaslar egemendir.

1949'da kurulan Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi de aydın kitle dindarlığını destekleyeceğini, dini cemiyetlerin özgürlüğünü ve teşkilatlanmasını arzuladığını açıkça programında göstermiştir.

C.H.P. iktidarı karşısında ilk ana muhalefet partisi Demokrat Parti'dir. Demokrat Parti, devrimlerden ödün vermemesi ve tek parti olması nedeni ile halk arasında oldukça büyük bir istemeyeni bulunan C.H.P.yi devirebilmek için din duygusu sömürücülüğü politikasını

²⁰⁴ Neşet Çağatay, Aynı eser, s.39

uygulamıştır. Bu parti, 1949'da topladığı ikinci büyük kurultayda bu eğilimini açıkça göstermiştir.

C.H.P. yeni partilerin amaç ve eğilimlerini görüyor, iktidarda kalabilmek için halkın çok hassas olduğu din duygusu konusunda kendisi de bir şeyler yapmak gerektiğini anlamış bulunuyordu. Özellikle 1948'den sonra partiler içinde İslamcı gruplar ortaya çıkmış, bunlar dini olayların hız kazanmasına neden olmuşlardır. Üzerinde özellikle durulan noktalar, okullarda din dersleri verilmesi ve imam hatip okulları açılması olmuştur.

C.H.P. bu yeni eğilim karşısında oy alabilmek için ödün vermeye başlamış ve 1948 yılında hacca gidecekler döviz müsaadesi verilmiş, vizeleri yapılmıştır. 1946 yılında parti grubunda kurulmuş olan komisyonun hazırladığı esaslara uygun olarak 1 Şubat 1949'da ilk okul ders programlarına zorunlu din dersleri konmuştur. Aynı yılın başında imam hatip kursları açılmıştır. İlk kez sekiz ilde açılan kurslar, sonradan imam hatip okulları haline getirilmiş ve bu okullar ileride ilk okuldan sonra yedi yıllık eğitim vermek üzere düzenlenmiştir.

Demokrat Parti'nin iktidara gelişinden önce C.H.P. tarafından 1950 yılının ilk yarısında şu önemli kararlar alınmıştır: 1. Din adamlarının yönetimi, tekrar Diyanet İşleri Başkanlığına bağlanmıştır. 2. C.H.P. Başbakanı M.Şemsettin Günaltay, Mecliste, İlahiyat Fakültesinin açılacağını bildirince Ankara Üniversitesi 7 Ocak 1949 toplantısında bu fakültenin açılış kararını vermiştir. 3. 1925 tarihli ve 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerin, türbelerin kapatılmasına dair kanun değiştirilerek 30 Mart 1950'de on dokuz türbenin açılmasına izin verilmiştir. Bu gelişmeler yeni gerici hareketlerin doğmasına neden olmuştur.

Siyasi yapının değişmesi ile birlikte Atatürk Devrimlerine yöneticilerin bakış açısı değişmeye başlamıştır. Daha önceki uygulamalar, kanundaki boşluklardan da faydalanılarak ilk yasal anlamda Türkçe ibadet uygulamasına son verme girişimleri bu şekilde başlatılmıştır.

Bu uygulamalara muhalefetten ve halktan ciddi bir tepkinin gelmemesi daha sonraki uygulamalar için cesaret kaynağı olmuştur. 4 Şubat 1949 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi dinleyiciler bölümünde Ticani Tarikatına mensup iki kişi Arapça ezan okumuşlardır. Bu olayda Ticani Tarikatı Şeyhi M.Kemal Pilavoğlu ve Ankara'daki yardımcısı Abdurrahman Bağcı'ya bağlı çevrenin örgütlü bir mücadele yürüterek ön plana çıktıkları görülmektedir.

1801'de Fas'ta, Ahmet Ticani tarafından kurulmuş olan Ticani Tarikatı, 1930'da Türkiye'de yayılmaya başlamıştır. Bu Tarikatın şeyhi, Kemal Pilavoğlu'dur. Kendisine müritleri "efendi" ve "hazret" sıfatları vermişlerdir. Tarikatta Pilavoğlu'nu halifeler, müritler ve muhipler takip etmektedir. Ayrıca tarikatın aksiyon adamları olarak fedai ve kahramanları vardır. Şeyhe mutlak bağlılık şarttır.

Cumhuriyet rejimine karşı, silahlı nakşibendilerden sonra 1949 yılında da ticaniler çıkmış ve Ankara'nın Çubuk, Çankırı, Şabanözü ilçelerinde yayılmaya başlamışlardır. Tarikatın amacı "Tanrı emirlerini yerine getirip, Peygamberin ahlakını temsil etmek" şeklinde özetlenmekle birlikte asıl amacının, teokratik bir devlet sistemi kurmak olduğu anlaşılmıştır. Atatürk devrimlerini benimsememek, laikliği şiddetle red etmek, şeriatı esas almak gibi hareketleri destekleyen fikirler tarikatın temelini oluşturmaktadır. Bunların inancına göre heykel, puttur ve dine göre bunları kırmak gerekir. Türk devrimleri, dinsizlikten başka bir şey değildir. Osmanlı halifeliğini inkar eden Atatürk dinsizdir. Devrimler, halkı puta tapıcı yapmıştır. Hükümet, dini tanımazsa isyan etmek haktır.

Ticaniler, 02.06.1941 tarihinde kabul edilen 4505 sayılı ezanın Türkçe okunmasına dair kanunu 1946'da eleştirilene başlayıp 1949 Şubatında T.B.M.M.nin dinleyiciler locasında iki ticanî tarikatı üyesine Arapça ezan okutmuşlardır. "Trablusgarblı Şeyh Ahmet Ticanî tarafından kurulan bu tarikatı Türkiye'de yaymak görevini Kemal Pilavoğlu üstlenmiştir. Kemal Pilavoğlu'nun yardımcısı Abdurrahman Balcı'nın bu faaliyetlerde önemli görevlerinin olduğu görülmüştür. Trablugarb'dan ithal edilen bu tarikatın başlıca faaliyet alanı, Ankara'nın göbeğinde Solfasol köyüdür."²⁰⁵

Özellikle 1946 yılından itibaren sistemli ve yoğun bir şekilde camilerde ve çeşitli yerlerde bu tarikata bağlı, halk arasında "ezan delileri" olarak tanınan insanların her fırsatta Arapça ezan okumaları dikkat çekmeye başlamıştır. Nitekim, bunlardan "4 Şubat 1949 Cuma günü Türkiye Büyük Millet Meclisi dinleyici locasında, iki eylemci, Arapça ezan okumuşlardır."²⁰⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisinde bir soru önergesi tartışılırken saat 15.30 sularında, salonun arka tarafından gelen bir Arapça ezan sesi duyulmuştur. Bakıldığında bir şahsın ezan okuduğu görülmüştür. "-Dışarıya çıkarın! Şunu yakalayın!" sesleri arasında Meclis başkanı Karadeniz, zil çalarak görüşmenin devam etmekte olduğunu ve Arapça ezan okuyan eylemcinin salondan çıkarılacağını bildirmiştir. Bu sırada meclis polisi, Arapça ezan okuyan şahsı kolundan tutmuş, götürmekte iken başka bir köşeden ayağa kalkan bir şahsın "-Allah Allah" diye bağırdıktan sonra Arapça ezana devam ettiği görülmüştür. Meclis polisleri onu da yakalayarak her ikisini de meclis karakoluna götürmüş, ilk sorgulamaları yapılmıştır. Ticanî ve benzeri "Türkçe ibadet" karşıtı örgütlerin organize bir toplumsal tepki gösterme kültürleri olmadıklarından, örgüt elemanları aracılığıyla bireysel eylemlerle tepkilerini ifade etmişlerdir. Eylemin en üst düzeyde, Meclis başkanı tarafından tepki görmesi deriye dönüş için uygun koşulların oluşmadığını göstermektedir. Ayrıca her ne kadar 1946'dan sonra çok partili siyasal yaşama geçildiyse de tek parti döneminin izleri tam olarak silinememiştir.

²⁰⁵ Cumhuriyet, 06.02.1949

²⁰⁶ Cumhuriyet, 05.02.1949

Demokrasi kurum ve kurallarıyla tam olarak işlemediğinden toplumsal tepkiler gösterecek özgürlükçü bir ortam oluşmamıştır.

Eylem için Meclis salonunun seçilmesinin nedeni “Türkçe ibadet” sorununun çözüm merkezi olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim, bu çalışmalar 1950 yılında sonuç verecektir.

Mecliste oturumun sonuna doğru söz alan Meclis Başkan yardımcılarında Feridun Fikri Düşünsel olayı şöyle açıklamıştır: Bugün birleşimin ilk saatlerinde alt kat dinleyici sıralarında bulunanlardan, önce Muhittin Ertuğrul Arapça ezan okuma girişiminde bulunmuş Meclis polisi tarafından dışarıya çıkarılmış, bundan sonra Osman Yaz’ın Arapça ezan okumaya başladığı görülmüştür. Muhittin Ertuğrul, Devlet Demir Yollarından üç dört ay önce ayrılmış ayrıca tarikatlarla bağlantıları tespit edilmiştir. Osman Yaz Ticani tarikatının üyelerindendir. Aslen Çubuklu’dur, Solfasol köylüleri arasında tarikat propagandası yapmaktadır. Değişik zamanlarda Eskişehir, Kütahya, Afyon camilerinde Arapça ezan okumaktan dolayı cezaları olduğu tespit edilmiştir. Feridun Fikri Düşünsel, her ikisinin de Ankara Emniyetine teslim edilmiş olduğunu sözlerine eklemiştir.

Muhiddin Ertuğrul Meclis giriş kartını nasıl aldığını şöyle anlatmıştır:

- “Abdullah’ı, Abdurrahman Balcı’nın yanında tanıdım. Abdullah “ben Meclise gidiyorum, İhsan Şerif’ten kart isteyeceğim” dedi. Bana da bir kart almak üzere İhsan Şerif’i gördük; üzerinde kart yokmuş alamadık. Bugün evine gittim, Abdullah için bir tane, kendim için bir tane Meclis Giriş kartı aldım. Abdullah’ın evine gittim, bulamayınca belki Meclise gelir dedim. Böylece Meclise geldik ve ayrı ayrı yerlere oturduk. Her yerde yaptığım gibi Allahu Ekber, Allahu Ekber diye ezan okudum, beni dışarıya çıkarttılar. Osman’ın ezan okuduğunu duymadım.”²⁰⁷

Çubuğun Gavurgan Köyünden olan Osman’a gelince Arapça ezan okumaktan bir defa On beş, bir defa üç liraya mahkum olduğunu, Muhiddin’i Kayaş’ta Hareket memuru iken tanıdığını söyleyerek demiştir ki; “Ankara’ya sabun ve yiyecek almaya gelmişim. Hacı Musa camiinde namazımı kıldım. Hamam önünde Muhiddin’e rastladım,” Abdullah’ı bulamamış, “istersen gel Meclis oturumunu beraber dinleyelim” dedi. Geldik. Muhiddin “Allahu Ekber” diye başladı. Kendisini memurların dışarı çıkardığını görünce “Allah, Allah” dedim. Bundan sonra şevke gelerek ben de Arapça ezana başladım.

Arapça ezan okuyanlar hakkında Ankara Emniyet müdürlüğü tarafından yapılan soruşturmada, Meclisteki yaşananların organize bir olay olduğu tespit edilmiştir. Ticani tarikatı üyelerinin yeni bir uygulamalarıdır. Bunlar Arapça ezan yanlısı eylemci olduklarından aynı suçtu birçok yerde işlemektedirler. Bu seferde Mecliste böyle bir davranışa girişme gereği

²⁰⁷ Cumhuriyet, 05.02.1949

duymuşlardır. Ticani tarikatı olarak amaçlarının T.B.M.M. tarafından doğrudan doğruya anlaşılmasını istemişlerdir. Kendilerince bu eylemden, Ticani tarikatının amaçlarına hizmet edeceğini düşünmüşlerdir.

Adliyeye teslim edilen Arapça ezan sanıkları Osman Yaz ve Muhiddin Ertuğrul'un 1. Sulh Ceza Mahkemesinde yapılan duruşmasında Muhiddin Ertuğrul raporlu olduğundan tutuklanmasına gerek görülmemiştir. Osman Yaz'ın kırk gün hapis cezası ile tutuklanmasına karar verilmiştir. Muhiddin Ertuğrul hapishaneye götürülürken halinden memnun olup olmadığı sorusuna şu cevabı vermiştir.

- "Hapishane çok iyi bir yer. Orada insan, Allah'a daha yakın oluyor."²⁰⁸

Bu olay incelendiğinde, aklından zoru olan bir iki kara cahilin eseri olmaktan öte çok yönlü ve organize bir olay olduğu görülmektedir. Atatürk'ün gerçekleştirmeyi düşündüğü batılı, çağdaş, modern bir ulus yaratma çalışmaları olan devrimleri engelleme girişimlerinin bir sonucudur. Bu olay ve benzerinin yansımaları günümüzde de görülebilmektedir. Ticaniler bu tür davranışlarını D.P. iktidarının ilk yıllarında da devam etmişlerdir. Kemal Pilavoğlu bu hareketleri yüzünden yapılan yargılamalar sonunda on beş yıla mahkum, bitiminde de İmroz Adasına sürgün edilmiştir.

Ayrıca Dolmabahçe Stadyumunda bir milli maçta, Beyoğlu'nda bir sinemada ve Ankara valisinin huzurunda, Eskişehir'de yine aynı Ticani Tarikatına mensup bir grup askerin çeşitli camilerde ezanı Arapça olarak okuduğu basından öğrenilmektedir. Diğer yandan hükümette takipten vazgeçmemiştir. Arapça ezan okuyanlara hapis ve para cezaları verilmiştir.

12 Nisan 1950 tarihinde Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenaze töreninde birçok din adamı söz konusu kanuna muhalefetten tutuklanmıştır.

14 Mayıs 1950 tarihinde Demokrat Partinin başa geçmesi ile yeni bir dönem başlamıştır. "Demokrat partinin ilk girişi, ezanın Türkçe okunmasına son verip, Arapça'ya dönmek olmuştur."²⁰⁹ "Demokrat Parti iktidarı, o zamana kadar yapılmış olan büyük emeği, Osmanlının yapamadığı ve Mustafa Kemal'in son senelerde eline aldığı Türkçe ibadetin gerilemesine neden olmuştur. İlk ödündür."²¹⁰ Mustafa Kemal'in ruhu haleflerinde veya onun yarattığı T.B.M.M.sinde çoğunlukta olsaydı, o zaman bu olaylar yaşanmazdı. Menderes, 4 Haziranda bir gazetecinin sorusu üzerine Arapça ve Türkçe ezan hakkında şunları söylemiştir:

"Mustafa Kemal, devrimlere başladığı zaman taassup anlayışıyla mücadele etmek gereğini duymuştur. Türkçe ezanın da böyle bir zorunluluktan doğmuş olduğunu kabul etmeliyiz. Bugün ise camilerde ibadet ve duaların hep Arapça yapılmasıyla tezat teşkil

²⁰⁸ Cumhuriyet 17.02.1949

²⁰⁹ Şerafettin Turan, Aynı eser, s.55

²¹⁰ Hulki Cevizoğlu, Aynı eser, s.131

etmektedir. Bu kadar yıldan sonra, vaktiyle zorunlu olan, şimdi de vicdan özgürlüğünü sınırlayan bu tür uygulamalara gerek kalmamıştır. İrtica ve taassupla biz de savaşacağız. Ve millete mal olmuş devrimleri savunacağız.”²¹¹

Yüzyıllardır varlığını sürdüren irtica bir anda Menderes’e göre yok olmuştu. İrtica ve taassupla biz de savaşacağız, ifadesi ise samimiyetten uzak politik bir yaklaşımdır. İktidar Partisinin bu tutumuyla yeni bir ezan tartışması başlatılmıştır.

Arapça ezanı savunanlar yazdılar, konuştular propagandalar yaptılar ve sonunda ceza kanununun ilgili fıkrasının çıkarılması için 31 Mayıs 1950 tarihinde Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan, 2 Haziran 1950’de Kayseri Milletvekili İsmail Berkok ve on üç arkadaşı, 13 Haziran 1950 tarihinde de Başbakan Adnan Menderes hükümeti, Türkiye Büyük Millet Meclisine çeşitli kanun teklifleri sunmuştur.

Bu tekliflerin gerekçesinde daha önceki hükümetçe yapılan Türkçe ezan uygulamasının yanlış olduğu, ceza kanununa hüküm konulmasının din ve vicdan özgürlüğüne baskı sayıldığı belirtilerek “çeşitli gerekçelerle ezanı Türkçe okutmak, vatandaşın din ve vicdan özgürlüğünü her hangi bir şekilde kısmen veya tamamen mahkum etmek ve bu konuyu kanuni ceza tespitleri altında bulundurmak doğru olmaz,”²¹² denilmektedir. Ve gerekçe şu hükümle sona ermektedir. “Bütün bu incelemelerden sonra Müslüman Türklere sebepsiz yere manevi huzursuzluk veren böyle bir yasağın demokrasi ile yönetilen bir devlet düzeni içinde yer alabilmesi de imkansızdır. Fıkranın kaldırılması Müslüman Türklere muhakkak bir huzur ve vicdan rahatlığı verecektir.”²¹³ Ahmet Gürkan adında bir milletvekili meclise ceza kanununun 526. maddesindeki hükümlerin kaldırılmasını önermiştir. 13 Haziranda Demokrat Parti Meclis grubu bu konuda karar almıştır. Bu olay “Arapça ezan tasarısı bugün Meclise veriliyor. Demokrat Parti grubu ezanın Arapça okunmasına İttifakla karar verdi.”²¹⁴ manşetleriyle basına yansımıştır. Meclisin 16 Hazirandaki oturumunda söz konusu olan Arapça ezan tasarısı C.H.P.nin desteği de alınarak ceza kanununun 526. maddesinde gerekli değişiklikler yapılarak 16 Haziran 1950’de ezanın Arapça okunması serbest bırakılmıştır.

Bu olay, “Meclis Arapça ezan yasağını kaldırdı. C.H. P. Milletvekilleri de kanunu kabul ettiler,”²¹⁵ başlıklarıyla basına yansımıştır. Tek itiraz Halk Partisi adına konuşan Cemal Reşit Eyuboğlu’ndan gelmiş, ve “milli bir devlet politikasının her yerde ve her zaman Türkçe’yi kullanmayı gerektirdiğini”²¹⁶ belirtmiştir. Arapça ezan uygulaması başbakan Adnan Menderes tarafından aynı gece telgrafla bütün illere, “Diyanet İşleri Başkanı Ahmet

²¹¹ Yeni Sabah 05.06.1950

²¹² Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.12, 1995, İstanbul, s.41

²¹³ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.12, 1995, İstanbul, s.41

²¹⁴ Akşam 14.06.1950

²¹⁵ Cumhuriyet 17.06.1950

²¹⁶ Abdullah Manaz, Aynı eser, s. 213

Hamdi Akseki'nin imzasını taşıyan 23 Haziran 1950 tarihli ve 6715 sayılı genelgeyle bütün müftülöklere yayınlanmıştır.”²¹⁷ İstanbul Müftüsü tarafından da mahalle bekçileri aracılığı ile bütün camilere duyurulmuştur.

Menderes Arapça ezan yasağını kaldırmak konusunu siyasi bir malzeme olarak kullanmıştır. Halkın yapısını çok iyi değerlendiren Menderes kısa süreli amaçlarını gerçekleştirme hesabı içerisinde geleceğın hesabını yapamamıştır. Sadece kendi sonunu hazırlamakla kalmadığı gibi günümüze kadar da irticai yapılanmada büyük rol oynamıştır. 16 Haziran 1950 tarihinde hükümete geldikten yaklaşık bir ay sonra çıkarılan 5665 sayılı kanun Türkçe ezan okunmasını yasaklamamaktadır. Bu açıdan Diyanet İşleri Başkanlığı veya yöneticiler Menderes Hükümetinden sonraki dönemlerde isteyenler için Türkçe ezanı da tavsiye edebilirlerdi. Ama günümüzde bile böyle bir uygulamaya cesaret edecek bir politikacı görebilmek hayaldir. “1960 ihtilali sonrasında Cemal Gürsel İslam Enstitüsü ve İmam Hatip Okulunu ziyaretinde ezan ve Kuranın Türkçe okunması gereğinden bahsetmiş fakat uygulama konusunda başarılı olamamıştır.”²¹⁸

3.5.2. Uygulamaya İlişkin Değerlendirmeler

Kemalizm, 1920'lerde ve 1930'larda Türkiye'de tek parti döneminde büyük bir güçtür. 1945'te çok partili demokratik rejime dönüşle birlikte bu güç zayıflamıştır. Yönetimden baskı azalmış, halktan baskı artmıştır. Belki de devrim ve demokrasi düşüncelerini bir arada kaynaştırmak zordur. Devrim genellikle bir azınlığın, bir seçkinler sınıfının yönetimi ele geçirmesi demektir. Demokrasi ise çoğunluğun öncelikle kuralları belirleme hakkının olduğu bir yönetimdir. Bu iki karşıt yöntem ancak bir tek biçimde bağdaşabilir. Çoğunlukta devrimin hedeflerini benimserse iki yöntem bağdaşabilir. Halkın çoğu Kemalizm'i benimsemekte sıkıntı yaşamışlar, yanlış anlamışlar ya da buna karşı çıkmışlardır. Kemalizm'i İslamiyet'e karşı bir tecavüz olarak görmüşlerdir. 1945'te demokratik ve çok partili rejime geçişle önderlerin halkı yönetmesi yerine halk kendi önderleriyle yönetilmeye başlanmıştır. 1925'te Türkiye'nin güney doğusunda yaşanan Şeyh Sait İsyanı hem Kürt milliyetçiliğinin hem de sosyal nedenlerin bir sonucudur. Aslında, Kemalist yönetimin laik politikasına karşı ayaklanma niteliğini taşımaktadır. 1930'larda Menemen'de bazı yobazların genç bir subayı feci bir şekil öldürmeleri en yakın gericilik hareketlerinden biridir. 2 Aralık 1947'de Cumhuriyet Halk Partisinin kongresinde ezanın Türkçe okunmasıyla ilgili alınan kararlara karşı Anadolu'nun her tarafından gelen delegeler buna karşı gelmişlerdir. Maraş delegesi Dr. Emin Karpuzoğlu şöyle bağirmiştir. “Her türlü kendi çıkarlarını dinsizlikte arayanların ne kara kuyuları ne de gayya kuyuları, özgür

²¹⁷ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.12, 1995, İstanbul, s.41

²¹⁸ Cumhuriyet, 06.10.1960

düşünceleri tehditle, olayın istikametini değiştiremezler. Her zaman ve her yerde vicdanımızın sesini yükselteceğiz”²¹⁹ diyerek tepkisini ifade etmiştir.

İslam ülkelerinin gelenekleri gereğince ezan daima minareden Arapça olarak okunur. Atatürk ezanı Türkçe okutmuştu. Halkın benimsemediği devrimlerden biri de budur. Arapça ezan okunması yasağının kaldırılması amacıyla 1950 seçimlerinden sonra yoğun bir çalışma başlatılmıştır. 1950’de iktidara gelen demokrat partinin ilk icraatı, ezanın yeniden Arapça okunmasını sağlamıştır. Seçmenlerince çok iyi karşılanan bu karar, yeni iktidar partisinin çağdaş ve laik reformlara bağlılığı konusunda hemen kuşklar uyandırmış o andan başlayarak pek çok Atatürkçü bu partiden ayrılmıştır.

“Demokrat Parti bir karşı devrim partisi değildir.”²²⁰ Fakat siyasal çıkarları için dini kullanmaktan çekinmemiştir. “Kuvvetli bir muhalefet kitlesine dayanan bu parti, dayandığı kitlenin baskısı altında 1950’den itibaren uygulayabileceği bir din politikasının ilk tohumlarını serpmiştir.”²²¹ Bu aslında çok kolay bir iştir. Bir köye ya da kasabaya cami yaptırmak siyasal söylemlerle Allah’ın adını sık sık kullanmak Türk hacılarına Mekke’ye gitmesi için döviz sağlamak, bütün bunlar demokrat partiye yüz binlerce oy sağlamıştır. Demokrat partinin muhafazakar kitleye gösterdiği sempati karşılıksız kalmamıştır. Kendisine, “dini kurtaran parti”²²² adı verilmiştir. Özellikle 1950’lerden sonra “görülen lüzum üzerine” görevden alınanlar öğretmenler olmuştur. “Köy Enstitüsü mezunu öğretmenlerin 1950’lerde yedek subay yapılmaması öğretmenleri toplumda aşağılamıştır.”²²³ Demokrat partinin 1950’lerde yaptıklarını bugün günümüzde mirasçısı olan partilerde yapmaktadır.

Kemalistleri en çok rahatsız eden şeylerden biri de dini öğretimin yaygınlaşmasıdır. Mustafa Kemal, Türk çocuklarına, tek bir eğitim vermek amacıyla okullarda din eğitimi bütünüyle kaldırmıştır. Eğitimi de laikleştirmiştir. Bu laikliğin temel taşlarından biridir. Atatürk’ten önce hem din okulları hem de normal okullar vardır. Buradan birbirine karşıt eğilimde iki öğrenci yetişmektedir. Batılılaşmış ve batılılaşmamış insanlar. Eğitimin birleştirmenin gerekçesi bu ikiliyi kaldırmak tek laik ve batılılaşmış bir gençlik yetiştirmektir.

1940’dan başlayarak genel eğilim üzerine okullarda din eğitimi yeniden konmuştur. Bugün de hızla gelişmektedir. İlkokullarda din dersi yeniden zorunlu hale getirilmiştir. Bütün Türkiye’de mini mini çocuklar ne anlam ifade ettiğinden habersiz Kuran’ı ezberlemekte papağan gibi okumaktadırlar. Bunların birçoğu laik eğitimde, görememektedir. Kemalistler’in Kuran derslerine karşı koymalarının nedeni çocukları öğrenim düzeyleri çok düşük softa hocaların oyuncağı durumundan kurtarmaktır.

²¹⁹ Dücane Cündioğlu, Aynı eser, s.323

²²⁰ David Hotham, Aynı eser, s. 51

²²¹ Tarık Zafer Tunaya, Aynı eser, s.15

²²² Tarık Zafer Tunaya, Aynı eser, s.49

²²³ Mahmut Adem, Atatürkçü Düşünce İşığında Eğitim Politikamız, 2000, İstanbul, s.43

Kemalistler'e göre imam hatip okulları tehlikelidir. Bu okulların amacı cahil din adamları yerine aydın din adamları yetiştirmektir. İmam hatip okullarının programlarında pozitif bilimlere yer verilmekle birlikte temeli yine İslam kültürüne dayanmaktadır. Bunun sonucu olarak bu okullarda birçok genç din öğrencisi mezun olmakta, eğitimin birliği ilkesi çiğnenmektedir.

Bu din okulu mezunlarının batıdan yana ve laik olmaları bir yana Atatürkçülerin, Türkiye'nin, Avrupa'nın bir parçası olması görüşüne karşıdır. Temeldeki kavgada budur. Türklerin pek çoğu bunu, batı ile İslamiyet, Atatürkçülük ile karşı tepkisi, Asya ile Avrupa arasında bir mücadele olarak görmektedir. Son yıllarda gittikçe daha çok cami yapılması endişeyle karşılanmaktadır. Bilindiği kadarıyla bütün Arap ülkelerinde yapılan camilerden daha çok Türkiye'de cami yapılmaktadır. Bu da laikliğin ve devletin yeniden sorgulanması için yeterli bir neden oluşturmaktadır.

3.5.3. Arapça İbadete Dönüştürme Beklentiler

Demokrat partinin laiklik konusunda eskiden beri yürüttüğü son derece yumuşak politika sonunda kendi yapısında da birtakım teokratik eğilimlerin belirmesine neden olmuştur. İleri sürülen düşünceler arasında "ihtiyacı olanlar dışında kadın memurların çalıştırılmaması, köy okullarına din derslerinin konulması, radyoda din konusunda konuşmalar yapılması ve Ayasofya'nın cami haline getirilmesi" ²²⁴ gibi çağdaşlıkla bağdaşmayan düşüncelerdir. Burada temel amaç çağdaşlaşma ve batıllaşma için modern politikalar üretilmediği için halkın taassup yapısı da kullanılarak oy avcılığı yapılmasıdır. Birçokları arasından seçilen bu örnekler belli bir anlayışın ifadesi olmak bakımından anlamlıdır. Demokrat parti yöneticileri uzun süre bu anlayışı görmezlikten gelmeyi tercih etmişlerdir. Olaylar gelişerek toplum düzeni için tehlikeli bir nitelik alana kadar. Bütün bu olaylara siyasal alanda çürüme de önemli rol oynamıştır.

"Demokrat partinin gericiliğe yüz verme politikası ekonomik başarısızlıklarının bir sonucudur. Devrim karşıtı tutumu, özgürlükleri ortadan kaldırırcasına demokrasiyi yaralaması ona, aydın kitlenin desteğini kaybettirmiştir. Buna karşılık bu partinin gericilere gösterdiği sempati karşılıksız kalmamış, dini kurtaran parti" ²²⁵ sıfatını kazandırmıştır. Diğer taraftan öteki partiler ikinci planda kalmıştır.

Demokrat parti, iktidarı sırasında din duygularını sömürme yöntemi ile T.B.M.M.ye giren birkaç gerici milletvekili kürsüden şu sözleri söylemişlerdir. "Türkler bütün savaşları din sayesinde kazanmışlardır. Tanrının ve Kuran'ın iradesini bütün olarak kabul etmek gerekir. Türkiye, dini korumakla komünizme ve dış tehlikeye karşı da kendini korumuş

²²⁴ Cem Eroğul, Aynı eser, s.80

²²⁵ Neşet Çağatay, Aynı eser, s.45

olacaktır. Din, hiçbir zaman gelişmeyi önleyici değildir. Laiklik züppeliktir. Din yardımı ile sosyal temellerin güçlendirilmesi gerekir.”²²⁶ Başka bir milletvekili İslam dininin, resmi devlet dini olarak kabul edilmesi için kanun teklifi vermeye cesaretini göstermiştir. Fakat teklif mecliste görüşülmemiştir. Oy kaygısı ile gericiliğe taviz vermekle başlayan Demokrat Parti iktidarı, verdiği ödünler karşılığında iktidar düşlerini gerçekleştirmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti modernleşme projesinin, 1924'te ve 1928'de olan olaylar ile başlıca özelliklerini Osmanlı İmparatorluğu'ndan alarak, modernleşme projesini içine alan bir süreçtir.

Osmanlı dönemi modernleşme projesinin, 1924'te ve 1928'de olan olaylar ile başlıca özelliklerini Osmanlı İmparatorluğu'ndan alarak, modernleşme projesini içine alan bir süreçtir. Osmanlı dönemi modernleşme projesinin, 1924'te ve 1928'de olan olaylar ile başlıca özelliklerini Osmanlı İmparatorluğu'ndan alarak, modernleşme projesini içine alan bir süreçtir. Osmanlı dönemi modernleşme projesinin, 1924'te ve 1928'de olan olaylar ile başlıca özelliklerini Osmanlı İmparatorluğu'ndan alarak, modernleşme projesini içine alan bir süreçtir.

Devlet ile sivil toplum arasında modernleşme projesinin, 1924'te ve 1928'de olan olaylar ile başlıca özelliklerini Osmanlı İmparatorluğu'ndan alarak, modernleşme projesini içine alan bir süreçtir. Osmanlı dönemi modernleşme projesinin, 1924'te ve 1928'de olan olaylar ile başlıca özelliklerini Osmanlı İmparatorluğu'ndan alarak, modernleşme projesini içine alan bir süreçtir. Osmanlı dönemi modernleşme projesinin, 1924'te ve 1928'de olan olaylar ile başlıca özelliklerini Osmanlı İmparatorluğu'ndan alarak, modernleşme projesini içine alan bir süreçtir.

Modernleşme projesinin, 1924'te ve 1928'de olan olaylar ile başlıca özelliklerini Osmanlı İmparatorluğu'ndan alarak, modernleşme projesini içine alan bir süreçtir. Osmanlı dönemi modernleşme projesinin, 1924'te ve 1928'de olan olaylar ile başlıca özelliklerini Osmanlı İmparatorluğu'ndan alarak, modernleşme projesini içine alan bir süreçtir. Osmanlı dönemi modernleşme projesinin, 1924'te ve 1928'de olan olaylar ile başlıca özelliklerini Osmanlı İmparatorluğu'ndan alarak, modernleşme projesini içine alan bir süreçtir.

²²⁶ Neşet Çagatay, Aynı eser, s.45

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğunun klasik yapısının 1700'lü yıllardan itibaren iç ve dış faktörlerin sonucu değişmeye başladığı bir gerçektir. Başlangıçta, dış faktörlerin etkisi ağırlıklı olsa da bunların içeride karşılık görmesi, devletin yapısında kurumsal düzenlemelerin gerekliliğini göstermiştir. Dış faktörler, bu düzenlemelerin kaçınılmaz olduğunu dönemin yöneticilerine kabul ettirmiştir. Dış faktörler, genel olarak İngiltere ve Fransa başta olmak üzere güçlenen Avrupa'ya- özel olarak askeri yenilgiler ve toprak kayıpları- iç faktörler ile buna paralel gelişmeyen Osmanlı devletinin yapısı ifade edilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti modernleşme projesinin, tarihi ve toplumsal arka planı olarak alabileceğimiz Osmanlı İmparatorluğunun modernleşme dönemi için ayrıntılara girmeden şunlar söylenebilir.

Osmanlı dönemi modernleşme (Batılılaşma) programı dar anlamı ile, değişen önem ve ağırlıkta ortalama iki yüz yıldır devletin kurumsal düzeyde uyguladığı bir proje olduğu kadar, diğer siyasi akımların da ilgisiz kalamadıkları veya vazgeçemedikleri, belli oranda kendi ideolojileri içinde kurumsal bir projedir. Osmanlının içinde bulunduğu koşullara paralel batının bilim ve teknolojiadaki üstünlüğü de kabul edildiğinden kültür ayırımından yola çıkarak, her ideoloji batılılaşmayı zorunlu kılmıştır. Kültürün teknolojik unsurların evrensel olduğu gibi ideolojik/kültürel açıklamalar bu içselleşmeyi yasalaştırmakta, haklılık kazandırmaktadır.

Devlet ile çeşitli siyasi akımlar arasında modernleşme konusunda belli bir uyum olmakla birlikte, Osmanlı İmparatorluğunda modernleşme gayretleri sistematik bütünlükten yoksun, yalnız pragmatik sonuçları hedefleyen çabalardır. Ancak ne var ki, alınan önlemler, ithal edilen yenilikler, devleti ve toplumu istenen hedefe yaklaştıramadığı gibi uzaklaştırmıştır. İmparatorluğun çöküşü daha büyük bir ivme kazanmıştır. Ekonomik ve ticari faaliyetler toplumsal kurumlar arası bütünlük giderek daha fazla bozulmuştur. Bunun yanında, Osmanlı dönemi modernleşme hareketleri geniş halk kitlelerine yayılmadığı gibi, onların geri kalmışlıklarına da olumlu bir katkı sağlamamıştır.

Modernleşme, halkın gözünde uygulandığı yer ve kurumlarda dinden uzaklaşma (gavurlaşma) şeklinde algılanmıştır. Yerel toplumsal birimlerle devlet arasında en büyük bağ olan dinin, devletin, belli kurumlarında zayıflaması, devlet iktidarındaki rol ve fonksiyonlarını giderek kaybetmekle birlikte toplumsal düzeyde saygınlığını büyük oranda koruyan ulemanın da muhalefeti ile beslenerek toplumsal birimlere aktarılması, ardından imparatorluğun Birinci Dünya Savaşı sonucu çözülme ve dağılmanın eşiğine gelmesi, toplumsal bilinçte modernleşmenin (batılılaşma) karşısında eleştirel yaklaşımların oluşmasına neden olmuştur.

Ancak gerek toplumsal birimlerde batılılaşma karşıtı oluşan düşünceler, gerekse ulemanın muhalefeti, yeniliklere ve batılılaşmaya karşı olmuştur.

Yirminci yüzyılın başlarından itibaren ulema referanslarını İslam'dan alan bir değişimi savunmuştur. Ulema, bu dönemde Osmanlı İmparatorluğunun kurumsal düzeyde değişmesini desteklemekle beraber, bu değişimin din genelinde, gerek kendisine, gerekse dini kurumlara yöneldiğini görünce karşı çıkmıştır. Aynı şekilde modernleşme (batılılaşma) taraftarları da geri kalmışlığın nedeni olarak sürekli mevcut toplumsal (dini) kurumları ve kültürel (dini) sistemi neden olarak görmüşlerdir. Birbirini sürekli olarak üreten ve besleyen bu karşılıklı eleştirel tutum devam etmekle birlikte Osmanlı devleti, aynı zamanda dini kimliğini de koruduğu için ulemanın eleştirileri devletten ziyade modernleşme projesinin kendisine ve taraftarlarına yönelik düzeyde kalmıştır.

Ulema ile batılılaşma projesi temsilcileri, aydınlar arasında geçen devletin "ideolojik kimlik" kavgası daha çok entelektüel düzlemde oluşan bir tartışma olduğu için geniş halk kitleleri için devlet halen dini kimliğini koruyan eski devlettir. Dolayısıyla toplumsal birimler kendi varlıklarını devlet ile birlikte görmektedirler. Devletin bu dini kimliği nedeniyle halk bilinçli veya bilinçsiz şuna inanmaktadır: Devlet var olduğu sürece din de var olacaktır. Bu iki varlık sayesinde kendisinde varlığını sürdürecektir. Bu iki varlığa gelecek bir saldırı kendi varlığına, şahsına yöneliktir. O zaman bu iki varlığın geleceği uğruna gerektiği zaman savaşmak gereğine inanılmıştır. Bunun yanında devletin bu dini kimliğine rağmen, laikliğe doğru ilk adımlar atılmış yarı batılılaşmış bir görünüm aldığı söylenmek mümkündür. Cumhuriyet dönemi devrimlerin Jön Türk devrimine kadar uzandığı ve Cumhuriyetçi rejimin kurulmasının temellerinin 1908'de atılmış olduğu söylenebilir.

Birinci dünya savaşı ile hat safhaya varan toprak kayıpları ile imparatorluğun Anadolu yarımadasına sıkışması, ardından Anadolu'nun işgali ile devletin yok olma noktasından geri döndürülerek yeni bir devletin kurulması o güne kadar ancak üçü yarış halinde olan siyasi akımlar ve eylem programları "Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük" karşısında dördüncü bir programında (topyekün batılılaşma) daha cazip ve üstün şartlarda ortaya çıkışını beraberinde getirmiştir.

Kurtuluş savaşı ile birlikte batılılaşma ilk kez kurumsal- parekende- uygulama örneklerinin çok ötesinde, siyasal, toplumsal ve kültürel bir bütünlük içinde, başlı başına bağımsız bir proje olarak öne çıkarılmıştır. Programın, diğerlerinden üstün olan yanı, arkasına siyasi bir iradeyi alabilmiş olmasından ziyade, asırlardır peşinden koşulmasına rağmen bir türlü elde edilemeyen hedefe, devlet ve toplum olarak, sistematik bir bütünlük içinde en kısa zamanda ulaşmayı amaçlamış olmasıdır. Cumhuriyet dönemi modernleşme projesi Osmanlı dönemi modernleşme projelerinden bu noktada farklılık gösterir. Modernleşme yalnız

devletin bir kısım kurumlarında uygulanacak idari ve teknik bir proje değil, siyasal-toplumsal, iktisadi ve kültürel alanlarda bir bütünlük içinde uygulanacak bir projedir. Ancak cumhuriyet dönemi modernleşme projesi bir bütünlük arz etmesinin yanı sıra, -bunun doğal sonucu olarak- Osmanlı modernleşme projelerinin milliyetçi- muhafazakar, doğucu- İslamcı unsurlarını dışlaması oranında onlara nazaran daraltılmış bir projedir. Projenin teorik düzeyde felsefi içeriği daraltıldığı gibi, pratikte coğrafi alan itibariyle uygulama alanı da zaten daraltılmıştır.

Kurtuluş savaşının kazanılmasının üzerinden aylarla ifade edilebilecek kadar kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen bir iktisat kongresi toplanarak sosyo-ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için nasıl bir ekonomik sistem ve programın takip edilmesi gerektiği tartışılarak bazı temel kararlara ulaşılmıştır. Programın başarılı bir şekilde yürütülebilmesi için gerekli ekonomik ve idari kurumların oluşturulması yoluna gidilmiştir.

Yeni yönetim saltanatı kaldırarak, rejim olarak Cumhuriyeti, rejimin işleyiş biçimi olarak demokrasiyi, bürokratik örgütlenme biçimi olarak ise laiklik ilkesini benimsemiştir. Yeni devletin kurulmasını takip eden ve bu yolda atılan adımların toplamı Cumhuriyet devrimleri olarak bilinir. Bu devrimlerin- genel olarak modernleşme (batılılaşma) projesinin- izlediği kurumsal, siyasal, idari, toplumsal ve kültürel aşamalar, bu çalışma içinde vermeye çalışılmıştır. Bu bölümde devrimlerin, -modernleşme projesinin- genel bir değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Cumhuriyet dönemi, modernleşme programının uygulamadaki sosyolojik, taktik ve entelektüel yaklaşımları, dini kendisine rakip olarak karşısına almasıdır. Sosyal ve kültürel alana ait devrimler buna örnek olarak, verilebilir. Bunun doğal sonucu olarak, programın başarılı olabilmesi için gerekli toplumsal desteğin tam olarak sağlanamamasının yanı sıra, belli toplumsal birimlerin projeye katılmamaları sonucu, tarafsız kalmaları belli oranda eleştirel ve tepkisel karşıt tavırlar geliştirerek, modernleşme projesinin karşısında yer almışlardır.

Doğucu İslamcı akım ile batılılaşma akımı temsilcileri arasında, kurtuluş savaşı döneminde başlayan ittifakın birinci meclis dönemi boyunca sürdüğünü söylemek mümkündür. Bu ittifakın muhafazakar milletvekillerinin ikinci meclise girememesi ile zedelendiğini düşünmek mümkün ise de, bu siyasal dışlanma devlet ile toplum arasında (veya doğucu/İslamcı akım ile iktidar arasında) ciddi anlamda bir kopukluğa neden olmamıştır. Zira muhafazakar milletvekillerinin birinci mecliste bulunması, bunların tarihsel olarak siyasetin içinde olmasının değil, konjüktürün getirdiği bir durum olmasıdır. Bunun yanında Osmanlı döneminde doğucu İslamcı akım ile iktidar arasında iş birliği organik değil ideolojiktir. Muhafazakar milletvekillerinin meclis dışına itilmesine rağmen bu iş birliği ilk aşamada aynı

şekilde sürmektedir. Devletin ideolojisi ile toplumun ideolojisi arasındaki ilişki ile birlikte din kurumunun belli birimleri de varlıklarını sürdürmektedirler.

Bu ortam içinde gerek saltanatın kaldırılması, gerekse Cumhuriyetin ilanı istemeyerek te olsa muhafazakar milletvekilleri ve çevreleri tarafından onay ve kabul gördüğü söylenebilir. Bu noktada saltanatın kaldırılmasına birinci mecliste beliren ancak, Atatürk'ün kısa bir konuşmasıyla kolaylıkla aşılacak muhalefeti, yapılan tartışmaları göz ardı etmemekle birlikte bunların sınırlı bir basın çevresi istisna tutulursa, geniş halk kitlelerine yayılan konular olmadığı düşünülebilir. Cumhuriyetin ilanına usul ile ilgili "aceleyle getirildiği veya kendilerine sorulmadığı" şeklindeki sitem, muhafazakar milletvekillerinin değil iktidarın kendi içinden gelmiştir.

Toplumsal birimler için saltanata olan bağlılığın, saltanatın temsil ettiği ideolojik içerik olduğu ve bu ideolojiyi Ankara'da kurulan yeni devletin de temsil edeceğine inanıldığı için, saltanatın kaldırılması toplumsal birimler açısından fazla bir şey ifade etmemiştir. Yeni devlet Osmanlıdan devraldığı dini kurumları koruduğu gibi bu ideolojiyi temsil edeceğini farklı gerekçelerle ifade etmiştir. Saltanatın kaldırılması veya Cumhuriyetin ilanı, (siyasal düzeyde, yönetici kesim arasında belli bir kısım tartışmaların varlığına rağmen) toplumsal birimlerin ilgilendiği veya onlara sorularak uygulamaya konulan düzenlemeler değildir. Bunun yanında dönem itibarıyla bütün olumsuzluklar saltanattan kaynaklandığı için Cumhuriyetin lehine gereği ve yeteri kadar olumlu ideolojik ve psikolojik şartlarda mevcuttur.

Saltanat yönetimi döneminde oluşan, Anadolu'nun işgaline son verip kurtuluş savaşını kazanmak, yeni devlet için gerekli toplumsal ve siyasal desteği sağlamakta yeterli psikolojik fonksiyonu görmekte idi. Bunun yanında gerek saltanatın kaldırılmasına, gerekse Cumhuriyetin ilanına yönelik her hangi bir toplumsal tepkinin varlığından söz edilemez. Halk için önemli olan, siyasal ve kurumsal düzenlemelerden çok, bu düzenlemelerin onlara ne getireceği, neler kazandıracağıdır. Dönemin toplumsal yapısını, siyasal bilinç ve demokrasi kültürünün eksikliği göz önüne alınırsa bu düzenlemelerin, halkın bilincinde yeteri kadar fark edildiğini söylemek mümkün değildir.

Kısaca, Ankara'da kurulan yeni devletin kuruluş aşamasından kurumsallaşma sürecini büyük oranda tamamladığı, cumhuriyetin ilanını takip eden döneme kadar, gerek ulema gerekse halk arasında herhangi bir kopukluk söz konusu değildir.

Kurumsal düzeyde kuruluşunu büyük oranda gerçekleştiren, yeni devlet, meclisteki muhalifleri meclis dışına iterken konsensus'un bittiğini açıkça olmasa da, haber vermiştir. Ardından gelen 3 Mart 1924 kanunlarının yürürlüğe sokulması ideolojik ve siyasal düzeyde bunu pekiştiren açık bir uygulama idi. Toplumsal birimler için ideolojik temsil dediğimiz birlik bağının büyük yara aldığı söylenebilir. Ancak ilk hali ile (din bürokrasisini büyük

oranda sistem dışına itmekle birlikte) toplumsal yapıya (dini kurumlara) açıktan bir tavır almamanın yanı sıra Diyanet İşleri Başkanlığının kurulmasıyla başarı büyük oranda gerçekleşmiştir. Fakat devamında medreselerin kapatılması, din alanında yapılan yenilikler düşüncelerin yavaş yavaş açığa çıkmasını sağlamıştır.

Gerek çeşitli taahhütlerin aksine yeni uygulamaların getirdiği toplumsal güvensizlik, gerekse aynı dönemde şapka devriminin birtakım uygulamaları tekke ve zaviyelerin kapatılmasının getirdiği toplumsal tepkiler; açığa çıkan büyük bir din adamı kitlesinin potansiyel olarak varlığı açık olarak artık bilinebilen bir muhalefeti ile çeşitli toplumsal kesimlerde bir sosyal kapanma ve ideolojik sonuca hatta karşıt sosyal hareketlere dönüştürebileceğini tahmin etmek zor olmasa gerekir. Şeyh Sait İsyanı bunun tipik örneğidir. Ancak devlet bu muhalefeti doğal olarak kontrol altına almakla birlikte gizli muhalefetin giderek yayılmasına, genişlemesine neden olacak devrimlerini gerçekleştirmiştir. Bu noktada söz konusu toplumsal muhalefet ile organik bir bağı olmamakla beraber ideolojik olmanın çok ötesinde psikolojik özdeşlik ilişkisine giren yasal muhalefetin ortadan kaldırılması, din adamlarının yanı sıra muhalefete lojistik ve entellektüel ikinci bir destek grubunu kazandırmıştır. Şüphesiz T.P.C.F. ile söz konusu toplumsal birimler arasında din adamları kadar olmamakla birlikte bu noktadan sonra dayanışma ilişkisinin başladığı söylenebilir.

Bu yasal muhalefet liderleri ile toplumsal birimler arasında oluşan psikolojik ilişki özellikle rejimin Takrir-i Sükun döneminde her iki kesim üzerine aynı katılıkla gitmesine dayanır. Bu noktada kapatılan T.P.C.F.'nin muhalefeti veya bunun toplumsal birimlerin muhalefetine olan katkısının zayıf olduğu söylenebilir. Bunu iktidarın yerleşik dini düşünce ve kurumlara karşılık uygulamalarının yarattığı muhalefetin günümüze kadar çeşitli görüntüler altında intikal etmesine rağmen T.P.C.F.'nin kapatılması olayının toplumsal birimlere mal olmuş bir görüntüsüne rastlanılmamaktadır. Kaldı ki T.P.C.F.'nin liderleri ile halk arasında ideolojik ilişkinin zayıf olmasının da bunda rolü vardır. Toplumsal birimlerin istek ve beklentilerini ifade edilmelerinin ve karşılanmalarının bu uygulamalarla söz konusu kesimlerin sisteme entegre edilmeleri giderek zorlaşmış, bu birimlerin muhalif tavırları artarak "sosyal kapanma" ve "sosyal çekilme" denilen süreçler yaşanmıştır. Zira daha sonra 1950'li yıllarda bu muhafazakar çevrelerin taleplerinin sözcülüğünü üstlenen- bu birimlerle D.P. arasında birebir bir ideolojik birliktelik- D.P. ve T.P.C.F. gerçekleşmesi muhtemelen mümkün olan bir toplumsal siyasal entegrasyonu gerçekleştirmiştir.

3 Mart 1924 kanunları ile başlayan gericilikten kopuş Takrir-i Sükun döneminde, şapka kanunu ve Tekke ve Zaviyelerin kapatılması ve bu kanunlara karşı oluşan tepkilerin İstiklal Mahkemelerinin kararları ile cezalandırılmaları yapılan devrimleri pekiştirmiştir.

Dinde reform uygulamaları ile birlikte Türkçe ibadet ve özellikle yenilik uygulamalarına karşı davranan bir kısım halk ve din adamlarının zaman zaman kovuşturmayla uğramaları karşıtlık denebilecek bir toplumsal psikolojiye neden olmuştur. Milli eğitimden din derslerinin kaldırılması yazı ve dil devrimi bu psikolojiyi pekiştirmiştir.

Türkiye’de laiklik hareketinin dayandığı bir temel vardır. Türk milleti kendi ana diliyle ibadet etmek istemektedir. Atatürk’ün başladığı bu hareket tamamlanmalıdır. Başka türlü bir harekette laiklik teoride kalacaktır. “Artık halk ana diliyle Tanrısını kulluk edebilmelidir. Bu, bir insanın damarlarındaki taşıdığı kana sahip çıkma hareketidir. 1400 senedir Arap ümmetçiliğiyle açık gizli bunun kavgası yapılıyor.”²²⁷

Öteden beri Avrupa’nın dışında sayılan halklarla Türkler arasında önemli bir fark vardır. Başkaları batı uygarlığını taklit etmek, bir bakıma bu uygarlığa uymak isterken, Türkler doğrudan doğruya batılı olmak istemişlerdir. “Türkiye’nin amacı Avrupa’nın bir parçası olmak Türklerin amacı da güçlü bir azınlık olarak Avrupalı sayılmaktır.”²²⁸ Türkiye iki yüz yıla yakın bir süre içinde batılaşmanın çeşitli aşamalarından geçmiştir. Ama en büyük batılaştırıcı Mustafa Kemal olmuştur. Türkiye ile Avrupa arasındaki en büyük engelin din faktörü olduğunu çok iyi hissetmiştir.

Osmanlı hilafeti 1518’de aldıktan sonra dış politikasına esası yapmış ama bir şariat devleti olmanın prensipleri içinde padişahlar devletin geleceği için dini hiçbir zaman esas unsur olarak kullanmamıştır. Türk milleti, Arap kültür emperyalizminden kurtarılmalıdır. “Tek çıkar yol Atatürk’ün beraberinde götürdüğü hasreti, yapısından ödün vermeden gerçekleştirmektir. Yani Türkçe ibadet, ana dilimizde kulluk hakkı”²²⁹ Atatürk laikliğinin esas amacı budur. “Dünyanın her yerinde vicdan sömürü hareketlerini, katı dinciliğin ham maddesi olmaktan çıkartarak Allah’la kul arasına adsız, sıfatsız, unvansız nice aracı sınıfların türeme yollarını kazıyarak kendinden sonraki kuşaklar Atatürk’ün eriştiği noktada da kalamadılar.”²³⁰ Oy uğruna bin bir ödün vererek ülkeyi bugünlere getirdiler.

Atatürk’ün bıraktığı noktadan başlamak mümkün değil mi? Elbette mümkündür. Geri dönüşün unutulmaz acısını her an ruhlarda hissederek kafalarda duyarak yeter ki o yüreğin sahibi olabilelim. Dün Martin Luther olmasaydı bugün Avrupa uygarlığından bahsedilebilir miydi? Martin Luther Latince ile savaşmıştır. Protestan kelimesi Latince’yi protesto edenlerin anlattığı bir kelimedir. İsa’ya, Musa’ya ve İbrahim’e yani Muhammet’ten önce gelen peygamberlere Arapça hitap olmadığına göre, Arapça vahiy indirilmediğine göre öyleyse Kuran dili Tanrı dili değildir. Eğer Kuran dili Tanrı dili değilse Ebu Hanife’nin

²²⁷ Hulki Cevizoglu, Türkçe İbadet, "Cemal Kutay", 1998, İstanbul, s.83

²²⁸ David Hotham, Aynı eser, s. 24

²²⁹ Cemal Kutay, Türkçe İbadet, 1997, İstanbul, s.6

²³⁰ Cemal Kutay, Türkçe İbadet, 1997, İstanbul, s.7

söylediğine göre, herkesin kendi dilinde ibadet etmesi gerekir. “İbadetin Türkçe olması gerekir, çünkü ibadet bir insanın o dinle ilgili bir eğitim yapması kendi kendini yetiştirmesi ve o dinin tanımladığı tanrıya insanın ruhen bağlanmasıdır.”²³¹ Anlaşılmayan bir dille bir insanın Tanrısına bağlanması, onunla bağ kurması mümkün değildir.

Dil insanın bilim alanında, din alanında ve diğer alanlarda düşünsel etkinliklerin en önemli görevini üstlenmiştir. Bir ulusun dilinin bozulması düşünsel bozukluklara neden olur. Semboller düşünce sürecinde önemli rol oynarlar. Dildeki sembol ve kavramlar düşünceyi büyük ölçüde etkiler. Doğan Cücelioğlu dil ve düşünce arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade etmiştir; “Bir kişinin konuştuğu dilin türü, o kişinin düşüncesinin içeriğini ve biçimini belirler. Düşünce ancak belirli bir dil ortamında oluşabilir, düşünceyi dilden ayrı düşünemezsiniz. Dil ve düşünce birbirlerini etkiler, düşünce temelde algısal süreçlere bağlıdır. Dil hem algısal süreçleri etkiler, hem de belirli tür düşüncelerin daha kolaylıkla ifade edilmesini sağlar.”²³² Böylece dil ve düşünce birbirlerini karşılıklı sürekli olarak etkiler. Dil ve düşüncelerin birbirinden bağımsız olduğu düşünülemez. Dilin bozulmasının başlıca nedenlerinden birisi ise dilde yerli sözcüklerin atılıp yerine yabancı dildeki sözcüklerin yerleştirilmesidir.

“Anlaşılmayan bir dilde düşünce beklenemez.”²³³ Türk milletinin milli gururuyla, Türkçe’nin yeterlilik davası buna inanan büyük bir çoğunlukla buna karşı çıkan azınlık arasındadır. Bu millet artık kendi ana dili ile Tanrısına kulluk hakkını yerine getirmelidir.”²³⁴

Ebu Hanife herkesin kendi anadilinde ibadet etmesini şart koşturmaktadır. Şart koşmasının temel gerekçesi eğer namazdaki dualar bilinmiyor ise amaca uygun ibadet yapılmıyor demektir. Bunun dışında Arapça ibadet etmenin anlamı yoktur. Hiçbir pratikte yararı yoktur. Hiçbir dinsel yararı yoktur.

Atatürk yaşarken ibadetin Türkçe yapılmasının yolunu açmak istemiştir. Atatürk Mehmet Akif’e 10000 lira altın para vererek Kuran’ı çevirmesi için ricalarda bulunmuştur. Akif Türkiye’yi terk ederek Mısır’a gittiği halde kendisine kırılmamıştır. “Lütfen bu görevi tamamla, bu millete yapılacak en büyük iyiliktir”, demiştir.

Ardından Mehmet Akif’e Mısır’a 7000 altın lira daha göndermiştir. Kuran’ın Türkçe’ye çevrilmesinde hiçbir toplumsal, dinsel zarar yoktur. Aksine fayda vardır. Mustafa Kemal, ezanı, hutbeyi, Kuran’ı, ibadeti Türkçeleştiremedi ama Türkçeleştirmek için ciddi adımlar atmıştır. Bunu yaparken bir başka şey daha gerçekleştirmiştir. Kültür devrimi yapmıştır. Toplumumuza çağdaş kültürü getirmeye, kendi ulusal kültürümüzle batıya rağmen

²³¹ Hulki Cevizoglu, Türkçe İbadet, “Şakir Keçeli”, 1998, İstanbul, s.178

²³² Doğan Cücelioğlu, İnsan ve Davranışı, 1993 İstanbul, s.214

²³³ Ali Kırca, Türkçe İbadet, “G.Ogan Ercan”, 1998, İstanbul, s.50

²³⁴ Ali Kırca, Türkçe İbadet, “Cemal Kutay”, 1998, İstanbul, s.63

batıdan aldığı kültürü kaynaştırıp batılı, modern, çağdaş bir kültür oluşturmaya çalışmıştır. On bir ve on ikinci yüzyıllarda Yunus Emre'nin yaptığını daha çağdaş, akılcı bir biçimde çağın koşullarına uygun bir biçimde 1930'larda yapmıştır. Herkesin kendi dilinde ibadet etmesi gerekir. Devletin kültür politikasıyla tıpkı Atatürk'ün 1930'larda yaptığı gibi ciddi adımlar atması gerekir. On yıllık demokrat parti iktidarı döneminde halk partisi ile demokrat parti bir defa kol kola girmiştir. "C.H.P. milletvekilleri de kanunu kabul etmişlerdir." ²³⁵ On yılda yapılan bu dayanışmanın sonucu, ezanı Araba iade etmek olmuştur.

Medreselerin kapatılmasından ardından tekke ve zaviyelerin de kapılması devletin ve toplumun geri kalmasına neden olan din adamları sınıfı "Türkçe ibadet"le toplumdaki bütün açık fonksiyonlarını kaybetmiştir. Mustafa Kemal gerek toplumun yeniden şekillenmesinde gerek "maddi-manevi" ilerleme ve kalkınmasında dinin yerine rol alacak "gerçek yol gösterici" olarak gördüğü batılı uygarlığının da temelinde var olan bilimi kendi sisteminin de temeli olarak almış, gelişmeyi bu bilimsellik ilkesi üzerine oturtmuştur. Bilimin sanayileşme yolu ile bir toplumun kalkınması için fonksiyonel bir veri olduğu Atatürk'ten çok önceleri bilinmesine rağmen ancak, bilim yoluyla toplumu yeniden şekillendirmek, bir dünya görüşü olarak onu sosyo-kültürel sistemin merkezine koymak Atatürk'e özgü bir devrimdir.

Kimçinler, Ankara, 1990, s. 100.

BATUM Sili, Ankara, 1990, s. 100.

Dağhan A.S., Ankara.

BAYIRK Sili, Ankara, 1990, s. 100.

Yavuzluk A.S., Ankara.

BAYIRK Hilmi, Ankara, 1990, s. 100.

BOLAY, Süreyyan Hilmi, Ankara, 1990, s. 100.

Universitesi Yavuzluk, Ankara.

BOLAY, Süreyyan Hilmi, Ankara, 1990, s. 100.

Başkentlik Yavuzluk, Ankara.

BURAK, Nuri, Ankara, 1990, s. 100.

BULGIN, Nuri, Ankara, 1990, s. 100.

CEVİZÖĞLÜ, Nuri, Ankara, 1990, s. 100.

CUCUOĞLU, Nuri, Ankara, 1990, s. 100.

CUNDUOĞLU, Nuri, Ankara, 1990, s. 100.

ÇAĞATAY, Nuri, Ankara, 1990, s. 100.

Yavuzluk, Ankara.

CELİK, Hüseyin, Ankara, 1990, s. 100.

CULCU, Nuri, Ankara, 1990, s. 100.

A.S., Ankara.

DİDİLİ, Kazım Nuri, Ankara, 1990, s. 100.

ERKİ, Osman Nuri, Ankara, 1990, s. 100.

İstanbul.

ERİĞÖL, Nuri, Ankara, 1990, s. 100.

Özge Mustafa Kemal (1941), Ankara, 1990, s. 100.

COŞKUN, Nuri, Ankara, 1990, s. 100.

Ankara Üniversitesi, Ankara, 1990, s. 100.

KAYNAKLAR

- AHMAD, Feroz; (1995), İttihat ve Terakki 1908-1914, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- AKŞİN, Sina; (1997), Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, C.1., Yenigün Haber Ajansı Basın ve yayıncılık A.Ş., İSTANBUL
- AKŞİN, Sina; (1997), Çağdaş Türkiye, Cem Yayınevi, İstanbul.
- AKŞİN, Sina; (1998), Jön Türkler ve İttihat Terakki, İmge Kitapevi, Ankara.
- AKYÜZ, Kenan; (1947), Tevfik Fikret, Sakarya Basımevi, Ankara.
- ALTUNTAŞ, Halil; (1998), Kuranın Tercümesi ve Tercüme ile Namaz Meselesi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 288, Ankara.
- ARSEL, İlhan; (1993), Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına, İstanbul.
- Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi; (1993), Anadolu Üniversitesi Yayınları No.12, Eskişehir.
- ATAY, Falih Rıfkı; (1984), Çankaya, Kral Matbaası, İstanbul.
- ATAY, Falih Rıfkı; (1997), Baş Veren İnkılapçı, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul.
- ATEŞ, Süleyman; (1980), Kuran'ı Kerim ve Yüce Meali, Kılıç Kitapevi, Ankara.
- AVCI, Fuat; (1998), Atatürk ve Olaylar, Mir Tanıtım Yayınları, Ankara.
- AYTAÇ, Kemal; (1986), Gazi Mustafa Kemal Atatürk Din Politikası Üzerine Konuşmalar, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- BATUM Süheyl; (1999) Anayasa Hukukunun Temel Metinleri, Beta Basın Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- BAYDUR Suat Yakup; (1999), Dil ve Kültür, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul.
- BAYUR, Hikmet; (1988), Kuran Dili Üzerine Bir İnceleme, Belleten, xxii.
- BOLAY, Süleyman Hayri; (1989), Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri, Dicle Üniversitesi Yayınları, Diyarbakır.
- BOLAY, Süleyman Hayri; (1992), Namık Kemal'in İslam'a Bakışı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- BORAK, Sadi; (1962), Atatürk ve Din, Anıl Yayınevi, İstanbul.
- BİLGİN, Nuri; (1997), Cumhuriyet Demokrasi ve Kimlik, Bağlam Yayınevi, İstanbul.
- CEVİZOĞLU, Hulki; (1998), Türkçe İbadet, Beyaz Yayınları, İstanbul.
- CÜCELOĞLU Doğan; (1993), İnsan ve Davranışı, Remzi Kitapevi A.Ş., İstanbul.
- CÜNDİOĞLU, Dücan; (1999), Türkçe İbadet, Kitabevi, İstanbul.
- ÇAĞATAY, Neşet; (1972), Türkiye'de Gerici Eylemler, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- ÇELİK, Hüseyin; (1994), Ali Suavi ve Dönemi, İletişim Yayınları A.Ş., İstanbul.
- ÇULCU, Murat; (1990), Osmanlıda Çağdaşlaşma Taassup Çatışması, C.II., Kastaş A.Ş., Ankara.
- DURU, Kazım Nabi; (1975), Ziya Gökalp, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- EKİZ, Osman Nuri; (1985), Şinasi Hayatı Sanatı ve Eserleri, Kestaş Yayınları, İstanbul.
- EROĞUL, Cem; (1990), Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, İmge Kitapevi, Ankara.
- Gazi Mustafa Kemal; (1981), Söylev, Gnkur. Basımevi, Ankara.
- GÖÇGÜN, Önder; (1992), Özel Mektuplarına Göre Ziya Gökalp'in Hayat Görüşü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

- GÖKBERK, Macit; (1997), Aydınlanma Felsefesi Devrimler ve Atatürk, Yeni gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul.
- HEYD, Uriel; (1980), Ziya Gökalp Türk Milliyetçiliğinin Temelleri, (Ç. Cemil Meriç), Sebil Yayınevi, İstanbul.
- HOTHAM, David; (1993), Türkler, (Ç. Mehmet Ali Kayabal), Milliyet Yayınları, İstanbul.
- KIRCA, Ali; (1998), Türkçe İbadet, Sabah Kitapları, İstanbul.
- KİLİ, Suna; (2000), Atatürk Devrimi, Kültür Yayınları, Ankara.
- KOCATÜRK, Utkan; (1987), Atatürk, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- KUTAY, Cemal; (1997), Türkçe İbadet, Aksoy Yayıncılık, İstanbul.
- KUTAY, Cemal; (1998), Türkçe İbadet-2, Aksoy Yayıncılık, İstanbul.
- LEWIS, Bernard; (1991), Modern Türkiye'nin Doğuşu, T.T.K. Basımevi, Ankara.
- M. Kemal Atatürk; (1961), Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri: 1919-1938, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- MANAZ, Abdullah; (1995), Atatürk Reformları ve İslam, Akademi Kitapevi, İzmir.
- MANTRAN, Robert; (1995), Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II., (Ç. Server Tanilli), Cem Yayınevi, İstanbul.
- MUMCU, Ahmet; (1993), Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- MUMCU, Uğur; (1994), Kazım Karabekir Anlatıyor, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- ÖNBERK, Nevin; (1993), Namık Kemal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ÖZERDİM, Sami N.; (1998), Yazı Devriminin Öyküsü, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul.
- SOYSAL, İsmail; (1983) Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları c.I. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ŞENER, Cemal; (1997), Türklerin Müslümanlıktan Önceki Dini Şamanizm, Ad Yayıncılık A.Ş., İstanbul.
- TANÖR, Bülent; (1991), Osmanlı İmparatorluğunda Anayasal Gelişmeler, Der Yayınları, İstanbul.
- TANÖR, Bülent; (1998), Kurtuluş Kuruluş, Çağdaş Yayınları, İstanbul.
- TANYU, Hikmet; (1972), Tevfik Fikret ve Din, İrfan Yayınevi, İstanbul.
- TUNAYA, Tarık Zafer; (1998), İslamcılık Cereyanı III., Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul.
- TUNAYA, Tarık Zafer; (1998), Türkiye'de siyasal Partiler, c.I., İletişim Yayınları, İstanbul.
- TUNÇAY, Mete; (1989), Tek Parti Yönetiminin Kurulması, Cem Yayınevi, İstanbul.
- TURAN, Şerafettin; (1996), Türk Devrim Tarihi III., Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Türk Ansiklopedisi c.3, (1985), Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi c.12, (1995), Divantaş, Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Tiç. A.Ş., İstanbul.
- UÇAROL, Rifat; (1995), Siyasi Tarih (1789-1994), Filiz Kitabevi, İstanbul.
- ÜÇÖK, Bahriye; (1993), Atatürk'ün İzinde Bir Arpa Boyu, Cem Yayınevi, İstanbul.
- ÜLKER, Reşit; (1998), Atatürk'ün Bursa Nutku, Yeni gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul.
- ÜLKÜTAŞIR, M.Şakir; (1998), Atatürk ve Harf Devrimi, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet; (1999), Gazi Mustafa Kemal Atatürk Söylev c.I-II , Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul.
- 1930-1950 yılları arasındaki gazeteler taranmıştır.

